

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

PhDr. František Bartoš

Vztah individualismu a narcismu

**Relationship between individualism
and narcissism**

Disertační práce

školitel Doc. PhDr. Jiří Buriánek, CSc.

2011

Poděkování

Chtěl bych poděkovat Doc. PhDr. Jiřímu Buriánkovi, CSc. za odborné vedení, osobní přístup, cenné rady a především za podporu a důvěru, kterou mi projevoval po celou dobu mého studia na katedře sociologie.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. 6. 2011

PhDr. František Bartoš

Abstrakt

Disertační práce se věnuje problematice individualismu a neklinického narcismu. Sledovanou problematiku nejprve přibližujeme v širších společensko-vědních souvislostech a shrnujeme dosavadní výsledky empirického bádání. Následně, na základě tří dotazníkových šetření (z nichž dvě mají reprezentativní charakter), zjišťujeme výskyt individualismu a neklinického narcismu u české populace a současně i vzájemný vztah těchto jevů. Za účelem měření jsme převzali škálu individualismu a kolektivismu (INDCOL) a vytvořili vlastní měřicí nástroj neklinického narcismu. Průběh konstrukce a aplikace těchto nástrojů je taktéž součástí textu. V práci se pak podrobněji věnujeme širším souvislostem neklinického narcismu, a to v rovině sebepojetí jedince, jeho sexuálního života, partnerských a mezilidských vztahů, jeho profesního života a výskytu sociálně patologického jednání.

Abstract

The dissertation thesis focuses on the topic of individualism and non-clinical narcissism. The issue is seen first in the broad context of social sciences and also the results of empirical researches published hitherto are summarized in the first part. Subsequently, based on three questionnaire surveys (two of them have representative character), is researched the incidence of individualism and non-clinical narcissism in the Czech population as well as the interaction between these two phenomena. For the purposes of measuring of their incidence we adopted the scale of individualism and collectivism (INDCOL) and constructed our own valid instrument for measuring non-clinical narcissism. In the text there is also described the process of construction and application of these two instruments. The thesis pursues also wider consequences of non-clinical narcissism, emphasizing one's self-conception, sexual life, partner and other interpersonal relationships, professional life and occurrence of social-pathological behaviour.

Klíčová slova: Individualismus, neklinický narcismus, sociální změny, kultura, identita, partnerské vtahy, sociální patologie a kriminalita

Key words: Individualism, non-clinical narcissism, social changes, culture, identity, relationships, social pathology and crime

OBSAH

ÚVOD	5
TEORETICKÁ ČÁST	
1 Problematika individualizace a individualismu	7
1.1 Proces individualizace.....	8
1.2 Individualismus.....	11
1.2.1 Možnosti měření individualismu	13
1.2.2 Dosavadní výsledky empirického zkoumání	17
2 Narcismus jako společensko-kulturní fenomén	19
2.1 Psychologická tradice výkladu narcismu	22
2.2 Možnosti měření.....	25
2.3 Přehled dosavadních poznatků	27
EMPIRICKÁ ČÁST	
3 Data a metodika	32
4 Konstrukce a aplikace škál	34
4.1 Škála individualismu a kolektivismu	34
4.1.1 Doporučení pro další aplikaci škály INDCOL	42
4.2 Škála neklinického narcismu	42
4.2.1 Typologie populace podle míry neklinického narcismu	48
4.2.2 Sociodemografický profil osob s narcistickými rysy	50
5 Vztah individualismu a neklinického narcismu	56
6 Širší souvislosti neklinického narcismu	57
6.1 Primární a sekundární skupiny a sebepojetí jedince	57
6.2 Sexuální orientace	67
6.3 Partnerské vztahy	72
6.4 Mezilidské vztahy: zdánlivá ambivalence v rovině komunikace	80
6.5 Profesionální život	82
6.6 Sebekontrola	91
6.7 Partnerské násilí	93
6.7.1 Metodika dotazování.....	93
6.7.2 Zjištění	95
6.8 Další projevy v rovině sociálně patologického chování	103
DISKUZE	106
ZÁVĚR	110
LITERATURA	113
PŘÍLOHY	120

ÚVOD

Přestože téma narcismu není nikterak nové, sociologie jej objevuje až v posledních desetiletích. Postupem času však tento jev začíná zastávat v koncepcích mnoha sociologů (ale i např. filozofů) výsadní postavení. Soudobí autoři hovoří o expanzi narcismu, kterou vysvětlují rostoucí individualizací společnosti. Narcismus pak interpretují jako logický profil člověka žijícího v současné západoevropské a severoamerické individualizované společnosti. I přes nárůst zájmu o tento fenomén se odborná sociologická a filozofická obec zabývá problematikou narcismu jen v teoretické rovině a empirická sociologie neklinickému narcismu nevěnuje systematickou pozornost. Sociologové, kteří o narcismu píšou, tak spojují fenomén individualismu a narcismu poněkud automatizovaně, aniž by měli pro svá tvrzení jakoukoliv empirickou oporu. Právě nárůst pozornosti věnované přítomnosti narcismu v individualizovaných společnostech, v kombinaci s absencí výzkumu na dané téma, mě vedl k záměru podrobit popisovaný vztah empirickému šetření.

Největším úskalím se ukázalo být měření narcismu, neboť sociologové tento pojem sice hojně používají, ale nikde jej nedefinují. Primární inspirací v tomto směru tak byla psychologie a psychiatrie, neboť tyto obory věnují sledovanému jevu dlouhodobou a systematickou pozornost. Má následná snaha přetavit jev¹ vnímaný částí odborné veřejnosti výlučně jako poruchu osobnosti do paradigmatu, který jej naopak nazírá převážně jako jev sociální, s sebou mnohdy nesla neporozumění a nevoli. I z tohoto důvodu je nutné předeslat, že jsem nikdy neměl ambice zkoumat klinickou podobu narcismu, ale pouze jeho neklinickou formu. Zmíněná nezbytnost zabývat se neklinickým narcismem takzvaně od začátku (od důkladné operacionalizace jevu, po konstrukci škály, analýzu její validnosti apod.) způsobila, že v důsledku jsem věnoval více pozornosti výzkumu narcismu než individualismu (ten je relativně dobře empiricky zmapovaný).

Během konstrukce škály neklinického narcismu jsem objevoval i mnoho zajímavých souvislostí a hypotéz. Badatelská zvědavost mě tak postupně vedla

¹ Resp. jeho definici a způsob, kterým je diagnostikován.

k iniciaci a realizaci dalších výzkumů, které měly naznačené souvislosti potvrdit resp. vyvrátit.

Předložený text se věnuje konstrukci škály narcismu, aplikaci zahraniční škály individualismu a kolektivismu (INDCOL), analýze vztahu mezi těmito jevy a širším souvislostem neklinického narcismu. Čtenář se tak seznámí nejen s rozsahem sledovaných jevů v české populaci, ale i se souvislostmi neklinického narcismu v oblasti sebepojetí, partnerských vztahů, intimního života, komunikace, profesního zaměření, partnerského násilí a kriminality. Poznatky, které shrnuje disertační práce, vycházejí ze tří šetření realizovaných v období let 2007 až 2010. Jedná se o jednu pilotní sondu a dva reprezentativní výzkumy.

Zjištěné informace jsou prezentovány v kontextu dosavadních teoretických a empirických poznatků, s nimiž své poznatky konfrontují. Součástí práce je tak i shrnutí vývoje dosavadních teorií a výzkumů k problematice individualismu a narcismu. Teoretická část má spíše výčtový charakter, neboť jejím účelem je především celkové usazení problematiky individualismu a narcismu v optice sociologie a seznámení čtenáře s dosavadními poznatky nezbytnými pro jeho porozumění širších souvislostí sledovaného tématu. Hlavním těžištěm jsou pak empirické výzkumy a analýza jejich výsledků.

Disertační práce se ze dvou třetin skládá z textů, které došly v průběhu roku 2010 k publikaci v *Sociologickém časopise* a časopise *Sociológia* (viz literatura).

TEORETICKÁ ČÁST

Teoretická část disertační práce se bude věnovat vymezení problematiky individualizace, individualismu, kolektivismu a neklinického narcismu. Cílem však nebude pouze pojmové vymezení, ale současně i přiblížení sledované problematiky v perspektivě sociologie a jejích teorií. Teoretická část tvoří pomyslný odrazový můstek pro empirický výzkum, a není tak cílem sama o sobě. Z tohoto důvodu budou následující kapitoly obsahovat i shrnutí existujících měřicích nástrojů, jejich zhodnocení a dosavadní výsledky empirických výzkumů.

1 Problematika individualizace a individualismu

Problematikou individualizace a individualismu se zabývá filozofie, sociologie, politologie, historie, kulturologie, ekonomie, religionistika a teologie. Sledované téma je nicméně relevantní i např. z pohledu antropologie, sociobiologie a evolucionismu. Co se týče sociologie, ta se po dlouhou dobu věnovala především problematice individualizace, tedy *procesu* změny ve vztahu jedince a společnosti. V posledních desetiletích se však sociologové věnují i problematice individualismu; spíše než v tzv. velkých sociologických teoriích se fenoménem individualismu zabývají v konkrétních studiích. I přes sebevětší snahu autorů není možné proces individualizace a individualismus od sebe striktně oddělit, neboť se jedná o dvě podoby téhož jevu. V prvním případě se na daný jev nazírá jako na dynamický proces, zatímco v druhém případě se zdůrazňuje jeho statická podoba (výsledek procesu individualizace) a zkoumají se jeho širší souvislosti. Např. manželé Beckovi spojují „individualizaci“ s objektivně probíhajícími procesy moderní společnosti a se strukturální transformací sociálních institucí, zatímco pojem „individualismus“ vymezují postavením a vlastnostmi jedince [Beck, Beck-Gernsheim 2005:202]. Přestože manželé Beckovi ve své knize sledované termíny nejprve striktně vymezí, používají následně (v témže textu) oba pojmy ve shodném anebo podobném významu [Librová 2010:128]. Striktní oddělování individualizace a individualismu se tak ukazuje jako značně neživotné [Librová 2010:128].

V následujících kapitolách přiblížíme v základních bodech vývoj sociologického přístupu k sledované problematice. Kvůli přehlednosti se pokusíme rozlišit koncepce, kde je více kladen důraz na proces individualizace, a ty, kde je předmětem zkoumání spíše individualismus jako statický jev.

1.1 Proces individualizace

První ze sociologicky orientovaných myslitelů, jenž se přímo a systematicky věnoval individualismu, byl Alexis de Tocqueville. De Tocqueville používal i pojem individualismus, kterým se snažil zachytit kontrast mezi demokratickou strukturou společnosti USA a společenskými strukturami aristokratické Evropy. De Tocqueville byl navíc prvním, kdo prezentoval individualismus jako něco více než jen egoismus, a to i přesto, že se obával, že právě egoismus se může stát jeho finálním stádiem.

Od 19. století dochází k nárůstu individualismu i v Evropě², v důsledku čehož všichni klasičtí sociologové, počínaje Comtem a konče Paretem, museli na tuto změnu nějakým způsobem zareagovat. Systematičtější přístup k problematice individualizace zaznamenáváme však teprve u Emila Durkheima. Ten rostoucí a rozvíjející se autonomnost individua vnímal jako důsledek modernizačních tendencí. Příčinu individualizace spatřuje v rozvoji dělby práce, která následně zvyšuje i míru sociální diferenciacce [Durkheim 2004: 115].³ Kolektivní vědomí, charakteristické pro tradiční společnosti⁴, postupně nahrazuje zesilující *kult individua*. Durkheim ale zároveň varuje před možností přechodu z *kultu individua* na nebezpečné uctívání egoismu, čímž by vymizela zbylá sociální pouta a rozpadla by se integrita společnosti. Stejně jako Durkheim i Georg Simmel chápe proces individualizace v kontextu sociální diferenciacce. Tento proces způsobuje přechod od malých, navzájem odlišných tradičních skupin ve člensky široké moderní skupiny, které se vzájemně v mnohém neliší [Simmel 1971: 251-

² Individualismus jako sociální jev lze v Evropě pozorovat již od vrcholného středověku (Lipovetsky, 2006). MacFarlane (1978) v Británii dokonce objevuje individualistické rysy už ve 12. století našeho letopočtu. Existenci individualismu proto není možné spojovat pouze s dnešní společností. Individualismus vrcholného středověku a vlastně i celého novověku se od toho dnešního však výrazně kvalitativně lišil a byl charakteristický pouze pro velice úzkou skupinu lidí.

³ Vysoce komplexní společnost podle něj nemůže existovat bez autonomního jedince.

⁴ Durkheim mluví o společnostech s mechanickou solidaritou.

263]. Míra individualizace podle Simmela úzce souvisí s mírou obecnosti a abstraktnosti forem lidského soužití [Simmel 1971:268-271] a společenskou diferenciací umožňuje především rozšíření peněz a peněžní ekonomiky. Peníze se nejvíce rozvíjejí ve velkoměstech, a proto i vznik měst a jejich existence hraje v procesu individualizace klíčovou roli.

Podle Maxe Webera je to především postupující racionalizace, kdo z jedince utváří individuum. V podobném duchu uchopuje sledované téma i Norbert Elias. Podle Eliase došlo k rozvoji individualismu souběžně se vznikem centralizované státní moci, která přebrala ochranné funkce lokálním komunitám. Normativní a identifikační charakter nejbližšího společenství tak postupně začíná ztrácet na smyslu a účinnosti a otevírá se cesta k diferenciaci a diverzifikaci jednotlivců. Místo *přisouzení* se objevil prostor a nutnost *volby* [Elias 2001: 120–121].

K dalším výrazným změnám společenského uspořádání dochází ve druhé polovině dvacátého století, a to v těsné souvislosti s transformací kapitalismu. Předmětem úvah soudobých myslitelů individualismu se tak stávají značně odlišné celky, než které analyzovali Durkheim, Simmel a Elias. Dnešní autoři, reprezentovaní např. Ulrichem Beckem, Zygmuntem Baumanem a Anthony Giddensem, tak ve svých úvahách popisují moderní společnost, která se dostává do své *druhé fáze (reflexivní, tekuté, radikalizované, atd.)*. S moderní společností se mění i individualismus.

Ulrich Beck individualismus pojímá jakožto *instituci*, kterou modernita formovala ve svém individuálně-emancipačním procesu (v důsledku růstu životní úrovně a rozvoje sociálního státu). Individualismus „*je strukturální charakteristikou vysoce diferencované společnosti a neohrožuje její integraci, ale ve skutečnosti ji umožňuje*“ (Beck, U., Beck-Gernsheim, E. 2005: xxi). Proces individualizace pak vnímá jakožto souběžný proces modernity. Beck také poukazuje na úzký vztah *individualizace a standardizace*. Vzhledem k tomu, že je individualizace institucionalizovaná, vede současně i ke standardizaci. Anthony Giddens ve svých úvahách o individualizaci připomíná roli vědy. V tradičním uspořádání podle Giddense sloužila tradice jako základ kolektivní i osobní identity, zatímco v industriální éře se pro konstituci identity stala určující autoritou věda (Giddens 1999, 2003). V důsledku kumulace kritického vědění, ke kterému dochází v druhé modernitě, se však autority množí a individua ve snaze vybrat si svou identitu

musí *zvolit* i samotné autority. Reflexe se tím pádem stává nezbytným základem lidského jednání a lidé na základě nově dostupných informací musí neustále přezkoumávat a reinterpretovat své činy a identity (nikoliv automaticky přijímat). Obdobně i podle Zygmunta Baumana znamená individualizace „*osvobození jedince od předepsaného, zděděného a vrozeného učení... lidská „identita“ přestává být „daností“, ale stává se „úkolem“; zároveň se tím na jedince svaluje zodpovědnost za plnění tohoto úkolu a za jeho důsledky*“ [Bauman 2004: 171]. Dle Baumana je individualizace osudem lidí v celé éře modernity, tedy ve všech jejích podobách. Rozdíl mezi první a druhou modernitou však spočívá v tom, že v době první či industriální modernity byla individualizace rozvíjena v rámci identit vyplývajících z rigidních sociálních struktur *genderu* a třídy, zatímco v druhé modernitě má jedinec neomezené právo na sebeurčení [Bauman 2002:57-59]. Dle Baumana jsou zájmy osamostatněných individuí v zásadě egoistické, což ve své podstatě vede k podkopávání a zpochybňování společenských hodnot. Jedinci vypouštějí společnost jako celek ze svého referenčního rámce a pro svou případnou potřebu využívají možností malých společenství [Bauman 2002:335].⁵ Do protikladu k individualizaci proto Bauman klade občanství a tvrdí, že veřejný prostor je kolonizován soukromými zájmy [Bauman 2004: 63-65].

Gilles Lipovetsky se ve svých studiích věnuje historickému vývoji individualismu. Dospívá k závěru, že postmoderní kultura zobecňuje jeden z marginálních jevů společnosti moderní – *personalizaci*. To způsobuje, že se dnešní společnost plně zaměřuje na naplňování *Já*. Stejně jako Bauman, i Lipovetsky zaznamenává *zpasivnění veřejného prostoru*, nadměrné zaměření se na soukromou oblast. Nárůst pozornosti k soukromé sféře podle autora vytváří živnou půdu pro nástup čirého jedince – narcisty, a ten tak Lipovetsky vnímá jako logický profil soudobého jedince a charakteristický rys západoevropských společností. David Riesman zavádí pojem vnitřně řízeného člověka, který je produktem postrenesančního vývoje. Vnitřní řízení je podle Riesmana hlavním způsobem zajišťování konformity v moderní společnosti.

Pro autory žijící v první modernitě je tedy příznačné, že popisují procesy, které sice nově *umožňují* diferenciaci jedinců, nicméně pouze v rámci daných kategorií

⁵ I další soudobí autoři zaznamenávají jakýsi návrat ke kolektivismu, byť v transformované podobě. Např. podle Maffesoliho (1996) pomáhá jedincům vyrovnat se s turbulentními změnami postmoderního světa *neotribalismus*. Berking (1996) zase hovoří o *posttradičních komunitách*.

(identity byly omezené rigidními strukturami *genderu* a třídy). Myslitelé žijící v druhé modernitě už ale reflektují jedince s neomezeným *právem* na sebeurčení, kterého společnost k tomu, aby si svou identitu zvolil a vytvořil sám, dokonce *nutí*.⁶ Možnost *nevolby* své vlastní identity tak podle soudobých teoretiků dnes prakticky neexistuje. Zatímco na počátku modernity byla individualita něco, co muselo být vybojováno a pracně získáno, v druhé modernitě se jedná o něco, co máme *povinnost si vybrat* (Andersen – Morch 2005).

1.2 Individualismus

Pojem individualismus se poprvé objevuje v 18. století u anglických filozofů politiky [Triandis 1995: 19] a v jejich pojetí ztělesňuje synonymum pro liberalismus (antonymem bylo autoritářství). V současné době existuje velké množství přístupů k individualismu a jeho definic. Například ve *Velkém sociologickém slovníku* navrhují autoři sledovat individualismus ve třech rovinách: 1/ jako postoj, který v morálních a politických rozhodováních dává přednost jednotlivé lidské osobnosti před všemi kolektivem, tedy rodinou, sdružením, občanskou společností nebo státem; 2/ jako politickou teorii a doktrínu, která klade důraz na vlastní práva jedince jako nezbytnou podmínku svobody a která požaduje podstatné omezení regulující moci státu a jiných kolektivistických orgánů; 3/ jako filozofickou koncepci, podle níž je individuum cílem samo o sobě a jeho posláním je seberealizace a sebekultivace [Linhart, Petrušek, Vodáková, Maříková 1996: 421–422]. V této práci se budeme zabývat individualismem v duchu třetí popsané roviny. Ani v této rovině však neexistuje obecně sdílená definice sledovaného jevu.

Pro empirické bádání je však podle Hany Librové spíše než obecná definice individualismu plodnější enumerativní vymezení [Librová 2010:128]. V posledních

⁶ Thomson (1989) analyzoval 79 článků, šedesát z dvacátých let 20. st. a devatenáct ze sedmdesátých let téhož století. Většina z nich měla společné, že byly kritické k extrémnímu individualismu. Nicméně, co se lišilo, bylo pojetí individualismu v obou dobách. Články z dvacátých let se zaměřovaly na to, že individualismus zahrnuje sebevzdělání, ale způsobuje nedostatek sebekontroly. Hlavní zaměření článků ze sedmdesátých let ale bylo, že individualismus zahrnuje sebezpuštění a snahu o sebevývoj [Thomson1989:30].

desetiletích je nejčastěji citované pojetí Stevena Lukese (1973).⁷ Podle Lukese individualismus představuje koncept vyjadřující *jedinečnost a důstojnost jedince, autonomii rozhodování, soukromí, seberozvoj. Hovořit je možné o individualismu ontologickém, politickém, ekonomickém, náboženském, etickém, epistemologickém a metodologickém* [Lukes 1973: 45–124].

Spíše než definice individualismu se objevují snahy o typologizaci individualismu⁸. Vzniklé typologie pak až velice nápadně připomínají jednotlivé fáze procesu individualizace. Například Georg Simmel rozlišuje kvantitativní a kvalitativní individualitu [Simmel 1922:541-543]. Kvantitativní individualitu⁹ spojuje s nivelizací životních podmínek a se sociální mobilitou (nikoliv se záměrem jedince). Kvalitativní individualitu¹⁰ na druhou stranu podle Simmela představují vědomé a záměrné snahy jedince distancovat se od společnosti. Max Weber hovoří o *heroickém individuu* (jako reakce na zmírnění rizik kvantitativní individualizace). Heroické individuum dokáže podle Webera na základě rozvahy odolávat jak vnějším okolnostem (společenská kontrola, manipulace anonymními mocenskými strukturami apod.), tak i vnitřní pudovosti, subjektivitě a iracionálním vášním „přirozeného“ člověka [Weber 1922: 158–163]. Podle Michela Foucaulta může však disciplinující a normalizující společnosti druhé moderny uniknout spíše *individuum pohyblivé* než *heroické*.¹¹ Člověk by měl se podle Foucaulta pohybovat mezi různými identitami a neměl by usilovat o pevnou identitu (jde o jakýsi proces sebepřekračování a sebeproměny). Jen takové počínání podle Foucaulta přinutí vlastníky moci, aby jednotlivce vzali vážně.

⁷ Problematičnost definice tohoto jevu dokládá, že ani sám Lukes nenabízí obecnou definici individualismu.

⁸ V klasických teoriích 19. století se v typologiích individualismu používá termín *individualita* anebo *individuum*. Autoři nicméně tento pojem používají ve stejném duchu, jako se dnes používá pojem *individualismus*.

⁹ Vznik kvantitativní individuality Simmel spojuje s Francií v 18. století, kdy byl proces individualizace ztotožňován se svobodou a rovností. V této době se jedinci vymaňovali ze stavovských, církevních, ekonomických a sociálních vazeb a formovala se rovnocenná, leč izolovaná, často bezradná a stále více si podobná individua. Rizikem kvantitativní individuality jsou pak nové formy společenské kontroly, závazků a manipulací anonymními mocenskými strukturami.

¹⁰ Kvalitativní individualita se podle Simmela objevuje ve spojení s romantismem a reprezentuje ji důraz na sebeřízení, seberozvoj a nárok na soukromí. V rovině ontologické a gnoseologické je kvalitativní individualita spojena s názorem, že jedinec není sociálně či geneticky determinován a že jej není možné redukovat na sociální, biologické a mechanické procesy. Význam mají jeho postoje a osobní hodnoty. Rizikem spojeným s kvalitativní individualitou je anomie.

¹¹ Podle Foucaulta se člověk nemusí odvozovat od toho, z čeho vychází a co je. Významné naopak je, co by jedinec chtěl být a k čemu tíhne.

Tomáš G. Masaryk rozlišuje *krajní „Stirnerový individualismus“*¹² a „mírný“, „filosofický“, „etický“ *individualismus* [Masaryk 1945: 23-34]. Manželé Beckovi hovoří o *kooperativním* či *altruistickém individualismu* [Beck, Beck-Gernsheim 2005:162], H. Berking zase prosazuje pojetí *solidárního individualismu* [Berking 1996:189]. Robert Bellah rozlišuje čtyři druhy individualismu: *biblický, republikánský, utilitaristický a expresivní* [Bellah 1996: 27].¹³

Hlavním záměrem dosavadního textu bylo mimo jiné prokázat potřebu jednotlivých autorů připojovat k pojmu individualismu různé přívlastky. Rozšířenou tendenci redukovat komplexnost problematiky individualismu na jednu jeho dimenzi (charakterizovanou právě oním přívlastkem) si pak vysvětlujeme podvědomou potřebou vymezit sledovaný jev (ve smyslu: je-li jev příliš komplexní na to, aby byl definovatelný, nezbyvá než jeho komplexitu redukovat). Způsob, jakým jednotliví autoři problematiku individualismu redukují, pak velice těsně souvisí s tím, které atributy procesu modernizace (a individualizace) ve svém přístupu vyzdvihují.

Co má však valná většina teoretiků individualismu společného je, že sledovaný jev interpretují jakožto vlastnost společenského života (např. Beck definuje individualismus přímo jako *instituci*) a nikoliv jako osobní postoj člověka, případně jeho psychickou vlastnost. Touto skutečností se teoretický přístup k problematice individualismu výrazně liší od konceptualizace narcismu.

1.2.1 Možnosti měření individualismu

Byť je v teoretických koncepcích individualismus pojímán převážně jako vlastnost společenského života (nadindividuální jev), v empirických výzkumech se na tento fenomén nazírá převážně optikou metodologického nominalismu, tzn. prostřednictvím individuálních výpovědí jedinců. I v rámci tohoto jednoho

¹² Johann Kaspar Schmidt (1806–1856), lépe známý jako Max Stirner, byl německý filozof a jeden z literárních otců nihilismu, existencialismu, postmodernismu a anarchismu (obzvláště individualistického anarchismu). Jeho klíčovým textem je *Der Einzige und sein Eigentum* (1845).

¹³ Robert Bellah tvrdí, že je individualismus kompatibilní s konformitou. Ústředním mottem individualismu je podle něho *srovnávání se s ostatními* s tím, že právě tento mechanismus usměrňuje jedincův život.

paradigmatu má však pojetí individualismu a kolektivismu své historické variance a vícedimenzionální charakter. Konceptualizace individualismu a kolektivismu zahrnuje jak rozdílná ohniska zájmu, sebepojetí, motivace a emočního napojení na členy své skupiny, tak i specifický názorový systém a vzorce chování (Bond 2002; Ho – Chiu 1994; Hofstede 1980; Oyeserman – Coon – Kimmelmeier 2002; Triandis 1995; Triandis – Leung – Villareal – Clark 1985). Vymezení individualismu a kolektivismu se tak liší v závislosti na kulturní, institucionální, *genderové* a etnické specifitě sledované populace. I přesto se odborná veřejnost v posledních letech snaží vytvořit univerzální měřicí nástroj individualismu. Většina koncepcí individualismu vychází z předpokladu, že hodnoty vyzdvihující individuum se vylučují s těmi, jež se zaměřují na kolektiv. Často se tak podvědomě předpokládá opozitní vztah individualismu a kolektivismu. Tento předpoklad nabízí užitečný model umožňující srovnání jednotlivých kultur a lidí [Schwartz – Bilsky 1990: 879].

Přestože empirické výzkumy, které budeme dále v textu prezentovat, vycházejí z metodologického nominalismu a zachycují tak sledovaný jev v rovině individuálních výpovědí, hovoří autoři těchto studií o *individualistických a kolektivistických společnostech*. Pojmem *individualistické společnosti* výzkumníci odkazují na fakt, že mezi členy sledovaného uskupení dominují individualistické postoje (analogicky *kolektivistické společnosti*).

První empirickou sondu do problematiky individualismu zaznamenáváme u Hofsteda (1980). Ten analyzoval kolem 117 tisíc protokolů, které od svých zaměstnanců získala IBM (ze 66 různých zemí). Protokoly se věnovaly otázce hodnotové orientace. V datech za pomoci faktorové analýzy Hofstede objevil čtyři faktory: *individualismus, akceptaci sociálně-psychologické vzdálenosti vůči výše postaveným, gender a vyhýbání se nejistotě*. Mezi akceptací distance od mocných a individualismem zjistil autor silný lineární vztah ($r=-0,7$) [Triandis 1995: 30]. Záporná korelace vypovídá o nízké ochotě lidí s vyšším individualistickým skórem bezbřeze přijímat rozhodnutí výše postavených [Triandis 1995: 30]. Vliv Hofstedovy koncepce individualismu je i přes značnou kritiku dodnes patrný. Triandis a kol. se v roce 1986 zaměřuje už výhradně na Hofstedův faktor individualismu (a kolektivismu). Objevuje v něm čtyři ortogonální osy: 1) *rodinnou integritu*, 2) *vzájemnou závislost*, 3) *sebedůvěru*

a 4) *odloučení z členských skupin*. [Triandis 1989: 3]. Faktory 1 a 2 reprezentují aspekty kolektivismu, osy 3 a 4 zase rysy individualismu. Toto zjištění jej vede k tezi o multidimenzionalitě individualismu a kolektivismu. Ke stejnému závěru pak dospívají i Oyserman a kol. (2002), kteří při měření individualismu a kolektivismu objevují, že individualistické (příp. kolektivistické) společnosti se od sebe navzájem odlišují v položkách dotýkajících se problematiky hierarchie a soutěživosti. I další studie (např. Nelson – Shavitt 2002) zdůrazňují skutečnost, že podobu individualismu a kolektivismu ovlivňuje míra a způsob orientace na status či hierarchii. Jako příklad uvádí Nelson Dánsko a USA – obě dvě společnosti jsou sice individualistické, nicméně se liší v tom, jakou váhu jejich obyvatelé přikládají úspěchu. Rhee, Uleman a Lee (1996) následně zpochybňují závislost mezi individualismem a kolektivismem, v důsledku čehož dochází k postupnému přechodu od původní jedno-, dvou-, až k multidimenzionální perspektivě.¹⁴ Podle jejich výzkumů (ale například i podle zjištění Singelise (1994)) spolu mohou individualismus a kolektivismus koexistovat, a to jak na individuální, tak i společenské úrovni.

Většina empirických nástrojů, kterými se v současné době výzkumníci snaží změřit individualismus a kolektivismus, tak obsahuje ještě další dimenze. Ty jsou většinou orientované na akceptaci distance od mocných. Například Singelis a Triandis¹⁵ ve východiscích své empirické práce odkazují na Kitayamu, který rozlišuje čtyři druhy *Jáství*: *nezávislé, závislé, stejné a odlišné*. Singelis a Triandis pak uvažují o kolektivismu a individualismu ve dvou dimenzích: *horizontální a vertikální*. Zatímco *vertikální dimenze* bere v potaz akceptaci diferenciací privilegií a distance od mocných (učitel-žák, nadřízený-podřízený, rodič-dítě, atd.), *horizontální dimenze* zdůrazňuje všeobecnou potřebu statusové podobnosti/rovnosti (partneři, kamarádi, sousedi, atd.). Horizontální kolektivismus (dimenze: *závislý, stejný status*) pak konkrétně odkazuje na sociální kohezi se členy vlastní skupiny. Míra vertikálního kolektivismu (dimenze: *závislý, odlišný status*) naopak vypovídá o ochotě podrobit se skupinovým cílům, obětovat se pro užitek celku a ztotožnit se s ideou povinnosti [Triandis 1995: 44]. Vertikální

¹⁴ Někteří autoři rozlišují až šest faktorů. Například Chen a kol. (1997) objevili čtyři faktory kolektivismu a dva individualismu.

¹⁵ H. Triandis publikuje roku 1995 studii, v níž rešerší dosavadní odborné literatury identifikuje více než 60 kulturně specifických vlastností individualismu a kolektivismu. Tato analýza se stává podkladem pro konstrukci jeho vlastní typologie sledovaného jevu.

kolektivisté se tak orientují více na *povinnost*, zatímco horizontální kolektivisté na *kooperaci*. Stejně jako kolektivismus i individualismus operacionalizují Singelis a Triandis ve zmíněných dvou dimenzích, čímž získávají dva subtypy: horizontální individualismus (dimenze: *nezávislý, stejný status*) a vertikální individualismus (dimenze: *nezávislý, odlišný status*). Vertikální individualisté se více orientují na *úspěch*, horizontální individualisté na vlastní *jedinečnost*. K obdobné logice dochází ve své typologii například i Fiske (1990, 1992), který objevuje čtyři typy sociálních vztahů vzhledem ke způsobu rozdělování zdrojů společenstvím. Rozlišuje *obecné sdílení, dělení na základě mocenského postavení, rovné dělení a tržní oceňování*. Rokeach (1973) zase kombinací dimenzí *rovnosti a svobody* identifikuje čtyři typy politických systémů. V následující tabulce shrnujeme typologie zmíněných autorů, kteří – ač nevědomky – společně popisují obdobné struktury.

Tabulka 1. **Teoretické koncepty**

	Vertikální		Horizontální	
	Kolektivismus	Individualismus	Kolektivismus	Individualismus
Jáství	Odlišný status	Odlišný status	Stejný status	Stejný status
	Závislé na ostatních	Nezávislé na ostatních	Závislé na ostatních	Nezávislé na ostatních
Fiskeho orientace	Obecné sdílení	Tržní oceňování	Obecné sdílení	Tržní oceňování
	Dělení na základě mocenského postavení	Dělení na základě mocenského postavení	Rovné dělení	Rovné dělení
Hodnoty podle Rokeache	Malá rovnost	Malá rovnost	Velká rovnost	Velká rovnost
	Malá svoboda	Velká svoboda	Malá svoboda	Velká svoboda
Politický systém¹⁶	Fašismus	Tržní demokracie	Komunismus	Sociální demokracie

Zdroj: [Singelis – Triandis 1995: 247]

Pro měření individualismu a kolektivismu v jejich vertikální a horizontální podobě se v současné době nejčastěji používají dva nástroje: postojové škály (Singelis

¹⁶ Jde o ideální typy ve smyslu Maxe Webera – tedy o extrémní a krajní podoby jevu. Singelis a Triandis (1995) jako reálně existující příklady politických systému, charakteristických pro vertikální kolektivismus, uvádějí *venkovské vesnice v Indii*, pro vertikální individualismus pak *USA a Francii*, pro horizontální kolektivismus *izraelský kibuc* a pro horizontální individualismus *Švédsko*.

a kol. 1995; Triandis – Gelfand 1998) a příběhy/scénáře (Triandis – Chen – Chan 1998).¹⁷ Z existujících postojových škál se zdá být nejlépe a nejsystematičtěji propracovaný Singelisův a Triandisův test individualismu a kolektivismu – INDCOL. Autoři tyto škály apriori konstruovali pro jejich využití v mezinárodním výzkumu, v nichž byly zároveň i mnohokrát aplikovány (především pro komparace USA a Japonska, ale i USA a Švédska, Španělska, atd.). INDCOL čítá celkem 32 postojových položek (míra souhlasu s jednotlivými výroky se měří na devítibodové Likertově škále).

Výsledky z dosavadního testování škál INDCOL vedly ke zpochybnění původního předpokladu, totiž že individualismus a kolektivismus ztělesňují asociované jevy, které se vzájemně vylučují. Z empirických výzkumů totiž vychází, že škály individualismu a kolektivismu nevykazují jakoukoliv závislost, natož vylučující se vztah [Schwartz 1990: 151]. Ke stejnému zjištění dospívají i sami autoři škály (Triandis 1993).

1.2.2 Dosavadní výsledky empirického zkoumání

Z empirických výzkumů tak vyplývá, že respondenty výrazněji skórující na škále individualismu motivují v jejich jednání primárně jejich osobní preference, potřeby, práva a dohody s ostatními. Před zisky ostatních upřednostňují zisky osobní; své jednání podrobují racionální analýze a jsou si tak vždy vědomi výhod a nevýhod sdružování se s ostatními [Triandis 1995: 2]. V individualistických kulturách (tak autoři nazývají kultury/společnosti, kde převažují individualistické postoje) dominuje nukleární typ rodiny (nebo dokonce tzv. *singles*), kdy pár většinou zplodí pouze jednoho potomka. Z dosavadních výzkumů také víme, že individualismus častěji dominuje v takzvané blahobytných (vyspělých) společnostech, které mají vysoké HDP a pro něž je navíc charakteristický multikulturalismus. Jako individualistické společnosti pak konkrétně v empirických výzkumech vycházejí Francie, USA, Anglie a Německo. Mezi společenské skupiny, jež jsou častěji individualistické, patří muži, střední a vyšší třídy, městské

¹⁷ Problémem měření prostřednictvím scénářů je nízká reliabilita (Lalwani a kol. 2006).

obyvatelstvo, mladší lidé, mobilní a zcestovalí občané a lidé vzdělanější [Triandis 1995: 2].

Mezi klíčové hodnoty individualistů lze zařadit: autonomii, snahu o maximalizaci požitku a potěšení, oproštění se od vlivu ostatních, odlišnost od vlastní skupiny, samostatnost v jednání, soutěživost, hédonismus, nezávislost, štěstí (hodnota, která je kolektivistickým společenstvím buď neznámá, neuvažovaná anebo je pro ně irelevantní [Triandis 1995: 109]) a otevřená kritika [Triandis 1995: 140]. Jako sociální patologii charakteristickou pro tyto společnosti je pak možné vnímat: sobectví, rozvodovost, zneužívání dětí a kriminalitu za účelem vlastního obohacení. Chování, které není v souladu s normami, nemusí být v těchto společnostech vždy potrestáno [Triandis 1995: 180].

Lidé, kteří výrazněji skórují v dimenzi kolektivismu, se převážně vnímají jako součást jednoho anebo více kolektivů (rodina, spolupracovníci, rod, národ, atd.); jsou primárně motivováni normami a povinnostmi uloženými kolektivy; dávají přednost kolektivním ziskům před svými osobními a uvědomují si vlastní závislost na ostatních členech skupiny [Triandis 1995: 2]. Pro kolektivistické společnosti (tak autoři nazývají kultury/společnosti, kde převažují kolektivistické postoje) je také charakteristická rozvětvená rodina vychovávající hodně dětí. Podle šetření H. Triandise dominuje kolektivismus častěji v homogenních společenstvech, která jsou vůči ostatním kulturám izolovaná, a současně ve společnostech s nižší životní úrovní (měřeno HDP). Kolektivismus je podle současných autorů charakteristický především pro Brazílii, Indii, Rusko a Japonsko [Triandis 1995: 2]. Z pohledu sociálních skupin, u nichž se kolektivismus vyskytuje nejčastěji, jde především o ženy, nižší třídy, venkovské obyvatelstvo, starší lidi, osoby imobilní a skupiny obyvatelstva, jež dosáhly nižšího vzdělání.

Mezi klíčové hodnoty kolektivistů patří: tradice, normy, povinnosti a závazky; podobnost se svou skupinou; závislost, loajalita k ostatním členům vlastní skupiny, sociabilita, rodinná integrita a závislost na ostatních. Zachování si své tváře (a tváře ostatních) je v těchto společnostech důležitější než vyřčení pravdy. Sociální patologie kolektivistických společností má pak často podobu krevní msty, vražd členů vlastní skupiny (pro zachování cti celku), etnických čistek, porušování

lidských práv, vykořisťování jednotlivých členů vlastní skupiny pro zisk celku, příznačná je i vysoká sebevražednost [Triandis 1995: 176].

Srovnává-li Triandis ve světovém měřítku četnost výskytu individualismu a kolektivismu v jejich vertikální a horizontální podobě, dospívá k závěru, že individualistické společnosti se častěji vyskytují v horizontální rovině, zatímco kolektivistické společnosti naopak spíše v rovině vertikální [Triandis 1995: 46]. Vertikální a horizontální dimenze se jeví jako důležitá především vzhledem k *genderu* (vertikální individualismus je doménou mužů, zatímco horizontální kolektivismus žen [Sharon 2006: 332-333]). Vertikální individualismus klade důraz na veřejné vystupování a lidé skórující v této dimenzi se snaží dosahovat moci prostřednictvím vlastní atraktivity a statusu a manifestací lhostejnosti vůči sociálním normám [Sharon 2006: 330]. V souvislosti s tím přepokládáme, že právě vertikální individualismus bude korelovat s narcismem.

2 Narcismus jako společensko-kulturní fenomén

Narcismus se v odborné literatuře začíná objevovat koncem 19. století, přičemž autory prvních koncepcí věnujících se tomuto jevu jsou lékaři a psychiatři [Ellis 1898; Näcke 1899]. Jejich teze následně inspirují Sigmunda Freuda, který roku 1914 vydává studii *K uvedení narcismu (Zur Einführung des Narzißmus, Jahrbuch des Psychoanalysis)* [Freud 1957].¹⁸ Všichni autoři vycházející či se alespoň vymezující vůči Freudovi (např. Kohut, Kernberg, Horneyová a Fromm) se pak s problematikou narcismu musí nutně vypořádat. Počínaje 19. stoletím se

¹⁸ Freud narcismus již neinterpretuje v perspektivě sexuologické (jako Ellis a Näcke), nýbrž zcela nově z pohledu psychologie. Zmíněný jev pak definuje jako sebelásku (Selbstliebe), a to ve smyslu vnímání sebe sama jako centra světa. Autor současně rozlišuje i dva typy narcismu: *primární* a *sekundární*. *Primární narcismus* je podle něj člověku zcela přirozený a každý z nás tak touto fází v dětství nutně prochází. Zmíněné období charakterizuje přesvědčení o vlastní všemocnosti, kterého se dítě vzdává v momentě, když si uvědomí, že své rodiče neovládá a je na nich naopak závislé. Dítě se tak nově začne emočně orientovat na rodiče a nikoliv již na sebe. *Sekundárním narcismem* Freud označuje patologickou formu sledovaného jevu, při níž dítě své emoce směřuje i nadále pouze k sobě. Ke konstituci *sekundárního narcismu* dochází před třetím rokem a tento jev tak úzce souvisí s preoidipovskou fází dětství. Freud nicméně dochází k závěru, že i pokud je vývoj člověka normální, zůstává do jisté míry jedinec narcistický po celý svůj život [Freud 1919: 88–89].

tak právě zásluhou psychologů stává téma narcismu doménou humanitních oborů.

Následuje mírné opadnutí zájmu, které přerušuje až období po druhé světové válce, kdy se psychologové a psychiatři začínají narcismem opětovně výrazněji zabývat. Příčinou této skutečnosti jsou měnící se problémy, s nimiž za nimi docházejí jejich klienti. Namísto pacientů trpících tenzí, neklidem, úzkostí a nutkáním je totiž nově navštěvují lidé s poruchami souvisejícími spíše se slabým pocitem sebe sama. Extrémně punitivní a nekompromisní svědomí vedoucí ke „klasickým“ neurózám 19. století (hysterii, fobiím a obsesi) tak postupně nahrazuje slabě internalizovaný morální kodex, prázdnota vztahového života, povinnost úspěchu a dokonalosti a s tím spojená i vratká sebeúcta [Kohut 1971, 1978; Sennett 2002: 323–324; Lasch 1979: 88–89]. Téma narcismu se tímto – počínaje 60. lety 20. století – stává velice aktuálním a nově se objevuje i v pracích některých sociologů. Ti o narcismu začínají uvažovat jako o určitém historicko-sociálním typu osobnosti charakterizujícím soudobé západní společnosti.

Prvenství v publicitě narcismu jako kulturního fenoménu nelze upřít Christopheru Laschovi. Lasch sledováním transformace kultury Spojených států amerických po druhé světové válce dochází k přesvědčení, že zde začíná dominovat osobnostní typ shodný s klinickou definicí patologického narcismu. Narcistickou společnost pak charakterizuje specifickou motivací aktérů vycházející z jejich hédonismu a snahy dosáhnout materiálních statků, neboť právě tyto dva jevy ztělesňují hlavní ukazatele společenského postavení. Vysoce soutěživá, atomizovaná severoamerická společnost výrazně orientovaná na úspěch navíc vede jedince k osvojování si přemrštěných a nenaplnitelných ambicí. Právě v důsledku této skutečnosti lidé sami sebe spíše očerňují a pohrdají sebou, než aby se milovali [Lasch 1979: 72]. Lasch tak nejenže vnímá americkou společnost té doby jako narcistickou, ale posouvá navíc i pojetí tohoto termínu od sebelásky spíše k určité sebezposedlosti.

Podobně jako Christopher Lasch dochází i Richard Sennett k přesvědčení, že narcismus ztělesňuje dominantní rys dnešní sekularizované kapitalistické společnosti. Právě kombinace kapitalismu a sekularizace vede člověka k pojetí

sebe sama jako autora svého vlastního charakteru [Sennett 2002: 338]. K tématu narcismu se Sennett dostává prostřednictvím sledování jedné konkrétní společenské změny, a to přechodu ze života veřejného na život intimní. Upadající zájem o věci veřejné doprovázený expanzí celospolečenské posedlosti po individuálních pocitech pak mobilizuje právě kulturní narcismus [Sennett 2002: 326]. Narcismus autor vnímá jako nekončící touhu po vlastním uspokojení, přičemž právě tato touha paradoxně ono uspokojení současně i znemožňuje [Sennett 2002: 220] (konzumní trh neustále definuje nové cíle a potřeby, a člověk se tak nikdy necítí dostatečně saturován).

Na dílo Christophera Lasche stejně jako i na dílo Richarda Sennetta navazuje francouzský myslitel Gilles Lipovetsky, který narcismus interpretuje jako nezbytnou strukturu tvořící postmoderní osobnost [Lipovetsky 2003: 73]. Tento nový *logický profil* vzniká „zkřížením hédonického individualistického trendu ve společnosti, podněceného světem předmětů a znaků, s trendem terapeutickým a psychologickým, vypracovaným na základě psychopatologického přístupu už v 19. století“ [Lipovetsky 2003: 74]. Narcismus tak umožňuje právě demokratizace psychoanalýzy a personalizace činící z Já střed veškerého zájmu. Lipovetsky narcismus navíc charakterizuje pocitem emočního prázdna a vnímá ho tak jako určitou *strategii prázdnoty* [Lipovetsky 2003: 104].

Ani Anthony Giddens sledované téma neuchopuje příliš odlišně. Zdůrazňuje především širší vztah sledovaného jevu k dalším společenským fenoménům, jimiž jsou například závazky a důvěra, a interpretuje narcismus v kontextu vlastního pojetí soudobé společnosti – společnosti reflexivní. Právě reflexivní „svět zrcadel“, jak jej Giddens vnímá, umožňuje vidět naše Já dokonale zhodnocené a zbavené mnohých vad na kráse [Giddens 1991]. Nikdy v minulosti nemělo lidské individuum k dispozici tolik zrcadel jako má dnes, a atomizovaný jedinec se tak nutně stává autorem vlastní identity a biografie. Ve svých úvahách týkajících se sebepercepce vyzdvihuje Giddens především roli konzumentarismu.

2.1 Psychologická tradice výkladu narcismu

Abychom mohli empiricky prokázat, že narcismus může mít i makrosociální příčiny, je potřeba se nejdříve vrátit k psychologickým teoriím narcismu a snahám psychologů o empirické uchopení sledovaného jevu. Jak již bylo zmíněno, na Freuda odkazovali (nebo se vůči němu alespoň vymezovali) i tři významní psychoanalytici: Heinz Kohut, Otto Kernberg a Karen Horneyová. Kohut a Kernberg se ve svých úvahách zaměřovali již na specifitější problematiku, a to na konkrétní příčiny *sekundárního narcismu*. Kohut a Kernberg spatřují příčiny narcismu především v rodinném zázemí, a dospělého narcistu proto vnímají jako jedince poznamenaného neuspokojivými vztahy s ostatními. Horneyová zase narcistu definuje jako člověka, který „je svým idealizovaným já a zdá se, že ho obdivuje.“ [Horneyová 2000: 172]. Narcisté vlastní aktivity považují vždy za významné, jedinečné a nadprůměrně kvalitní a dochází u nich ke ztotožnění se s ideálem vlastního Já [Horneyová 2000: 170].¹⁹ „Jeho schopnost přehlížet (vlastní – kontextová informace autora) nedostatky nebo je měnit ve ctnosti se zdá být neomezená.“ [Horneyová 2000: 172]

Na Freudovo pojetí narcismu reaguje i Erich Fromm, který nicméně na práci svého učitele navazuje ve zcela odlišném duchu než Kohut, Kernberg a Horneyová. Fromm rozlišuje narcismus ve dvou perspektívách, a to jednak na *individuální* a *skupinový* a jednak na *maligní* a *benigní* [Fromm 2000: 82–90].

Předmětem vášně individuálního narcisty se stává on sám, zatímco narcista skupinový svou posedlost směřuje na kolektiv (např. na klan, národ, náboženství, rasu atd.). Objekt zhoubné narcistické obsese (např. tělo, názory, zdraví, etnicita,

¹⁹ I přes zbožštění vlastní osoby však v narcistovi (podle Horneyové) neustále zní potlačované tóny sebepohrdání a sebenenávisti, které v případě delších a opakovaných neúspěchů vedou ke sklíčenosti a pesimismu. O svých kvalitách se narcisté ujišťují prostřednictvím obdivu a oddanosti druhých, a jsou tak často obklopeni lidmi, kteří si jich otevřeně cení. Lidmi, kteří jejich idealizované sebeпоjetí nesdílejí, naopak opovrhují a myslí si, že jim nerozumějí anebo na ně žárlí. Jsou-li narcisté svým okolím kritizováni, zaměří se spíše na odvrácení kritiky protiargumenty či protiútokem, než aby zkoumali její oprávněnost. Kritiku vnímají jako všeobecně zraňující ponížení; vyvolává v nich odpor a vztek. Vztahy, v nichž jsou narcisté kritizováni (byť oprávněně), ukončují a odcházejí k jiným lidem, kteří jim lépe rozumějí (lichotí jim).

historie atd.) je považován za hodnotný nikoliv na základě objektivního hodnotového soudu, nýbrž proto, „že jsem to já nebo že je to mé“ [Fromm 2000: 82]. Fromm, stejně jako Freud, tak sice narcismus vnímá jako cennou a nezbytnou orientaci, nicméně pouze potud, pokud nepřekročí určitou míru (nestane se zhoubným) [Fromm 2000: 100].

Narcismus lze interpretovat i v perspektivě kognitivní psychologie. Příkladem je pojetí Judith S. Beckové (2005). Becková vychází z přesvědčení, že jedinci, kteří byli v dětství vystaveni hlubokému traumatu nebo méně závažným, ale opakujícím se traumatickým situacím, si vytvořili silná negativní jádrová přesvědčení o sobě, o ostatních lidech a o světě. Získaná přesvědčení jsou obvykle nevědomá a do vědomí se dostává pouze jejich modifikace v podobě opaku – ten má za úkol kompenzovat obsah podvracející sebevědomí. Narcista se tak postupně naučí vnímat své okolí prostřednictvím defektních kognitivních schémat. Jádrové a nevědomé přesvědčení typu „Jsem méně než druzí“ se proto navenek projevuje jako „Jsem lepší než druzí.“

Přístup Judith S. Beckové podporují i empirická zjištění Fredericka Rhodewalta [Rhodewalt 2008]. Narcistické sebepojetí je podle výsledků jeho bádání vysoce závislé na aktuálních reakcích okolí. Narcisté, kteří byli v jeho experimentech ostatními členy skupiny veřejně negativně ohodnoceni, vnímali sami sebe hůř než nenarcisté. Příčinou tohoto jevu jsou podle něho problematické vztahy v dětství a dospívání, a Rhodewalt tak narcismus vysvětluje jako určitý mechanismus jejich kompenzace [Rhodewalt, Peterson 2008]. V dospělosti pak může kdokoliv svým negativním hodnocením narcisty nechtěně a automaticky spustit jeho zranitelné a citlivé sebepojetí a on se začne nevědomě bránit (agresí, zlobou, rozhořčením) [ibid.]. V Rhodewaltově pojetí tak narcismus představuje regulačně-akční systém, který svým seberegulačním nastavením v podobě *intra-personálních* (interpretace situace) a *inter-personálních* strategií (manipulace, vyhledávání obdivovatelů) umožňuje chránit, případně pozvednout jedincovo sebepojetí [ibid.].

Současná psychiatrická obec se ve snaze o definici jedné hlavní příčiny vedoucí k narcismu jednoznačně neshoduje. Jedni jsou přesvědčeni, že problém je především emocionálního původu, zatímco druzí tvrdí, že narcismus je

produktem kognitivní deformace. Někteří věří, že narcistovo Já je „prázdné“, zatímco jiní pak prosazují pojetí „neuspořádaného“ Já. Současně se jako aktuální jeví i teze o neschopnosti narcisty vytvořit si „reálné“ sebepojetí.

Počínaje druhou polovinou 20. století se objevují i empirické snahy o uchopení sledovaného tématu. Výzkumníci jako například Morf a Rhodewalt (2001) v důsledku vlastních empirických šetření pojmají narcismus coby „grandiózní, byť zranitelné sebepojetí“ [Morf, Rhodewalt 2001: 177]. Přestože se jedná o poněkud útržkovitou definici, lze ji považovat za velice užitečnou a výstižnou, neboť zdůrazňuje paradoxní charakteristiku narcistů. Ti na jedné straně působí velice sebevědomě, zdůrazňujíce a vyzdvihujíce vlastní velkolepost, přičemž na straně druhé jsou současně i velice citliví na jakoukoliv kritiku vztahující se k jejich osobě. Narcistům jde totiž především o dosažení pozitivních společenských reakcí [např. Bushman, Baumeister 1998; Kernis, Sun 1994]. O vytváření pozitivního dojmu se narcisté zasazují dokonce programově [Morf, Rhodewalt 2001; Rose Campbell 2004], neboť pouze pozitivní reakce okolí podtrhují jejich přesvědčení o vlastní dokonalosti a výjimečnosti. *Nejdůležitější povinností, nikoliv primárně radostí, je být báječným* [Mikota 1992, parafráze podle Tyl 2005].

Potřeba pozitivních reakcí a následné zkreslování reality do podoby umožňující vnímání sebe sama jako lepší(ho) (nadměrné sebeoceňování, fantazírování o sobě samém, atd.) tvoří dva ze čtyř rysů narcismu formulovaných Morfem a Rhodewaltem [Morf, Rhodewalt 2001]. Třetí charakteristickou vlastností je pociťovaná úzkost. Ta se dostavuje v okamžiku, kdy jedincem zformovaná iluze vlastní úspěšnosti dlouhodobě naráží na realitu, která s vytvořenou představou nekoresponduje [Campbell, Goodie, Foster 2004; Robins, Beer 2001]. Čtvrtá charakteristika zase vypovídá o ochotě narcistů obětovat kvalitní mezilidské vztahy (tzn. osobní dlouhodobé relace) vysokému společenskému statusu a ocenění [Campbell et al. 2005: 1358]. Jiný z významných empiriků současnosti věnující se problematice narcismu – Delroy Paulhus [2001] – zase narcisty popisuje jako „nesouhlasící extroverty“. Vyzdvihuje tak především jejich konfliktní a sebestředné rysy umocňované potřebou být viděn a slyšen.

Je zřejmé, že definic popisovaného jevu se v současnosti vyskytuje mnoho. Ona nejrozšířenější a dosud obecně akceptovaná se však objevuje už v osmdesátých letech dvacátého století, a to v materiálech Americké psychiatrické asociace. Ta právě v této době začíná narcismus vnímat jakožto poruchu osobnosti (DSM-III) a definitivně z něj činí diagnostickou kategorii.²⁰ Samotná definice narcismu se za posledních třicet let postupně rozšiřovala a v současné době je tvořena celkem devíti ukazateli (původně jich bylo sedm). Jde o *velikášské pocity vlastní důležitosti; fantazírování o sobě samém; pocit vlastní speciálnosti a privilegovanosti; pocit oprávněnosti; potřeba pozornosti; vykořisťovatelské chování; nedostatek empatie; povýšenecké chování; závistivost* [DSM-IV 2003: 717].

2.2 Možnosti měření

Snaha formovat definici jakéhokoliv jevu často koresponduje s úsilím jej jednoduše rozpoznat a označit. Mnoho myslitelů, jako například Grayden [1958], Harder [1979], Watson [1965], Hendin, Cheek [1997] (*Assessing Hypersensitive Narcissism*) a další, se proto již několik desetiletí snaží narcismus co nejlépe empiricky identifikovat a změřit. Počínaje druhou polovinou 20. století tak vzniklo mnoho nástrojů měřících narcistickou poruchu osobnosti: od polostrukturovaných rozhovorů (např. SIDP, DIN) přes projektivní techniky až po standardizované testy. Právě těch existuje velké množství, přičemž nejznámější z nich jsou MMPI-2 (Minnesota Multiphasic Personality Inventory),²¹ SNAP (Schedule for Nonadaptive and Adaptive Personality),²² MCMI-III (Millon Clinical Multiaxial Inventory – III),²³ NPI (Narcissistic Personality Inventory).²⁴ MCMI-III, MMPI-2 a SNAP ovšem dosahují nižšího koeficientu alfa (reliabilita), než jaké je optimum pro škály měřící jeden společný rys [Samuel, Widiger 2008: 370]. Pouze poslední

²⁰ Narcismem coby poruchou osobnosti je postiženo necelé jedno procento populace [DSM-IV 2003: 717].

²¹ Autoři: Butcher, Dahlstorm, Graham, Tellegen, Kaemmer, 1989, 31 položek.

²² Autor Clark, 1993, 22 položek.

²³ Autoři: Millon, Davis, 1997, 24 položek.

²⁴ Autoři: Raskin, Hall, 1979, 40 položek. NPI operacionalizuje definici narcismu formulovanou Americkou psychiatrickou asociací v osmdesátých letech (DSM-III) a je určený pro neklinickou populaci.

zmíněný – NPI, jehož autory jsou Robert Raskin a Howard Terry [Raskin, Terry 1988], dosahuje akceptovatelné míry reliability [Samuel, Widiger 2008: 370] a validity [Raskin, Terry 1988; Rhodewalt, Morf 1995]. Douglas B. Samuel ale současně podotýká, že i vnitřní konzistence (Cronbachovo alfa) NPI je v případě, že test měří jednodimenzionální jev, těsně na hranici optima. Samuel proto formuluje hypotézu, že položky ve sledovaných čtyřech testech nepopisují pouze jeden latentní jev, ale jev vícedimenzionální [Samuel, Widiger 2008: 370].

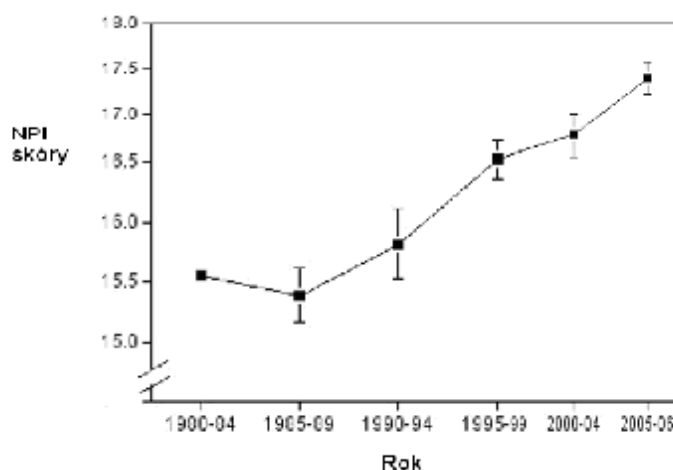
Ani podle našeho názoru není NPI optimální pro dnešní užívání. Trpí totiž hned třemi nedostatky. V první řadě vychází z definice narcismu (DSM-III, American Psychiatric Association) formulované roku 1980, přičemž pojetí tohoto jevu se od zmíněné doby rozšířilo ze sedmi na devět charakteristik. Druhý nedostatek spočívá ve skutečnosti, že Raskinův a Terryho test nebyl dosud ozkoušen na vzorku celé populace, nýbrž jen na statusově velice homogenních podsouborech, a to převážně studentů psychologie. Poslední nedostatek vychází z velkého počtu položek (40), jež test obsahuje, což snižuje pravděpodobnost jeho aplikace v sociologickém šetření. Poslední zmíněný handicap se snažil vyřešit Daniel R. Ames a jeho kolegové [Ames et al. 2006] redukcí počtu položek a vytvořením „NPI-16“. Amesovou redukcí NPI na 16 výroků nicméně velice výrazně utrpěla reliabilita testu, s tím, že ani test NPI-16, stejně jako NPI, nebyl doposud zkoušen na vzorku reprezentujícím celou populaci.

V neposlední řadě je nutné podotknout, že ze zmíněných čtyř testů ani jeden neměří narcismus v perspektivě Morfa a Rhodewalta [2001], jakožto *zranitelnou grandiozitu* [Samuel, Widiger 2008: 373]. V optice nejnovějších definic se část zmíněných testů (NPI, MCMI-III) naopak podobá spíše pojetí Paulhusovu [Paulhus 2001], který narcistu vnímá jako „nesouhlasícího extroverta“ [Samuel, Widiger 2008: 373].

NPI v posledních třiceti letech figuruje, a to i přes zmíněné výhrady, jako nejčastěji používaný nástroj pro měření narcismu neklinické populace. Jeho využívání napomohlo odhalit mnoho důležitých souvislostí. Ve Spojených státech amerických je NPI od svého vzniku hojně a velice intenzivně zkoušen na studentech vysokých škol. Jean M. Twenge a její kolegové [Twenge et al. 2008] proto dohledali veškeré dosud naměřené skóry vysokoškolských studentů

a sestavením časové řady pak došli k závažnému zjištění – narcismus se u sledované populace vyskytuje stále intenzivněji (viz graf 1). Takovéto zjištění nabádá k dalším otázkám: *Jaký je celospolečenský rozsah tohoto jevu? Je narcismus charakteristický pouze pro studenty vysokých škol, nebo jde o obecnější trend? Atd.* Na vyřčené otázky se dosud žádný sociologický výzkum bohužel nepokusil najít odpověď. Právě reprezentativní sociologické šetření by proto mohlo být dalším krokem osvětlujícím sledovanou problematiku.

Graf 1. NPI skóry studentů vysokých škol v USA

Zdroj: [Twenge et al. 2008: 883]

2.3 Přehled dosavadních poznatků

Šetření využívající NPI dospívají k závěru, že se narcismus vyskytuje častěji u mužů, [např. Foster 2003; Brunell et al. 2008 aj.], a NPI je tak vyčítáno, že měří především narcismus mužský. Narcismus se častěji vyskytuje mezi mladými lidmi [Foster et al. 2003: 472].

Narcismus spojuje jak *adaptivní*, tak i *maladaptivní* charakteristiky. Na jednu stranu jsou narcisté společenšší [Bradlee, Emmons 1992], spolehliví [Emmons 1984], zvládají dobře situace, v nichž jsou vystaveni tlaku [Wallance, Baumeister 2002], a mají implementované samoregulační strategie, které ochraňují jejich vlastní sebepojetí [Morf, Rhodewalt 2001]. Na druhou stranu jsou ale impulzivní [Vazire, Funder 2006], nedokáží se poučit z vlastních chyb [Campbell, Goodie,

Foster 2004], jsou častěji ochotni vykořisťovat své blízké a zřejmě nejvíce znepokojující charakteristika – mají sklon k různým druhům agrese a násilí [Baumeister, Smart, Boden 1996; Bushman, Baumeister 1998].

Z mnoha výzkumů také vyplynulo, že narcisté jsou velice soutěživí [Emmons 1984; Morf et al. 2000; Watson et al. 1997–1998] a často riskují [Wink 1991: 593]. Svůj život vnímají jako jakousi arénu, v níž se snaží především dosáhnout moci [Brunell et al. 2008: 11], vysokého statusu, úspěchu a obdivu.²⁵ Nejsou-li v profesním životě úspěšní, snaží se lidem s vysokým statutem alespoň připodobnit [Campbell 1999]. Vedeni potřebou vydobýt si pozornost [Buss, Chiodo 1991] se narcisté často chlubí (vlastními úspěchy, krásou atd.) a programově se chovají extrovertně a zábavně [Paulhus 1998].²⁶ Sami sebe narcisté vnímají a především prezentují jako jedinečné a mimořádné [Campbell et al. 2004] a v porovnání s ostatními jako chytřejší, atraktivnější a kreativnější.

Jejich percepce vlastní osoby totiž nereflektuje skutečný stav věcí, ale je důsledkem jejich specifické interpretace [Campbell et al. 2003; Gabriel et al. 1994], kterou však podle nejnovějších výzkumů nelze jednoznačně ztotožňovat s vysokým sebevědomím [Campbell et al. 2005: 1366]. Výzkumy posledních let dokazují, že pro narcisty je příznačné spíše nekonzistentní sebevědomí, kdy vědomé sebezveličování doplňuje podvědomé a skryté sebedopceňování [Jordan, Spencer, Zanna, Hostino-Browne, Correll 2003; Zeigler-Hill 2006]. Čím dál zřetelněji se tak ukazuje, že kořeny manifestované sebelásky spočívají paradoxně v latentním sebedopceňování. Všechny zmíněné projevy narcismu proto slouží především k vytvoření pozitivního konceptu sebe sama jak v očích svých, tak i ostatních. Paul Wink (1991) ve své typologii rozlišuje *narcismus zjevný* a *skrytý* [Wink 1991: 591]. Pro oba typy jsou charakteristické pocity vlastní velkoleposti, domýšlivost, arogance a přehlížení potřeb ostatních. *Zjevný narcismus* se navíc podle autora vyznačuje přímým exhibicionismem, sebejistotou, agresivitou, sebevyzdvihováním a obavami z nedostatečnosti získávané pozornosti a obdivu. *Skrytý narcista* se naopak v interpersonálních vztazích vyznačuje nedostatkem sebedůvěry, úzkostlivostí, studem, defenzivním

²⁵ Narcisté často pracují v šoubyznysu a stávají se tzv. celebritami [Vazire, Naumann, Rentfrow, Gosling 2008].

²⁶ Lidé narcisty zpočátku vnímají jako zábavné a v jejich postojích oprávněné, nicméně po několika setkáních s nimi je hodnotí jako arogantní a nepřátelské [Paulhus 1998].

chováním, přecitlivostí a pesimismem [Wink 1991: 591, 596]. Touhu po grandiozitě pak *skrytý narcisista* naplňuje prostřednictvím fantazií o sobě samém.

V důsledku přemrštěné orientace na sebe sama se mezi narcisty objevuje nedostatek zájmu o mezilidskou blízkost a intimitu [Morf, Rhodewalt 2001]. Více než o emoční blízkost se pak narcisté zajímají o svůj vlastní status a úspěch [Campbell 2005: 1359]. K ostatním lidem se chovají soutěživě a neinvestují mnoho energie do vytváření osobních či pečujících vztahů [Carroll 1987]. Primární a sekundární skupiny jsou jim více objektem soutěživosti než identifikačním rámcem, autoritou a inspirací.²⁷ Emoční intimita je u lidí s narcistickými rysy proto více než cílem spíše prostředkem k dosažení pocitu dominance a privilegovanosti. Narcisté se během svého života sice stávají součástí většího počtu vztahů než nenarcisté, jejich relace ovšem trvají kratší dobu a dosahují i nižší míry emoční intimity [např. Foster et al. 2006]. Zajímavé také je, jak narcisté vnímají sociální inkluzi: ve skupině se cítí být začlenění v momentě, když jsou obdivováni, když je jejich sebevědomí podporováno a když cítí, že mají ve skupině vliv [Rhodewalt 2007: 36].

V experimentálním šetření [Campbell et al. 2005: 1366] věnujícím se skupinovému chování bylo zjištěno, že dostanou-li se narcisté do rozhodovací funkce, prosazují jen své vlastní, převážně krátkodobé zájmy.²⁸ V momentě, jsou-li zájmy ostatních v rozporu se zájmy narcisty, neváhá je narcista (dostane-li k tomu příležitost) nekompromisně vyloučit [ibid.: 1359]. V experimentální hře mělo navíc vítězství narcistů devastující vliv na dlouhodobé, společné zájmy celé skupiny (včetně dlouhodobých zájmů samotných narcistů) [ibid.: 1366].

V problematice sociální ceny narcismu jdou některé zahraniční výzkumy ještě o krok dál a zabývají se vztahem sledovaného fenoménu a kriminálního chování.

²⁷ Pod tíhou dosavadních informací by se mohlo na první pohled zdát jako poněkud paradoxní skutečnost, že reakce okolí (jak negativní, tak i pozitivní) mají na sebehodnocení narcisty výraznější vliv nežli na sebehodnocení nenarcisty [Rhodewalt, Peterson 2007: 35]. Příčinou je již zmíněná nekonzistentnost a křehkost narcistova sebevědomí [Zeigler-Hill 2006]. Je-li totiž narcistova osobnost budována na základech méněcennosti, bude mít kritika na jeho sebehodnocení mnohem destruktivnější vliv než u nenarcistické populace. Přítomnost kritických „zrcadel“ narcisté nicméně dlouho netolerují. V případě, že jim jejich „blízcí“ nepochlebují, nevěnují jim dostatečnou pozornost, případně dokonce narušují jimi prezentovaný obraz vlastní dokonalosti, opustí je a najdou si jiné „přátele“.

²⁸ Výzkumy ukazují, že potřeba moci je pro narcisty velice charakteristická. Tento rys v kombinaci se soutěživostí narcistům současně umožňuje se i k moci často dostat. Jejich rozhodnutí bývají však často velice riskantní [Brunell et al. 2008: 12].

Narcismus byl donedávna spojován s agresivní reakcí pouze v případě, že bylo kritizováno a shazováno jeho sebevědomí [Bushman, Baumeister 1998]. V poslední době se ale zjistilo, že narcisté reagují agresivně, aniž by jejich ego někdo atakoval [Martinez, Zeichner, Reidy, Miller 2008]. Badatelsky přínosné jsou také nové studie znásilňování. Např. Ryan [2004] popisuje sexuálního násilníka dokonce přímo jako „sexuálního narcistu“.²⁹ Narcismus je často spojován i s domácím násilím (jak mužů, tak žen – např. Beasley, Stoltenberg [1992]). Neméně významný je i Michiganský výzkum [Bushman, Baumeister 2002], při němž byl vězňům odsouzeným za spáchání vražd, ozbrojených loupeží, znásilnění a přepadení dán k vyplnění test NPI. U vězňů byla objevena signifikantně vyšší míra narcismu v porovnání s výsledky zbylé populace [Bushman 2002]. Prokázána je i souvislost narcismu a nenásilné formy kriminality – např. kriminality tzv. bílých límečků [Blickle et al. 2006]. Neklinický narcismus však nelze vnímat pouze jako jev související s rolí pachatele. Jak zjistil Billingham a jeho kolegové (1999): u žen, které se staly oběťmi sexuálního násilí, se v porovnání se zbylou populací žen objevuje vyšší míra narcismu. Autoři článku tento fakt vysvětlují tím, že narcistické ženy se právě v důsledku svého narcismu častěji dostávají do situací ústících v sexuální násilí.

Co se týče vztahu individualismu a narcismu, podle mnoha výzkumníků spojují narcismus právě personální rysy, jako jsou individualismus anebo soutěživost [Emmons 1984; Morf et al. 2000; Watson, Morris, Miller 1997–1998]. O častějším výskytu narcismu ve vysoce individualizovaných společnostech také vypovídají empirické výzkumy Mazlishe (1982), Fostera (2003), aj. Nejvyšší hladinu narcismu vykazují podle současných empirických studií občané USA, následují Evropané, Kanadčané, nejnižší pak Asiaté a obyvatelé Středního východu [Foster 2003: 480]. Právě Asiaté a obyvatelé Středního východu jsou často spojováni s kolektivismem [Triandis 1995: 2], což nepřímou dokládá, že u kolektivistických společností se narcismus objevuje v daleko menším rozsahu [Smith 1990].

²⁹ Podle jeho výzkumu sexuální násilníci věří, že mají nárok na sexuální přízeň oběti a použití síly při snaze o sexuální styk je v jejich očích akceptovatelné [Ryan 2004: 538]. Přesvědčení narcistů o tom, že jim žena/muž sex „dlužící“ a je povinna jim v jejich potřebě vyhovět, zaznamenali i jiní autoři [Bushman, Bonnacci, van Dijk, Baumeister 2003].

EMPIRICKÁ ČÁST

Ústředním cílem disertační práce je empiricky zjistit, zda existuje nějaká souvislost mezi individualismem a neklinickým narcismem, a v případě, že ano, tak jaká. Jakýmsi doplňkovým cílem je pak postižení širších souvislostí neklinického narcismu. Zvolenou metodou je kvantitativní výzkum, technikou dotazníkové šetření (standardizované rozhovory, P&P). Důvodem zvolení zmíněné techniky je její rychlost, ekonomičnost a možnost získat informace zobecnitelné na cílovou populaci (reprezentativnost). Volba techniky sběru dat současně i předurčuje způsob možného „zachycení“ individualismu a neklinického narcismu. V dotazníkovém šetření se výskyt komplexnějších jevů zachycuje pomocí škál. My jsme pro sledované téma zvolili škály postojové. Jelikož vycházíme z metodologického nominalismu (individualismus, kolektivismus a narcismus budeme sledovat pomocí výpovědí jedinců), neklademe si za cíl zkoumat tyto jevy jakožto instituce, ale pouze jako psychosociální charakteristiky jednotlivých aktérů. I výsledky postojových škál nám nicméně ve své sumě nabízejí užitečný obraz o sledované populaci a o rozložení jednotlivých jevů v ní.

V české sociologické obci doposud nebyly k dispozici otestované postojové škály, které by umožňovaly zjišťovat rozsah individualismu a neklinického narcismu. Ústředním výzkumným úkolem tak bylo převzít anebo vytvořit potřebné nástroje. Pro měření individualismu (a kolektivismu) jsme převzali test dvojice autorů Singelis a Triandis (INDCOL). Vzhledem k nedostatečnosti existujících nástrojů pro měření neklinického narcismu (ty jsou shrnuty v teoretické části disertační práce) jsme se rozhodli vytvořit vlastní škálu neklinického narcismu, byť výrazně inspirovanou zahraničními testy.

3 Data a metodika

Problematice individualismu a neklinického narcismu jsme se doposud věnovali ve třech výzkumech: v pilotní sondě *Narcismus* (2007), v omnibusovém výzkumu *Aktéři, důvěra a rizika* (2008) a v šetření *Partnerské vztahy* (2010). Následující analýzy budou kombinovat zjištění ze všech tří výzkumů. Přestože na sebe šetření obsahově navazovala, nebudeme jejich výsledky prezentovat chronologicky, ale s ohledem na analyzované téma. V textu proto bude vždycky zdůrazněno, z jakého výzkumu výsledky vycházejí. Nyní blíže k jednotlivým výzkumům a k charakteristikám získaných dat.

Pilotní sonda *Narcismus*

Pilotní dotazování proběhlo během měsíce dubna roku 2007. Podařilo se získat data od celkem 141 respondentů. Muži tvořili 46 % vzorku a ženy 54 %. Průměrný věk respondentů činil 37 let (SD = 13,7; rozpětí 17 až 75 let). Pilotní sonda si neklade nároky na reprezentativní šetření, neboť šlo o výběr záměrný, kombinovaný s metodou *sněhové koule*. Dotazník se, kromě věku a pohlaví, nedotazoval na další sociodemografika. Sonda umožnila primární reflexi snahy o empirické zachycení neklinického narcismu v českém prostředí.

Výzkum *Aktéři, důvěra a rizika*

V roce 2008 navázalo na pilotní sondu reprezentativní šetření, uskutečněné v rámci výzkumného záměru katedry sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.³⁰ Respondenti byli vybíráni metodou kvótního výběru, kdy sledovanými

³⁰ Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841 *Aktéři, důvěra a rizika*.

kvótami byly kraj, velikost obce, věk, pohlaví a vzdělání. V reprezentativním výzkumu školení tazatelé STEM dotazovali celkem 1081 respondentů (návrtnost 87 %). Co se týče obsahu, jednalo se o omnibusové šetření, kde se pokračovalo v testování škály narcismu. Nově jsme i zjišťovali vztah tohoto jevu a individualismu.

Výzkum *Partnerské vztahy*

Dalším výzkumem bylo šetření *Partnerské vztahy*, které se realizovalo díky finanční podpoře GAUK. Výzkum se zaměřil na mladé lidi ve věku 15 až 29 let (n = 870). Relativně nízký věkový segment populace byl zvolen proto, že jsme v předchozích šetřeních zjistili výrazně vyšší míru neklinického narcismu právě u nejmladší populace.

I v případě výzkumu *Partnerské vztahy* se jednalo o kvótní výběr (stejně kvóty jako u předešlého výzkumu), sběr dat zajistila společnost STEM. V dotazníku jsme se věnovali širším souvislostem neklinického narcismu, a to především oblasti sociální patologie (partnerské násilí, kriminalita, drogová závislost, aj.). Pozornost jsme nicméně zaměřili i na potvrzení/zamítnutí hypotéz vzešlých z předchozího výzkumu (jedná se např. o problematiku sexuální orientace, o pocit méněcennosti, úspěšnost v partnerských vztazích apod.)

Statistickými nástroji použitými při zpracování dat byly testy nezávislosti (chí-kvadrát test), faktorová analýza, mnohorozměrné škálování (hierarchické seskupování na základě euklidovských vzdáleností), korelační analýzy jednotlivých postojových škál a analýzy rozptylů (test ANOVA skórů individualismu a kolektivismu v jednotlivých sociodemografických kategoriích).

4 Konstrukce a aplikace škál

4.1 Škála individualismu a kolektivismu

Prostřednictvím faktorové analýzy jsme zjistili, že Triandisova a Singelisova škála (INDCOL) se v českém prostředí chová jinak, než jaký byl původní záměr autorů. Výchozím cílem typologie bylo dosažení čtyř faktorů, my jsme však při využití různých rotací objevili vždy celkem 7 faktorů. Vygenerované faktory navíc ani příliš neodpovídaly teoretickým východiskům a dosavadním zahraničním výsledkům, neboť spojovaly ty výroky, které měly vzhledem k původnímu záměru měřit odlišné dimenze (viz příklad: příloha 1 – rotace quarimax – faktory společně vyčerpávaly 51 % variance, Cronbachovo alfa = 0,79). Problematická byla také nestálost výsledků, kdy složení jednotlivých faktorů záviselo na typu zvolené rotace.

Porovnáním jednotlivých výstupů faktorové analýzy (při použití různých rotací) jsme zjistili, že proměnlivost výsledků způsobuje především skupina osmi výroků. Ty jsme následně, vzhledem k jejich nestálosti a mnohoznačnosti, z testu vyřadili. Jedná se o výroky: „*Když s někým mluvím, dávám přednost tomu být přímý(á) a upřímný(á)*“ (HI), „*Rád(a) se o své věci dělím se svými sousedy*“ (HC), „*S našimi stárnoucími rodiči bychom měli bydlet pohromadě*“ (VC), „*Pro děti by měla být pocta, když jejich rodiče obdrží významné ocenění*“ (VC), „*Mám rád(a) své soukromí*“ (HI), „*Děti by se měly učit, že napřed je práce, pak zábava*“ (VC), „*Nepatřím mezi lidi, pro které je vítězství důležité*“ (VI) a „*Když uspějí, tak je to většinou díky mým schopnostem*“ (HI). Faktorová proměnlivost a nejednoznačnost těchto výroků může být způsobena historickým vývojem české společnosti, která kvůli své komunistické minulosti dospěla k poněkud specifickému vnímání problematiky pravdomluvnosti, sousedských vztahů, soukromí, aj. Z původního testu INDCOL o 32 položkách tak zůstalo celkem 24 výroků, které česká veřejnost obecně vnímá vcelku jednoznačně. V testu zůstalo

sedm stabilních³¹ výroků zkonstruovaných k měření *vertikálního individualismu* (VI), pět k měření *horizontálního individualismu* (HI), pět *vertikálního kolektivismu* (VC) a sedm *horizontálního kolektivismu* (HC).

Popsanou redukcí jsme dospěli k výsledkům, které jsou v různých rotacích stabilní, a současně se i snížil počet vygenerovaných faktorů (z původních sedmi na pět, viz příloha 2).³² Faktory vyčerpaná variabilita (celkem 50 %, kdy první faktor vyčerpává 15 %, druhý 13 %, třetí 9 %, čtvrtý 7 %, a pátý 6 %) a ani vnitřní konzistence testu (Cronbachovo alfa = 0,77)³³ redukcí výroků významně neutrpěla. První faktor měří *soutěživost a orientaci na úspěch* (VI), druhý *spolupráci* (HC) a třetí *povinnost* (VC). Čtvrtá dimenze (*horizontální individualismus*), která měla původně měřit *jedinečnost*, se v českém prostředí rozpadla na dva faktory: na faktor měřící *nezávislost* (čtvrtý faktor – HI1) a *jedinečnost* (pátý faktor – HI2). Jak uvidíme dále v textu, tyto dva výroky spolu sice korelují ($r = 0,249$, $p \leq 0,001$), nicméně v podvědomí Čechů zřejmě ztělesňují odlišné dimenze.³⁴

Pro validizaci konceptu individualismu-kolektivismu jsme při výpočtu faktorové analýzy zkusmo zadali podmínku dvoufaktorového řešení. Dostali jsme dvojdimenzionální variantu měřící individualismus a kolektivismus (viz příloha 3). Oba faktory společně vyčerpaly 33 % variance. Faktorová analýza o dvou faktorech tak empiricky dokládá, že právě individualismus a kolektivismus tvoří určující dimenze celého konceptu a v testovaném teoretickém modelu mají větší váhu než roviny *vertikální* a *horizontální*. Z popsaného pokusu navíc vyplývá, že vícedimenzionální řešení o pěti faktorech dokáže vysvětlit daleko větší míru variance dat než řešení dvojdimenzionální (50 % resp. 33 % vyčerpané variability). K závěru, že vícefaktorové řešení má větší vysvětlující potenciál,

³¹ Výsledky faktorové analýzy sady těchto výroků se nelišily s ohledem na použitý typ rotace.

³² Jelikož byl ale původní záměr autorů škála čtyřdimenzionální a nikoliv pětidimenzionální, zadali jsme při výpočtu faktorové analýzy podmínku: vygenerovat čtyři faktory. Po tomto kroku se nám však jednotlivé výroky přeskupily tak, že žádný z faktorů nebyl *významově jednoznačný*, neboť shlukoval výroky, které měly v původním záměru měřit různé dimenze. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli zůstat u pětidimenzionální škály.

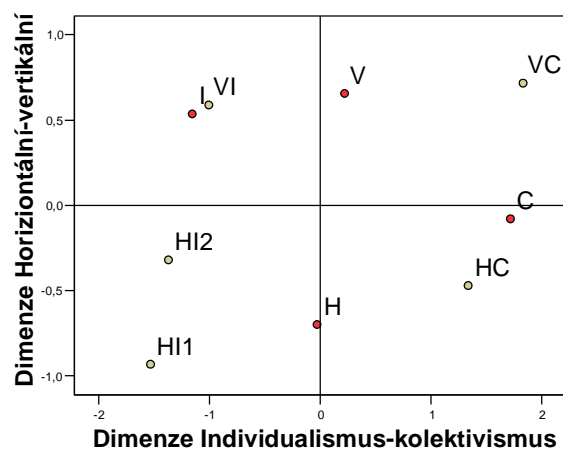
³³ Konkrétně pak VI: $\alpha = 0,79$, HI1: $\alpha = 0,71$, HI2: $\alpha = 0,6$, VC: $\alpha = 0,63$ a HC: $\alpha = 0,76$.

³⁴ Výroky, které měly původně měřit jednu dimenzi, ve faktorové analýze spadají do dvou faktorů a nikoliv do jednoho společného. To znamená, že zde zaznamenáváme dva způsoby (dvě neuvědomované struktury) jimiž respondenti podvědomě reagovali (odpovídali) na jednotlivé výroky.

než-li řešení dvou-, nebo jednofaktorové, docházejí i zahraniční studie [Singelis 1994; Gouveia 2003].

V datech jsme hledali (ne)podobnosti jednotlivých faktorů (přesněji standardizovaných sumačních skóre škál) a jejich vzájemné závislosti (prostřednictvím korelační analýzy). Podobnost (resp. nepodobnost) jsme sledovali pomocí euklidovských vzdáleností (mnohorozměrné škálování – MDS). V analýze mnohorozměrného škálování jsou si ve své struktuře nejpodobnější ty odpovědi respondentů, jejichž vzdálenost je nejmenší. Redukcí osmirozměrného prostoru (8 škál) na dvě dimenze jsme získali zobrazení, které svým rozložením plně odpovídá původnímu záměru autorů testu (viz vizualizace 1). Osu x vesměs charakterizuje dimenze individualismu-kolektivismu, zatímco osu y dimenze horizontální-vertikální. Víceméně stranou stojí faktor *nezávislosti* (HI1), který však v původní koncepci INDCOL nebyl obsažen. Poněkud problematická je ale relativně vysoká míra deformace ($\text{Stress}^{35} = 0,103$) a nižší míra korelace mezi původními a transformovanými vzdálenostmi ($\text{RSQ} = 0,939$).³⁶ Z tohoto důvodu se v další analýze zaměříme i na zjišťování závislostí mezi jednotlivými dimenzemi.

Vizualizace 1. **Model euklidovských vzdáleností** (zobrazeno metodou mnohorozměrného škálování)

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

³⁵ Kruskalův stress je měřítkem relativní velikosti chybové matice.

³⁶ V třídímním řešení jsme sice dosáhli lepších parametrů ($\text{Stress} = 0,0014$, $\text{RSQ} = 0,99$), nicméně prostorové zobrazení neposkytovalo jasnou informaci a neumožňovalo jednoznačnou interpretaci. Upřednostnili jsme proto dvojdimenzionální řešení.

Analýza závislostí přináší pro autory testu INDCOL o něco méně pozitivní výsledky. Z korelační analýzy, jejíž výsledky jsou shrnuty v tabulce 2, je patrné, že individualismus se z testovaných dimenzí nejtěsněji pojí se *soutěživostí* ($r = 0,9$, $p < 0,001$), následně má silný vztah s faktorem měřícím *jedinečnost* ($r = 0,74$, $p < 0,001$) a *nezávislost* ($r = 0,54$, $p < 0,001$). Se zvyšujícím se individualistickým skórem se naopak mírně snižuje pocit *povinnosti* ($r = -0,1$, $p < 0,001$). Kolektivismus je z pohledu korelačních koeficientů tvořen přibližně stejnou měrou oběma jeho subdimenzemi (faktor *povinnosti* $r = 0,81$, $p < 0,001$ a *spolupráce* $r = 0,87$, $p < 0,001$). Mírně negativně je kolektivismus vymezen vůči *nezávislosti* ($r = -0,15$, $p < 0,001$).

Tabulka 2. **Subdimenze individualismu a kolektivismu** (Pearsonovy korelační koeficienty signifikantní na hladině $\alpha \leq 0,001$)

	Individualismus (I)	Kolektivismus (C)
Soutěživost (VI)	0,9	0,11
Nezávislost (HI1)	0,54	-0,15
Jedinečnost (HI2)	0,74	x
Povinnost (VC)	-0,1	0,81
Spolupráce (HC)	0,13	0,87

Pozn.: x – vztah mezi proměnnými nebyl statisticky signifikantní

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, $n = 1081$). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Důležitý je i vztah mezi samotným individualismem a kolektivismem. Pro sociologické teorie 19. a 20. století je společné přesvědčení, že se zvyšující se mírou individualismu by se měla přímo úměrně snižovat míra kolektivismu. Naše data však dokládají, že závislost mezi individualismem a kolektivismem (měřeno pomocí škály INDCOL) neexistuje (viz vizualizace 2). K tomuto zjištění docházejí i zahraniční výzkumy. Dokonce sám spoluautor škály INDCOL – Singelis (1994) – dospívá k závěru, že individualismus a kolektivismus se spolu nemusí vylučovat jak v mikro-, tak ani v makrosociální rovině.

Otázkou nicméně zůstává, zdali skutečnost, že se neprokázala závislost mezi individualismem a kolektivismem, odráží ontologickou podstatu, anebo *pouze* důsledky pojmového vymezení (a následné operacionalizace pojmů). Jak totiž dokládá tabulka 3, orientace na *spolupráci*, která podle autorů ztělesňuje dimenzi

charakteristickou pro kolektivistické společnosti, kladně koreluje (byť slabě) se dvěma subdimenzemi individualismu – *soutěživostí* ($r = 0,19$, $p < 0,001$) a *jedinečností* ($r = -0,11$, $p < 0,001$). Je proto pravděpodobné, že *spolupráce* tvoří nezbytnou orientaci pro fungování jedinců žijících jak v málo diferencovaném kolektivistickém uspořádání, tak i ve vysoce diferencovaném individualistickém uspořádání. Právě ambivalentní role *spolupráce* a její použití ve škále, která má diferencovat individualismus a kolektivismus, tak zřejmě metodicky anulují vztah mezi těmito jevy. Zdá se proto, že výzkumníci svým testem nezachycují dva různé jevy, ale spíše dvě podoby tendence jedné - jisté formy *solidarity*, jak by je patrně nazval Emile Durkheim.

Tabulka 3. **Subdimenze individualismu a kolektivismu**

(Pearsonovy korelační koeficienty signifikantní na hladině $\alpha \leq 0,001$)

		Kolektivismus (C)	
		Povinnost (VC)	Spolupráce (HC)
Individualismus (I)	Soutěživost (VI)	x	0,19
	Nezávislost (HI1)	-0,13	-0,12
	Jedinečnost (HI2)	-0,13	0,11

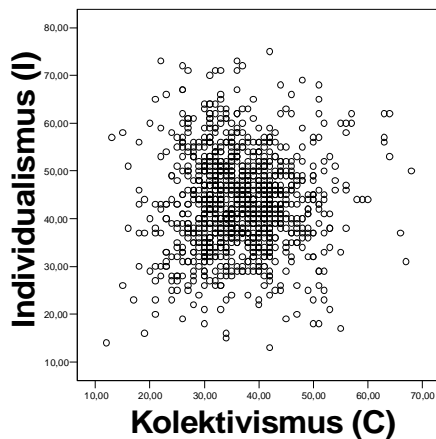
Pozn.: x – vztah mezi proměnnými nebyl statisticky signifikantní

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, $n = 1081$). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

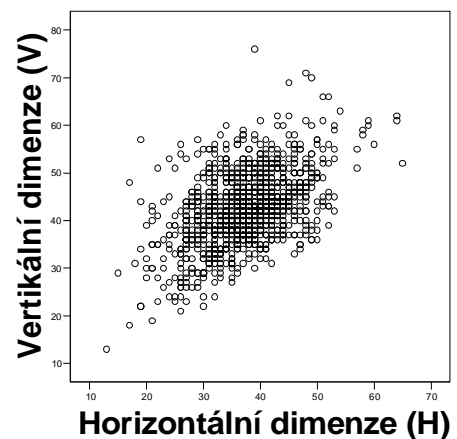
Dimenze, které spolu statisticky průkazně souvisí ($r = 0,5$, $p < 0,001$, viz vizualizace 3), jsou nicméně dimenze *vertikální* (akceptace distance od mocných) a *horizontální* (potřeba statusové podobnosti/rovnosti).³⁷ Příčinou, proč se dvě sledované dimenze nevylučují, nýbrž doplňují, je zřejmě skutečnost, že obě dvě odkazují na respektování řádu – ať už je řád výrazně hierarchizovaný (vertikální dimenze), či nikoliv (horizontální dimenze). Dimenzí, která by záporně korelovala s oběma těmito dimenzemi, by pak zřejmě byla jistá anarchistická tendence.

³⁷ Ke stejnému zjištění dochází i sami autoři testu (Singelis – Triandis 1995: 258), případně jiní analytici. (Gouveia 2003: 56)

Vizualizace 2. **Relace mezi individualismem a kolektivismem**

Vizualizace 3. **Relace mezi vertikální a horizontální dimenzí**

Zdroj: *Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.*

Tuto hypotézu potvrzuje i podrobnější analýza korelací vertikální a horizontální dimenze s jejich jednotlivými subdimenzemi (viz tabulka 4). Ta dokazuje, že všechny testované subdimenze skórují jak ve vertikální, tak i horizontální rovině. S vertikální dimenzí má nicméně (v souladu s východisky) těsnější vztah *soutěživost* (VI, $r = 0,83$, $p < 0,001$) a *povinnost* (VC, $r = 0,53$, $p < 0,001$). S horizontální dimenzí má zase silnější vztah *jedinečnost* (HI1, $r = 0,66$, $p < 0,001$) a *spolupráce* (VC, $r = 0,73$, $p < 0,001$). I *nezávislost* (HI2, $r = 0,42$, $p < 0,001$) skóruje více v dimenzi horizontální, ne však tak silně jako faktory *jedinečnosti, spolupráce a soutěživosti*. Podrobnou analýzou se tak sice odkrývají jisté odlišnosti související s vertikálním a horizontálním členěním (stejně jako při metodě mnohorozměrného škálování), nicméně jelikož obě dvě dimenze odkazují na respektování řádu, tak spolu vertikální a horizontální roviny současně i silně korelují.

Tabulka 4. **Subdimenze vertikální a horizontální roviny**
(Pearsonovy korelační koeficienty signifikantní na hladině $\alpha \leq 0,001$)

	Vertikální (V)	Horizontální (H)
Soutěživost (VI)	0,83	0,48
Nezávislost (HI1)	0,17	0,42
Jedinečnost (HI2)	0,34	0,66
Povinnost (VC)	0,53	0,18
Spolupráce (HC)	0,38	0,73

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Z tabulky 5 je patrné, že v českém prostředí se individualistické rysy pojí spíše s vertikální rovinou, zatímco kolektivistické rysy s rovinou horizontální. Pokud se však budeme zajímat o míru rozšířenosti jednotlivých jevů, a spočítáme za tímto účelem mediány jednotlivých faktorů (tabulka 6), zjistíme, že pro českou populaci je více charakteristický kolektivismus než individualismus, a více horizontální rovina než vertikální. Kolektivismus a orientaci na *rovnost* (horizontální dimenzi) spojuje v testu INDCOL orientace na *spolupráci*, která je tak pro Čechy nejtypičtější subdimenzí. Pro českou populaci je pak nejméně charakteristická orientace na *jedinečnost*.

Tabulka 5. **Individualismus a kolektivismus a pro ně charakteristické roviny**
(Pearsonovy korelační koeficienty signifikantní na hladině $\alpha \leq 0,001$)

	Vertikální (V)	Horizontální (H)
Individualismus (I)	0,71	0,66
Kolektivismus (C)	0,54	0,57

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Tabulka 6. **Střední hodnoty jednotlivých subdimenzí INDCOL**

(seřazeno podle mediánů, kdy 1 znamená „rozhodně souhlasím“ a 7 „rozhodně nesouhlasím“)

	Me	M	SD
Kolektivismus (C)	3	3,04	0,67
Individualismus (I)	3,58	3,62	0,84
Horizontální (H)	3,08	3,11	0,61
Vertikální (V)	3,5	3,55	0,65
Spolupráce (HC)	2,71	2,77	0,75
Povinnost (VC)	3,4	3,42	0,87
Nezávislost (HI1)	3,5	3,56	1,38
Soutěživost (VI)	3,57	3,65	0,95
Jedinečnost (HI2)	3,67	3,59	1,18

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Výskyt individualistické orientace se zvyšuje se snižujícím se věkem respondentů ($r = -0,25$, $p < 0,001$), a to ve všech třech dimenzích – jak *nezávislosti*, *jedinečnosti*, tak i *soutěživosti*. Nejvíce individualističtí jsou pak lidé ve věku 18 až 29 let ($M = 3,29$; $F_{(3)} = 6,27$, $p < 0,001$). Obdobně i horizontální dimenze se objevuje častěji u nejmladších lidí ($M = 2,98$; $F_{(3)} = 4,58$, $p = 0,003$).³⁸ Se zvyšujícím se věkem naopak zintenzivňuje *orientace na celek* (kolektivismus, $r = 0,14$, $p < 0,001$). Hlavním tahounem závislosti mezi kolektivismem a věkem je pak především dimenze *povinnosti* ($M = 3,21$; $F_{(3)} = 13,1$, $p < 0,001$), která je pro nejstarší občany velice charakteristická. Jediná z testovaných subdimenzí, která je na věku nezávislá, je orientace na *spolupráci*.

Individualismus je také více charakteristický pro muže ($M = 3,53$; $F_{(1)} = 10,5$, $p = 0,001$), lidi svobodné ($M = 3,32$; $F_{(3)} = 14,99$, $p < 0,001$), ty, co se zařazují mezi vyšší střední až horní společenskou vrstvu ($M = 3,23$; $F_{(3)} = 26,19$, $p < 0,001$) a pro jedince vysokoškolsky vzdělané ($M = 3,48$; $F_{(3)} = 3,04$, $p = 0,028$). Kolektivismus je na druhou stranu více charakteristický pro ženy ($M = 2,98$; $F_{(1)} = 11,7$, $p = 0,001$) a nejvíce pak pro osoby ženaté/vdané ($M = 2,98$; $F_{(3)} = 6,76$, $p < 0,001$) a pro ty, co se řadí mezi střední vrstvu ($M = 2,99$; $F_{(3)} = 5,7$, $p = 0,001$). Vertikální dimenze se vyskytuje nejintenzivněji mezi lidmi

³⁸ U vertikální dimenze se neprojevila statisticky signifikantní závislost na věku.

žijícími s partnerem ($M = 3,47$; $F_{(3)} = 3,32$, $p = 0,019$), zatímco horizontální rovina u osob svobodných ($M = 2,98$; $F_{(3)} = 4,94$, $p = 0,002$).

4.1.1 Doporučení pro další aplikaci škály INDCOL

§ V případě budoucí aplikace škály INDCOL v českém prostředí bychom doporučovali doplnit 24 redukovaných výroků testu tak, aby každou dimenzi měřil stejný počet výroků.

§ Budoucí výzkumníci by mohli zkusit formulovat opozitní škály k *vertikální* a *horizontální* dimenzi. Jelikož je pro obě tyto dimenze charakteristické *respektování řádu*, mohla by opozitní dimenze odkazovat na neakceptování stávajícího řádu a na vůli jej změnit, a to jak v optice individualistů (změna pro vlastní dobro), tak i kolektivistů (změna pro blaho skupiny). Typologie by tak navíc dostala i dynamický rozměr.

§ Minimálně v českém prostředí by bylo zajímavé zkusit operacionalizovat horizontální kolektivismus (HC) víc jako *ochotu obětovat své vlastní zájmy ve prospěch sobě rovných* než jako *spolupráci*.

4.2 Škála neklinického narcismu

Z důvodů zmíněných v teoretické části (nedostatečnost NPI) jsme se rozhodli vyvinout test vlastní, který bude vycházet z DSM-IV-TR³⁹ a umožní nám zaznamenat míru narcismu celé populace. Škála Raskina a Terryho, stejně jako i jiné existující testy,⁴⁰ nám nicméně zůstaly výraznou inspirací.

Definici narcismu [DSM-IV-TR 2003: 714–717] jsme operacionalizovali celkem do 43 výroků které jsme testovali v pilotní sondě Narcismus ($n = 127$). Míru

³⁹ Hlavním argumentem k tomuto rozhodnutí byla skutečnost, že se jedná o nejvíce uznávanou definici, která je testovaná a zdokonalovaná již po dobu třiceti let a v současné době z ní navíc vychází většina psychiatrů a humanitních vědců.

⁴⁰ Např. H. A. Murray: *Hypersensitive Narcissism Scale (HSNS)*; *Personality disorder test*, aj.

ztotožnění se s každým tvrzením respondenti vyjadřovali pomocí sedmibodové stupnice (*rozhodně souhlasím až rozhodně nesouhlasím*).⁴¹ Oporou pro redukci počtu výroků bylo 1) dotazování respondentů na srozumitelnost stimulů, 2) faktorová analýza a 3) Cronbachovo α . Právě sledování zmíněných ukazatelů umožnilo redukovat takové výroky, které nespádaly do společného faktoru, snižovaly reliabilitu měřícího nástroje a byly respondenty vnímány jako nesrozumitelné.⁴² Pro kontrolu obsahu byl navíc použit sémantický diferenciál, v němž jsme aplikovali pojmy hrající významnou roli při vymezování vlastní identity: *Já, partner(ka), moji nejlepší přátelé, ideální člověk, lidé obecně, já očima ostatních*.

Analýza dat pilotní sondy *Narcismus* ($n = 127$) ukázala, že i přes mnohost charakteristik narcismu (konkrétně devět (DSM-IV-TR)) stojí v pozadí sledovaného jevu jeden společný faktor (v nerotovaném řešení).⁴³ V tomto faktoru skórovaly, byť různou měrou, všechny vlastnosti charakterizující narcismus. Nepřímo se tak empiricky potvrdila skutečnost, že narcismus má převážně jednodimenzionální podobu a není tak pouze vědeckým konstruktem.⁴⁴ Existenci jednoho silného společného faktoru pak potvrdila i aplikace nerotované faktorové analýzy na reprezentativním souboru české populace výzkumu (*Aktéři, důvěra a rizika*, $n = 1081$). Tentokrát jsme testovali již jen zbylých 19 výroků. Ve společném faktoru skórovalo 17 z 19 výroků silně a zbylé 2 slabě (jejich zátěže: 0,456 a 0,493). Dva slabě skórující výroky byly z testu odstraněny, a v sadě indikátorů měřících narcismus tak zůstaly pouze ty výroky, jejichž zátěže (ve společném faktoru) byly větší nebo rovny 0,588 (viz tabulku 7).

⁴¹ V následující analýze jsme převrátili orientaci škály, čímž jsme dosáhli, že nejvyšší skóry testu symbolizují nejintenzivnější narcismus.

⁴² K samotné redukci výroků došlo postupně, a to jak během pilotní sondy, tak i reprezentativního výzkumu. V pilotní sondě (testovalo se 43 výroků) faktorová analýza objevila celkem 4 faktory, kdy první, všemi výroky sycený faktor vyčerpával cca 33 % variance, druhý cca 8 % a zbývající dva po cca 6 %. Ze 43 výroků jsme vyloučili 14 těch, které byly respondentům buď nesrozumitelné, anebo ve společném faktoru skórovaly slabě, případně ty, co nevyhovovaly pro Guttmanovu škálu [Břicháček 1978: 133].

⁴³ Naše zjištění je v rozporu s tezí Douglase B. Samuela předpokládající vícedimenzionalitu narcismu [Samuel, Widiger 2008: 370].

⁴⁴ Redukce počtu výroků byla z tohoto důvodu následně vedena myšlenkou, že v případě, že všechny znaky *a priori* a bez zásahu skórují v jednom společném faktoru, který zároveň i měří míru narcismu, měli bychom tuto vlastnost podporovat.

Tabulka 7. **Faktorová analýza 17položkového testu narcismu**, nerotované řešení

Component Matrix^a

	Component	
	1	2
Někdy zveličuji své úspěchy, abych tím získal(a) úctu a zájem ostatních	,795	
Někdy profituji na úkor ostatních, aniž bych se předem zajímal(a), jakou škodu či bolest jsem mohl(a) způsobit	,765	
Mé vlastní úspěchy mě pohlčují natolik, že zapomínám na existenci ostatních	,754	
Ostatní mají pocit, že jsem arogantní, povýšený(á), nepřijemný(á)	,714	
Uráží mě, když mi někdo ve skupině nevěnuje pozornost	,698	,454
Často pocítuji lhostejnost k citům ostatních lidí	,697	
Cítím rozhořčení, když ostatní mají (vědí, umí, atd.) něco, co já ne	,688	
Připadá mi, že mám, oproti ostatním, jedinečné schopnosti a dovednosti	,684	
Mé potřeby jsou důležitější než potřeby ostatních	,684	
Občas mě někteří lidé obviňují z toho, že jsem sebestředný(á), sobecký(á)	,669	
Vyprávím-li o sobě, občas zveličuji a přeháním, aby to bylo zajímavější	,665	
Vzhledem k ostatním si připadám „odlišný(á)“. Málokdo mě chápe a rozumí mi	,652	
Průměrní lidé jsou nudní a nezajímaví, a proto je nevyhledávám	,651	
Zdržuje mě a obtěžuje, když za mnou ostatní lidé přicházejí s problémy a chtějí můj čas a sympatie	,629	
Když přijdu a ostatní si nevšimnou, že je na mně něco nového (oblečení, účes), mrzí mě to	,613	,565
Když přijdu na oslavu a nejsem při vstupu všemi přivítán(a), připadá mi, že jsem ostatním lhostejný(á)	,613	,484
Přál(a) bych si, aby o mně jednou někdo napsal knihu (natočil pořad)	,588	

Extraction Method: Principal Component Analysis.

a. 2 components extracted.

Pozn.: Pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,45.

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Variance vyčerpaná společným faktorem 17 zbývajících výroků dosáhla v reprezentativním výzkumu 47 % a Cronbachovo alfa 0,926.⁴⁵ Jak je patrné z tabulky 8, námi zkonstruovaný 17položkový test dosahuje lepších výsledků – v porovnání s testem Raskina a Halla (40 výroků), stejně jako i ve srovnání s jeho redukovanou podobou ([Ames et al. 2005], 16 položek).⁴⁶ O kvalitě testu navíc vypovídá i skutečnost, že oproti zmíněným nástrojům byla námi zkonstruovaná škála testována na reprezentativním souboru a nikoliv pouze na velice specifickém, statusově homogenním podsouboru.

⁴⁵ Ve výzkumu mladých lidí (*Partnerské vztahy - lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870*) společný faktor škály neklinického narcismu vyčerpal 42 % variance, Cronbachovo α činilo 0,91.

⁴⁶ Z variačního koeficientu vyplývá, že NPI (SD = 6,66; M = 15,6) [Raskin, Terry 1988: 895] a námi zkonstruovaný test (SD = 17,6; M = 50,8) jsou ve svých parametrech spíše srovnatelné, a je tak možné konfrontovat jejich reliabilitu (Cronbachovo alfa).

Tabulka 8. Srovnání testů narcismu

	<i>NPI*</i>	<i>NPI-16**</i>	<i>Narcismus</i>
Objekt	VŠ studenti USA	VŠ studenti USA	vzorek populace ČR
Cronbachovo α	0,83	0,72	0,93
Společný faktor (vyčerpaná variance)	35%	20%	47%

*Zdroje: * [Raskin, Terry 1988: 890–902], ** [Ames et al. 2005: 440–450].*

Faktorová analýza nicméně naznačuje, že ve hře zůstává ještě druhý faktor (vyčerpávající 7 % variance), v němž v nerotovaném řešení skórují tři výroky (viz tabulku 7). Abychom mohli lépe interpretovat tento specifický a do jisté míry autonomní rys narcismu, použili jsme ve faktorové analýze rotaci⁴⁷ (tabulka 9), která nám zprostředkovala informaci, že druhý faktor měří především potřebu *být středem pozornosti*. Tato charakteristika je zřejmě jak integrální součástí neklinického narcismu, tak existuje i jako samostatně měřitelný jev.

Tabulka 9. Faktorová analýza 17položkového testu narcismu, rotované řešení

Rotated Component Matriž

	Component	
	1	2
Často cítím lhostejnost k citům ostatních lidí	,778	
Zdržuje mě a obtěžuje, když za mnou ostatní lidé přicházejí s problémy a chtějí můj čas a sympatie	,751	
Mé vlastní úspěchy mě pohlcují natolik, že zapomínám na existenci ostatních	,692	
Někdy zveličuji své úspěchy, abych tím získal(a) úctu a zájem ostatních	,684	
Mé potřeby jsou důležitější než potřeby ostatních	,678	
Někdy profituji na úkor ostatních, aniž bych se předem zajímal(a), jakou škodu či bolest jsem mohl(a) způsobit	,638	
Ostatní mají pocit, že jsem arogantní, povýšený(á), nepříjemný(á)	,634	
Průměrní lidé jsou nudní a nezajímaví, a proto je nevyhledávám	,612	
Občas mě někteří lidé obviňují z toho, že jsem sebestředný(á), sobecký(á)	,582	
Připadá mi, že mám, oproti ostatním, jedinečné schopnosti a dovednosti	,543	
Vyprávím-li o sobě, občas zveličuji a přeháním, aby to bylo zajímavější	,527	
Vzhledem k ostatním si připadám „odlišný(á)“. Málokdo mě chápe a rozumí mi	,510	
Když přijdu a ostatní si nevšimnou, že je na mně něco nového (oblečení, účes), mrzí mě to		,819
Uráží mě, když mi někdo ve skupině nevěnuje pozornost		,780
Když přijdu na oslavu a nejsem při vstupu všemi přivítán(a), připadá mi, že jsem ostatním lhostejný(á)		,751
Cítím rozhořčení, když ostatní mají (vědí, umí, atd.) něco, co já ne	,468	,518
Přál(a) bych si, aby o mně jednou někdo napsal knihu (natočil pořad)		

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 3 iterations.

Pozn.: Pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,45.

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

⁴⁷ V rotovaném řešení vyčerpává první faktor 32 % variance, druhý 21 %.

Sedmnáctipoložkovou škálu neklinického narcismu jsme současně i použili v šetření mezi mladými lidmi (Partnerské vztahy – lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). V nerotovaném řešení se i tentokrát objevil společný faktor všech výroků (vyčerpával 42 % variance). V rotovaném řešení se pak obdobně jako v reprezentativním šetření celé populace (*Aktéři důvěra a rizika*, n = 1081) některé výroky společného faktoru přidružily ke dvěma slabším dimenzím. Rotací tak získáme řešení o třech relativně stejně silných faktorech (viz tabulka 10). Výroky prvního faktoru (vyčerpává 24 % variance) spojuje „*Lhostejnost k ostatním*“. Druhý faktor (vyčerpává 19 % variance) odkazuje na „*Potřebu být středem pozornosti*“ (tento faktor se objevil i v rotovaném řešení faktorové analýzy, kdy cílovou skupinou byla celá populace). Výroky třetího faktoru (14 % variance) společně odkazují na „*Vnímání sebe sama jako výjimečné osoby*“.

Tabulka 10. **Faktorová analýza testu neklinického narcismu**, rotace Varimax

	Component		
	1	2	3
Často se stavím lhostejně k citům ostatních lidí	,780		
Někdy profituji na úkor ostatních, aniž bych se předem zajímal(a), jakou škodu či bolest jsem jim mohl(a) způsobit	,662		
Občas mě někteří lidé obviňují z toho, že jsem sebestředný(á), sobecký	,648		
Ostatní mají pocit, že jsem arogantní, povýšený(á), nepřijemný	,641		
Zdržuje mě a obtěžuje, když za mnou ostatní lidé přicházejí s problémy a chtějí můj čas a sympatie	,605		
Mé potřeby jsou důležitější než potřeby ostatních	,582		
Někdy zveličuji své úspěchy, abych tím získal(a) úctu a zájem ostatních	,568	,504	
Vzhledem k ostatním si připadám odlišný(á). Málčko mě chápe a rozumí mi			
Když přijdu a ostatní si nevšimnou, že je na mně něco nového (oblečení, účes), mrzí mě to		,811	
Uráží mě, když mi někdo ve skupině nevěnuje pozornost		,794	
Když přijdu na oslavu a nejsem při vstupu všemi přivítán(a), připadá mi, že jsem ostatním lhostejný		,703	
Cítím rozhořčení, když ostatní mají (vědí, umí, atd.) něco, co já ne		,583	
Vyprávím-li o sobě, občas zveličuji a přeháním, aby to bylo zajímavější	,522	,529	
Přál(a) bych si, aby o mně jednou někdo napsal knihu nebo natočil pořad			,721
Průměrní lidé jsou nudní a nezajímaví, a proto je nevyhledávám			,696
Často zjišťuji, že mám oproti ostatním výrazně větší schopnosti a dovednosti			,662
Mé vlastní úspěchy mě zaměstnávají natolik, že zapomínám na existenci ostatních			,642

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 8 iterations.

Pozn.: Pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,45.

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Jak bylo již uvedeno, narcismus je definovaný pomocí devíti charakteristik: *velikášské pocity vlastní důležitosti, fantazírování o sobě samém, pocit vlastní speciálnosti a privilegovanosti, pocit oprávněnosti, potřeba pozornosti, vykořisťovatelské chování, nedostatek empatie, povýšenecké chování a závistivost* [DSM-IV-TR 2003: 717].

Všechny tři popsané faktory – „*Lhostejnost k ostatním*“ (DSM-IV-TR: *nedostatek empatie*), „*potřeba být středem pozornosti*“ (DSM-IV-TR: *potřeba pozornosti*) a „*vnímání sebe sama jako výjimečné osoby*“ (DSM-IV-TR: *pocit vlastní speciálnosti a privilegovanosti*) – jsou obsažené v této definici. Výsledky faktorové analýzy navíc dokládají, že u mladých lidí jsou tyto tři charakteristiky určujícími dimenzemi neklinického narcismu a jsou tak nepřímo obsažené i u zbylých šesti rysů. Propojení devíti rysů narcismu a tří faktorů shrnuje následující tabulka.

Tabulka 11. **Skladba jednotlivých faktorů z pohledu definice narcismu Americké psychiatrické asociace**

Faktor	Charakteristiky narcismu (DSM IV-TR)	Počet výroků ⁴⁸
<i>Lhostejnost k ostatním</i>	Velikášské pocity vlastní důležitosti	1
	Vykořisťovatelské chování	2
	Chybějící empatie	2
	Povýšenost a arogance	2
<i>Potřeba být středem pozornosti</i>	Velikášské pocity vlastní důležitosti	1
	Vyžadování pozornosti a obdivu	2
	Pocit oprávněnosti	1
	Závistivost	1
<i>Vnímání sebe sama jako výjimečné osoby</i>	Velikášské pocity vlastní důležitosti	2
	Pocit privilegovanosti a speciálnosti	1
	Vykořisťovatelské chování	1

Pozn.: Tučně jsou zvýrazněny ty rysy narcismu, které se vyskytují ve více než jednom faktoru.

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Z tabulky 11 je patrné, že v pozadí všech tří faktorů stojí *velikášské pocity vlastní důležitosti*. Právě výroky odkazující na tuto dimenzi se objevují ve všech třech zjištěných faktorech a sytí tak veškeré zaznamenané podoby (dimenze) neklinického narcismu. U prvního a třetího faktoru se objevuje i *vykořisťovatelské chování*. I tato charakteristika má tak ve fenoménu neklinického narcismu výsadní postavení.

⁴⁸ Ve schématu je zařazeno jen 16 ze 17 výroků škály neklinického narcismu. Výrok „*Vzhledem k ostatním si připadám odlišný(á). Málo kdo mě chápe a rozumí mi.*“ nedosáhl v žádném ze zmíněných faktorů zátěže, která by byla vyšší jak 0,45. Z tohoto důvodu jsme výrok do schématu nezařadili.

Co se týče schopnosti testu pokrýt celou definici narcismu formulovanou Americkou psychiatrickou asociací (viz tabulku 12), je nutné podotknout, že se nám ve standardizovaném šetření nepodařilo zachytit „snivost“ (v tabulce 12 symbolizovanou písmenem „B“). Výroky formulované na toto téma respondenti většinou vnímali jako absurdní a dětinské, a ve faktorové analýze tak tvořily zcela autonomní faktor. I přes intenzivní snahu se proto zdá, že v dotazníkovém šetření nelze tento narcistický rys adekvátně měřit.

Tabulka 12. **Charakteristiky narcismu (DSM-IV-TR) a jejich rozložení v testu**

A	Velikášské pocity vlastní důležitosti - přehánění a nadsazování vlastních úspěchů, schopností . Chce být viděn lepším, než jakým ve skutečnosti je. Soustřeďuje se na výjimečnost svých problémů . Vše co dělá, je lepší než to, co dělají ostatní.	4
B	Žije ve snivém světě , zaujatý fantaziemi o neomezeném úspěchu , síle, skvělosti, kráse a ideální lásce.	0
C	Připadá si privilegovaný a speciální ; má pocit, že může být pochopen pouze ostatními - speciálními, vysoce postavenými lidmi .	2
D	Vyžaduje stálou pozornost a obdiv .	2
E	Pocit oprávněnosti jeho úcty, automatické právo na ochotu ostatních, na jejich přízeň.	1
F	Chová se vůči ostatním vykořisťovatelsky a snaží se mít oproti všem navrch. Používá ostatních aby dostal, co chce, bez ohledu na to, co je to stojí.	3
G	Chybějící empatie : neschopnost rozpoznat a ztotožnit se s pocity druhých (pochopit úzkost či neštěstí druhých). Lidé jsou mu věcí, instrumentem.	2
H	Je závistivý a má pocit, že ostatní závidí jemu.	1
I	Často se chová, či vytváří "pózu" povýšenosti a arogance .	2

celkový počet výroků: **17**

Zdroj: charakteristiky vychází z definice narcismu Americké psychiatrické asociace [DSM-IV-TR 2003: 714–717].

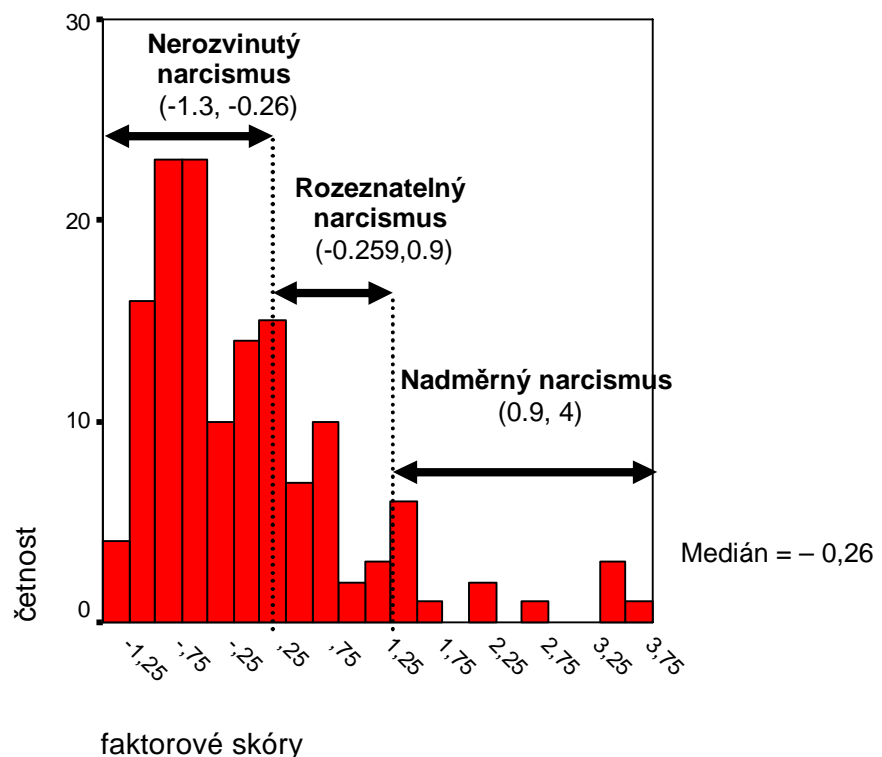
4.2.1 Typologie populace podle míry neklinického narcismu

Abychom zjistili, jak se různé ukazatele chovají v souvislosti narcismem, rozhodli jsme se z analytických důvodů zkonstruovat pomocnou typologii. Jelikož škála narcismu nabývá *pozitivního rozložení* s extrémními hodnotami⁴⁹ (takzvané

⁴⁹ „Neúplná“ normalita rozdělení je dána absencí položek měřících slabší narcismus. Vzniklý test tak nezachytí „mírný“ narcismus, nicméně bude daleko jemněji diferencovat tu část populace, u níž se narcistické rysy osobnosti vyskytnou mnohem výrazněji. Tuto specifičnost škály proto vnímáme jako pozitivní přínos. Rozložení je zároveň zatíženo i extrémními hodnotami, které vzhledem k tomu, že byly očekávané, a jsou tak žádané, zahrneme do další analýzy (mohlo by se jednat o patologický narcismus, o kterém hovoří psychiatrické studie).

„J“ rozložení), použili jsme pro vytvoření typologie medián. Respondenty jsme rozdělili do tří skupin (viz graf 2). První skupinu ohraničenou naměřeným minimem a mediánem nazvěme „nerozvinutým narcismem“, neboť sledovaný jev se v populaci v takovéto intenzitě vyskytuje zřejmě běžně a nemá tak pravděpodobně výraznější vliv na jedincovo jednání. Již druhý typ však můžeme považovat za „rozeznatelný narcismus“, neboť jak uvidíme dále, lze již v této skupině pozorovat literaturou popsané charakteristiky narcismu. Spodní hranice druhého typu bude určena mediánem, zatímco horní mez tentokrát zvolíme voluntaristicky, a to v místě, kde se četnosti naměřených skóre viditelně „lámou“ (u jednotlivých skóre se již neobjevuje více než 5 respondentů, viz graf 2). Poslední skupinu pak nazvěme „nadměrný narcismus“, její interval (0,9, 4) totiž seskupuje extrémně skórující jedince.⁵⁰

Graf 2. Pomocná typologie narcismu

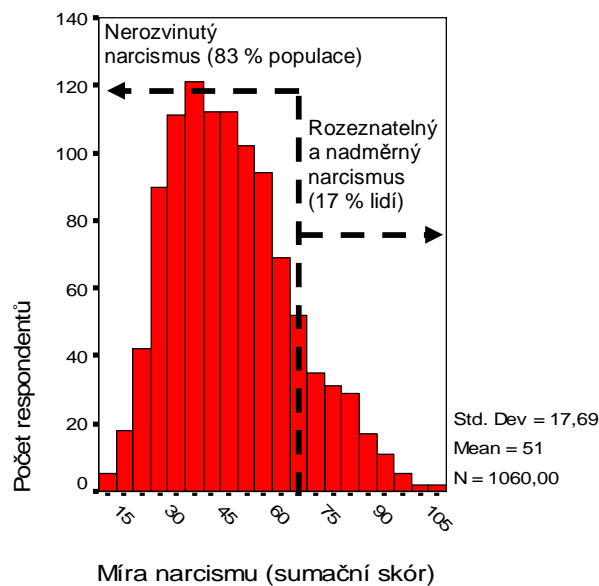
Zdroj: *Narcismus* (2007, n = 141).

Obdobné rozložení narcismu se objevilo i v reprezentativním výzkumu. Zde byly skóre jednotlivých respondentů spočítány prostřednictvím Likertovy škály, a to

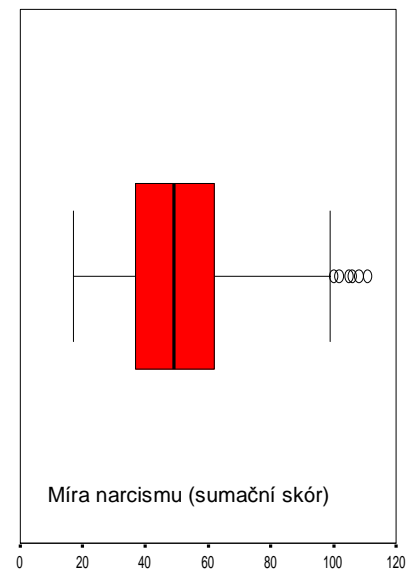
⁵⁰ Se škálou narcismu jsme v pilotní studii pracovali jako s Guttmanovou. Očekávali jsme totiž, že nám její intenzivní složka pomůže rozdělit respondenty na narcisty a nenarcisty. Jelikož testované výroky v intenzivní dimenzi příliš nediferencovaly, dali jsme v reprezentativním výzkumu přednost Likertově technice.

kvůli možné komparaci výsledků v případě opakování výzkumu. Nejnižší zjištěná hodnota sumačního skóru činila 17 a nejvyšší pak 111 bodů. Aritmetický průměr (50,8) nabýval podobnou hodnotu jako medián (49). Zlomovým bodem, v němž jedinci začínají pozitivně skórovat v testu narcismu, je potom hodnota 68.⁵¹ Samotné rozdělení Likertových skóre je patrné z histogramu (viz graf 3) a boxplotu (viz graf 4). Druhá zmíněná vizualizace poukazuje na existenci extrémních hodnot, jež se zde objevují stejně jako v *Pilotní sondě* ($n = 141$).

Graf 3. Narcismus – histogram

Graf 4. Narcismus – boxplot

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

4.2.2 Sociodemografický profil osob s narcistickými rysy

První rozsáhlé šetření, kde se aplikovala škála neklinického narcismu, představoval výzkum *Aktéři, důvěra a rizika* ($n = 1081$). Jelikož se však jednalo o omnibusové šetření, kde se pro sledované téma nabízel jen úzce vymezený

⁵¹ Souhlas s jednotlivými výroky jsme měřili na sedmibodové stupnici „rozhodně nesouhlasím“ až „rozhodně souhlasím“. Hodnota, v níž respondenti v průměru „nemohli souhlasit a ani nesouhlasit“ se všemi výroky, se tak na Likertově škále (jejíž teoretické minimum je zde 0 a teoretické maximum 119) rovná 68 ($4 \cdot 17 = 68$). Lze proto říci, že pokud jedinec v celém testu dosáhl hodnoty 68 a více, objevují se u něj narcistické rysy (tuto podmínku splňuje 17 % populace).

prostor, nebylo možné lidi s narcistickými rysy příliš charakterizovat z pohledu sociálně-demografických ukazatelů. Klasické ukazatele, jako je pohlaví a vzdělání, s tímto jevem nesouvisely, čímž se prostřednictvím reprezentativního šetření na vzorku celé populace prokázalo, že v námi předkládané škále nemá, na rozdíl od testu Terryho a Raskina, respondentovo pohlaví vliv na výskyt sledovaného jevu. Tuto skutečnost vnímáme jako zcela zásadní přínos, neboť valné většině existujících testů bylo vždy vyčítáno, že měří především narcismus mužský. Jediný demografický ukazatel, se kterým se prokázala souvislost, je věk. Se vzrůstajícím věkem respondentů se snižovala míra neklinického narcismu ($r = -0,212$, $p < 0,001$), přičemž nejvíce skórující skupinou byli lidé v kategorii 18–29 let.⁵² I v případě aplikace škály neklinického narcismu na reprezentativním souboru mladých lidí (*Partnerské vztahy*, $n=870$) se potvrdilo, že u lidí ve věku 15 až 29 let se objevují obdobně intenzivní rysy neklinického narcismu ($M = 54$, $Me = 53$) jako u téže věkové skupiny ve výzkumu vzorku celé populace (*Aktéři, důvěra a rizika*, $n = 1081$).⁵³

Srovnáním výsledků dvou nezávislých výzkumů také zjistíme, že jak v podsouboru mladých lidí (*Aktéři, důvěra a rizika*, $n = 1081$), tak i v samostatném šetření (*Partnerské vztahy*, $n = 870$), je mezi mladými respondenty veskrze obdobné rozložení sledovaných typů (viz tabulku 13). Mezi mladými lidmi pak obecně pozorujeme výrazně větší podíl *rozeznatelných narcistů* (tento jev dokládají dva na sobě nezávislé výzkumy). Ve výzkumu *Aktéři, důvěra a rizika* ($n = 1081$) se objevuje také vyšší podíl mladých lidí spadajících do kategorie *nadměrných narcistů*, výzkum mezi mladými lidmi (*Partnerské vztahy*, $n = 870$) toto zjištění nicméně nepotvrzuje.

⁵² Zmíněné zjištění otevírá zásadní otázku: indukuje naměřený narcismus kulturní posun transformující se postkomunistické společnosti, anebo se jedná o jev související s určitou životní etapou (psycho-sociální zrání)? Odpověď nám data bohužel nenabízejí, a proto bude potřeba výzkum opakovat v delším časovém odstupu.

⁵³ V reprezentativním šetření na celé populaci, jsme sice v podsouboru mladých lidí dosáhli ještě větší aritmetický průměr ($M = 57$). To však může být způsobeno velikostí podsouboru. Jelikož je podsoubor menší ($n = 224$) než soubor samostatného výzkumu ($n = 870$), může se zde vyskytovat větší výběrová chyba.

Tabulka 13. **Podíly jednotlivých typů neklinického narcismu (řádková procenta)**

	Nerozvinutý narcismus	Rozeznatelný narcismus	Nadměrný narcismus
Populace ČR (Aktéři, důvěra a rizika, 2008, n=1081)	83	13	4
Lidé ve věku 18 – 29 let (podsoubor) (Aktéři, důvěra a rizika, 2008, n= 224)	74	19	7
Lidé ve věku 15 – 29 let (Partnerské vztahy, 2010, n = 870)	77	19	4

Zdroje: 1/ *Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081)*. Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841. 2/ *Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870)*. Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Ve výzkumu *Aktéři, důvěra a rizika* (n = 1081) se bohužel nezjišťovalo materiální zajištění ani finanční situace respondentů a jediným ukazatelem, který mohl naznačit socioprofesní postavení dotázaných, bylo jejich sebezaražení do společenské vrstvy. V této otázce se lidé s odlišnou mírou naměřeného narcismu navzájem nelišili. Rozeznatelní narcisté nicméně častěji přiznávali, že byli někdy ve svém životě nezaměstnaní (42 % z nich).⁵⁴

Na socioprofesní charakteristiky sledované skupiny jsme se mohli důkladněji zaměřit ve výzkumu mladých lidí (Partnerské vztahy, n = 870). Zjistili jsme, že pro mladé rozeznatelné až nadměrné narcisty je charakteristické, že často stále ještě žijí ve společné domácnosti s rodiči a naopak, že méně často sdílejí společnou domácnost s partnerem/partnerkou, manželem/manželkou anebo s potomky (viz následující graf). I tyto proměnné jsou nicméně velice závislé na věku, a když jsme proměnnou věku integrovali do analýzy, závislost se vytratila.

S výskytem neklinického narcismu, nezávisle na věku respondenta, nicméně souvisí ekonomické zázemí rodiny. Rozeznatelní narcisté častěji pocházejí ze špatně zajištěných až v zásadě chudých domácností (25 %), zatímco nadměrní narcisté zase častěji vyrůstali/vyrůstají v domácnostech solidně až velmi dobře situovaných (28 %). Také se ukazuje, že se zvyšujícími se narcistickými rysy se

⁵⁴ Pro úplnost: nerozvinutí narcisté přiznávali, že byli někdy během života nezaměstnaní, v 32 % případech, rozeznatelní narcisté v 33 % případech.

snižuje míra kulturního kapitálu rodiny (měřeno množstvím knih v domácnosti).⁵⁵ Rodiče nadměrných narcistů navíc, v porovnání s rodiči ostatními typů, dosáhli často pouze základního vzdělání. U nadměrných narcistů se tak objevuje kombinace vyššího životního standardu a nižšího kulturního kapitálu, zatímco u rozeznatelných narcistů zjišťujeme špatné zajištění domácnosti a nižší kulturní kapitál.

I mezi mladými lidmi s narcistickými rysy objevujeme, stejně jako ve vzorku celé populace (Aktéři, důvěra a rizika, n = 1081), vyšší podíl nezaměstnaných. I tentokrát se nejvyšší podíl nezaměstnaných objevuje u rozeznatelných narcistů (podíl nezaměstnaných u skupiny nerozvinutých narcistů – 4 %, u rozeznatelných narcistů – 11 %, u nadměrných narcistů – 8 %). Ve výzkumu mladých lidí (Partnerské vztahy, n = 870) není však rozdíl mezi rozeznatelnými a nadměrnými narcisty statisticky průkazný (průkazný rozdíl se objevuje pouze mezi skupinou nerozvinutých narcistů a sloučenou skupinou z rozeznatelných až nadměrných narcistů).

U lidí s narcistickými rysy se také častěji vyskytují osobní zkušenosti s traumatizujícími zážitky v rodině. U skupiny nadměrných narcistů je to každý pátý (20 %), kdo má ve svém dosavadním životě (připomínáme, že věk respondentů ve výzkumu je 15–29 let) zkušenost s úmrtím některého z rodičů. Nadměrní narcisté mají také častěji zkušenost s úmrtím některého ze sourozenců (8 %). Jako velice zajímavé vnímáme pak to, že rozeznatelní narcisté mají výrazně nižší zkušenost s úmrtím některého z rodičů než nerozvinutí a nadměrní narcisté (5 %).

Se zvyšujícím se narcistickým skórem se mezi respondenty zvyšuje pravděpodobnost výskytu zkušenosti s problémovým vztahem některého z rodičů s alkoholem anebo drogami, anebo s opakujícími se vážnými hádkami nebo fyzickými střety mezi rodiči. Čím více mladí lidé skórují v testu neklinického narcismu, tím mají častěji i osobní zkušenost s domácím násilím v orientační rodině. Konkrétně s tím, že jeden z rodičů slovně ponižoval druhého anebo mu/jí fyzicky ubližoval (viz následující tabulka).

⁵⁵ Kulturní kapitál jsme zjišťovali i počtem uměleckých děl v domácnosti. V tomto případě se však souvislost neprokázala.

Velice zajímavá je i souvislost neklinického narcismu se specifickými referenčními skupinami, v nichž se respondenti pohybují. Se zvyšující se mírou neklinického narcismu se zvyšuje podíl lidí, kteří se kamarádí s někým, kdo občas uhodí svého partnera/svou partnerku anebo si u něj/ní často vynucují sex.

Tabulka 14. **Vybrané ukazatele** – třídění dle míry narcismu (v případě, že není uvedeno jinak, jedná se o podíl kladných odpovědí v rámci daného narcistického typu)

		Nerozvinutý narcismus	Rozeznatelný narcismus	Nadměrný narcismus
Bydlení	Žije ve společné domácnosti s rodiči.	61 %	71 %	69 %
	Žije ve společné domácnosti s partnerem/ partnerkou, manželem/ manželkou.	38 %	22 %	25 %
	Žije ve společné domácnosti s potomky.	19 %	10 %	8 %
Rodina - ekonomické zázemí	Materiální zajištění domácnosti: Solidně zajištění až velmi dobře /průměrně zajištění / špatně zajištění až v zásadě chudí.	18 % / 66 % / 16 %	14 % / 61 % / 25 %	28 % / 56 % / 16 %
Rodina - kulturní zázemí	Má doma více než 200 knih.	45 %	34 %	30 %
	Vzdělání otce: Základní / vyučen, maturita / VŠ.	2 % / 78 % / 20 %	3 % / 81 % / 16 %	10 % / 80 % / 10 %
	Vzdělání matky: Základní / vyučena, maturita / VŠ.	4 % / 85 % / 11 %	6 % / 82 % / 12 %	12 % / 86 % / 2 %
Rodina - traumatizující zážitky	Úmrtí některého z rodičů.	13 %	5 %	20 %
	Problémy některého z rodičů s alkoholem nebo drogami.	16 %	22 %	32 %
	Úmrtí některého ze sourozenců.	3 %	2 %	8 %
	Opakující se vážné hádky nebo fyzické střety mezi rodiči.	26 %	39 %	50 %
	Jeden z rodičů slovně ponižoval druhého.	35 %	45 %	53 %
	Jeden z rodičů ubližoval fyzicky druhému.	12 %	15 %	30 %
Referenční skupiny	Má (měl(a)) kamarády, o kterých ví, že občas uhodí svého partnera/svou partnerku.	37 %	44 %	60 %
	Má(mě(a)) kamarády, o kterých ví, že si často u své partnersky/svého partnera vynucují sex.	25 %	37 %	40 %

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Pozn.: Tučně jsou vyznačeny ty hodnoty, jejichž adjustovaná residua v testu chí-kvadrátu dosahují vyšší hodnoty než 2,1.

Přepokládali jsme, že jedním s indikátorů neklinického narcismu by mohlo být, zda je dotyčná osoba jedináček nebo má sourozence. Výzkum mezi mladými lidmi však tuto souvislost nepotvrdil.

Co se týče zkušeností s dalšími vybranými těžkými událostmi v životní historii respondentů, ve výzkumu mezi mladými lidmi se ukázalo, že míra neklinického narcismu nesouvisí s poruchami příjmu potravy, vyloučením ze školy, vyhozením ze zaměstnání, zkrachováním podnikání a ani s rozvodem anebo odloučením rodičů.

Výzkum mezi mladými lidmi ukázal, že zázemí rodiny, z níž jedinec pochází, má značný vliv na to, zda se u něj projeví narcistické rysy. Jak rozeznatelní tak i nadměrní narcisté pocházejí častěji ze vztahově neuspokojivého a disharmonického rodinného prostředí. Mezi těmito typy se však objevují i značné rozdíly. Rozeznatelní narcisté častěji pocházejí z chudších poměrů a sami mají častěji i zkušenost s nezaměstnaností. Nadměrní narcisté pocházejí naopak spíše z prostředí dobře materiálně zajištěného, které však do jejich života nepřináší přílišný kulturní kapitál.

V konfrontaci se sociodemografickými ukazateli se tak neklinický narcismus ukazuje jako reakce na špatné až traumatizující výchozí podmínky. Taková životní zkušenost se pak zřejmě u některých jedinců transformuje ve vysokou výkonnost, lhostejnost k ostatním, potřebu dosáhnout vysokého statusu, úspěchu a obdivu moci [Brunell et al. 2008: 11] a v neposlední řadě v silnou orientaci na vlastní osobu. Obdobný transformační mechanismus popisují i zahraniční výzkumy posledních let, a to především z oblasti psychologie. Výzkumy dokládají, že pro osoby s narcistickými rysy je spíše příznačné nekonzistentní sebevědomí, kdy vědomé sebezveličování doplňuje podvědomé a skryté sebedoceňování [Jordan, Spencer, Zanna, Hostino-Browne, Correll 2003; Zeigler-Hill 2006] Judith S. Becková (2005) dokonce zastává stanovisko, které podporuje i náš výzkum, že jedinci s narcistickými rysy byli v dětství vystaveni hlubokému traumatu nebo méně závažným, ale opakujícím se traumatizujícím situacím, což vedlo k tomu, že si vytvořili silná negativní jádrová přesvědčení. Získaná přesvědčení jsou obvykle nevědomá a do vědomí se dostává pouze jejich modifikace v podobě opaku – ten má za úkol kompenzovat obsah podvracející sebevědomí. I Rhodewalt vidí příčinu neklinického narcismu v problematických vztazích v dětství a dospívání, a tak narcismus vysvětluje jako určitý mechanismus jejich kompenzace [Rhodewalt, Peterson 2008].

Příčinou kompenzačních mechanismů u rozeznatelných narcistů může být vůle vyprostit se z chudších materiálních poměrů a nevstřícného rodinného zázemí, zatímco u nadměrných narcistů se může jednat o tendenci dostat se mezi kulturní a společenskou elitu (a i v jejich případě vyprostit se z problematického rodinného prostředí).⁵⁶ Jestli lidé s narcistickými rysy doopravdy projevují vyšší vůli něco ve svém životě změnit (oproti ostatním v téže situaci), anebo zda právě tyto zkušenosti vedou k narcismu, je však potřeba empiricky ověřit v nějakém navazujícím šetření. **Ze sociologického hlediska lze však v obou případech uvažovat o neklinickém narcismu jako o mechanismu vertikální mobility.**

5 Vztah individualismu a neklinického narcismu

Analýza dat (jak měření (ne)podobností, tak i závislostí) dokazuje, že u respondentů se souběžně s individualismem objevují i narcistické rysy ($r = 0,55$, $p < 0,001$). Lidé s vyšším narcistickým skórem pak nejvíce skórují v dimenzi individualismu orientovaného na *soutěživost* ($r = 0,47$, $p < 0,001$). Naopak kolektivismus přítomnost neklinického narcismu spíše potírá ($r = -0,17$, $p < 0,001$). U lidí s vyšším narcistickým skórem se pak objevuje výrazně nižší ochota ke *spolupráci* ($r = -0,19$, $p < 0,001$) – viz tabulku 15. Shodné výsledky přináší i analýza (ne)podobnosti jednotlivých jevů (viz vizualizace 4). Je však nutné poznamenat, že i v tomto případě čelíme vyšší míře deformace (Stress = 0,117) a nižší míře korelace mezi původními a transformovanými vzdálenostmi (RSQ = 0,924).⁵⁷ Zmíněná vizualizace ilustrativně dokládá, že neklinický narcismus je velice vzdálený vertikálnímu individualismu a ztělesňuje tak jeho velmi radikální podobu.

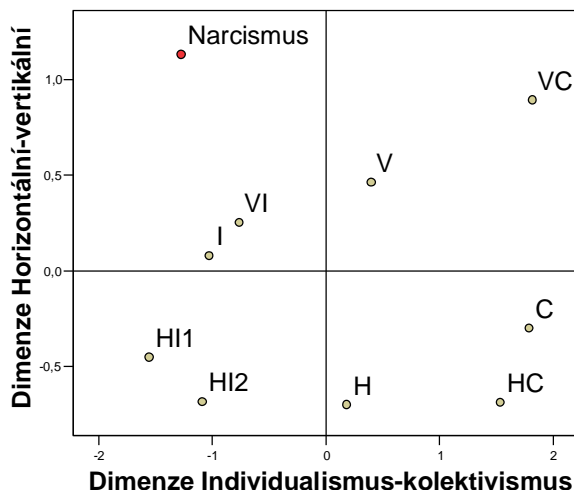
⁵⁶ Důležitým indikátorem je také zkušenost s úmrtím blízkého člověka. I frustrace a pocity osamocení spojené s touto událostí mohou vést k silnější orientaci na sebe sama, pohroužení se do sebe.

⁵⁷ Třidimenzionální řešení dosáhlo i v tomto případě lepších parametrů než řešení dvojdimenzionální, nicméně i tentokrát prostorové zobrazení nezprostředkovávalo jasnou a jednoznačnou informaci. I přes vyšší naměřenou deformaci jsme proto upřednostnili dvojdimenzionální řešení.

Tabulka 15. **Vztah narcismu, individualismu a kolektivismu**
(Pearsonovy korelační koeficienty
signifikanční na hladině $\alpha \leq 0,001$)

	Narcismus
Individualismus (I)	0,55
Kolektivismus (C)	-0,17
Soutěživost (VI)	0,47
Nezávislost (HI1)	0,31
Jedinečnost (HI2)	0,44
Povinnost (VC)	-0,08
Spolupráce (HC)	-0,19

Vizualizace 4. **Model euklidovských vzdáleností** (zobrazeno metodou mnohorozměrného škálování)

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

6 Širší souvislosti neklinického narcismu

6.1 Primární a sekundární skupiny a sebepojetí jedince

V reprezentativním šetření *Aktéři, důvěra a rizika* (n = 1081) jsme mimo jiné zjišťovali, v čem se liší společenské sebevymezení jedinců výrazněji skórujících v testu narcismu v porovnání s méně narcistickou částí téže populace. Zjištění prezentovaná v této kapitole rozšiřují dosavadní znalosti, ale současně i umožňují zjistit, zda vytvořená škála obsahově pokrývá sledovaný jev.

Kontrolu obsahu testu narcismu jsme zjišťovali prostřednictvím porovnávání míry respondentovy *identifikace* s jeho rodinou, přáteli, partnery a spolupracovníky (výrokem: „Je pro mě důležité, aby druzí věděli, že k nim patřím.“). Lidí jsme se současně i ptali, zdali jim jsou zmíněné subjekty *autoritami* (výrok: „Většinou se řídím jejich radami.“), předmětem *inspirace* (výrok: „Jejich názory a myšlenky mě často inspirují.“) případně mají-li k nim vybudovaný *intimní vztah* (výrok: „Hodně

jím vyprávím o všem, co se děje v mém životě.“). Nakonec nás zajímalo, mají-li respondenti potřebu s těmito skupinami *soutěžit* (výrok: „Mám chuť jim ukázat, že jsem přinejmenším stejně dobrý(á) jako oni.“). Lidé na dané výroky reagovali prostřednictvím čtyřbodové škály: *určitě ano, spíše ano, spíše ne a určitě ne*.

Ukázalo se, že lidé výrazněji skórující v testu narcismu, se častěji negativně vymezují vůči základním primárním a sekundárním skupinám.⁵⁸ Ty jsou jim více objektem *soutěživosti* než *identifikačním rámcem, autoritou a inspirací*. Jedinci s pozorovatelnými narcistickými rysy se potom výrazněji méně *identifikují* téměř se všemi sledovanými skupinami (rodina⁵⁹ ($r = -0,192, p < 0,001$), partner ($r = -0,184, p < 0,001$), spolupracovníci ($r = -0,119, p < 0,001$)). Rodinu nevnímají tolik jako *autoritu* ($r = -0,117, p < 0,001$) a jejich partneři jim nejsou přílišnou inspirací ($r = -0,113, p < 0,001$). Stejně je to i s *intimitou*, kterou více než s partnerem/partnerkou ($r = -0,150, p < 0,001$) sdílejí (na první pohled dosti paradoxně) se svými kolegy ($r = 0,131, p < 0,001$).⁶⁰ Tato skutečnost se nám nebude zdát tolik absurdní v okamžiku, když si uvědomíme, že hodnocení v rovině intimity koreluje u respondentů s narcistickými rysy s evaluací v rovině *soutěživosti* ($r = 0,364, p < 0,001$). Narcistický jedinec proto v pracovních skupinách odhaluje své osobní informace, prožitky a dojmy za účelem získání pozornosti, pocitu suverenity a úspěšnosti. Intimita u narcisty proto není cílem, nýbrž prostředkem. Své spolupracovníky narcističtí respondenti spíše využívají při dokazování si vlastní dominance a privilegovanosti. Právě tyto charakteristické rysy zdůrazňují psychologové zabývající se narcismem (např. Horneyová, Becková, Tyl aj.). Reprezentativní výběrové šetření celé populace tak potvrzuje obsahovou nosnost škály narcismu.

⁵⁸ Negativně ve smyslu signifikantně nižší míry identifikace a deklarované míry intimity sdílené s těmito celky.

⁵⁹ Ve vztahu k rodině hraje významnou roli především rodinný stav, neboť ženatí respondenti s vysokým narcistním skórem se se svou rodinou identifikovali výrazněji nejméně ($r = -0,210, p < 0,001$). Tato skupina svou rodinu nevnímala ani jako autoritu ($r = -0,121, p < 0,001$), inspiraci ($r = -0,121, p = 0,01$) a dokonce ji ani nepercipovali ve smyslu intimního zázemí ($r = -0,130, p < 0,001$).

⁶⁰ Hodnocení spolupracovníků se viditelně podobá evaluaci přátel, což není náhodné, neboť jak dokazuje i korelace posuzování těchto dvou skupin, značný podíl přátel tvoří právě spolupracovníci (korelace mezi hodnocením spolupracovníků a přátel byly vždy statisticky signifikantní a jejich koeficient se pohyboval okolo 0,5 u ekonomicky aktivních a okolo 0,3 u důchodců).

Sémantický diferenciál aplikovaný v pilotní sondě (Narcismus, $n = 141$) naznačil, že s narůstajícím narcistickým skórem vzrůstá i intenzita vnímání sebe sama/é jako *odlišující(ho)* se od ostatních lidí ($r = 0,239$, $p = 0,004$). Současně se zvyšuje i tendence vnímat sebe sama jako *mimořádného* jedince ($r = 0,158$, $p = 0,062$). Zmíněné vlastnosti připisují narcistům snad všichni autoři zabývající se tímto jevem.

Zajímavou skutečnost nastiňují i kategorie zaměřující se na respondentovo sebepojetí v dimenzích *chladný-vřelý* a *špatný-dobrý*. S narůstajícím narcistickým skórem se lidé hodnotí signifikantně méně jako dobří ($r = -0,233$, $p = 0,005$) a zároveň i jako méně vřelí ($r = -0,207$, $p = 0,014$). V kombinaci s dalšími zjištěními se tak nabízí hypotéza o souvislosti neklinického narcismu a pocitu méněcennosti.

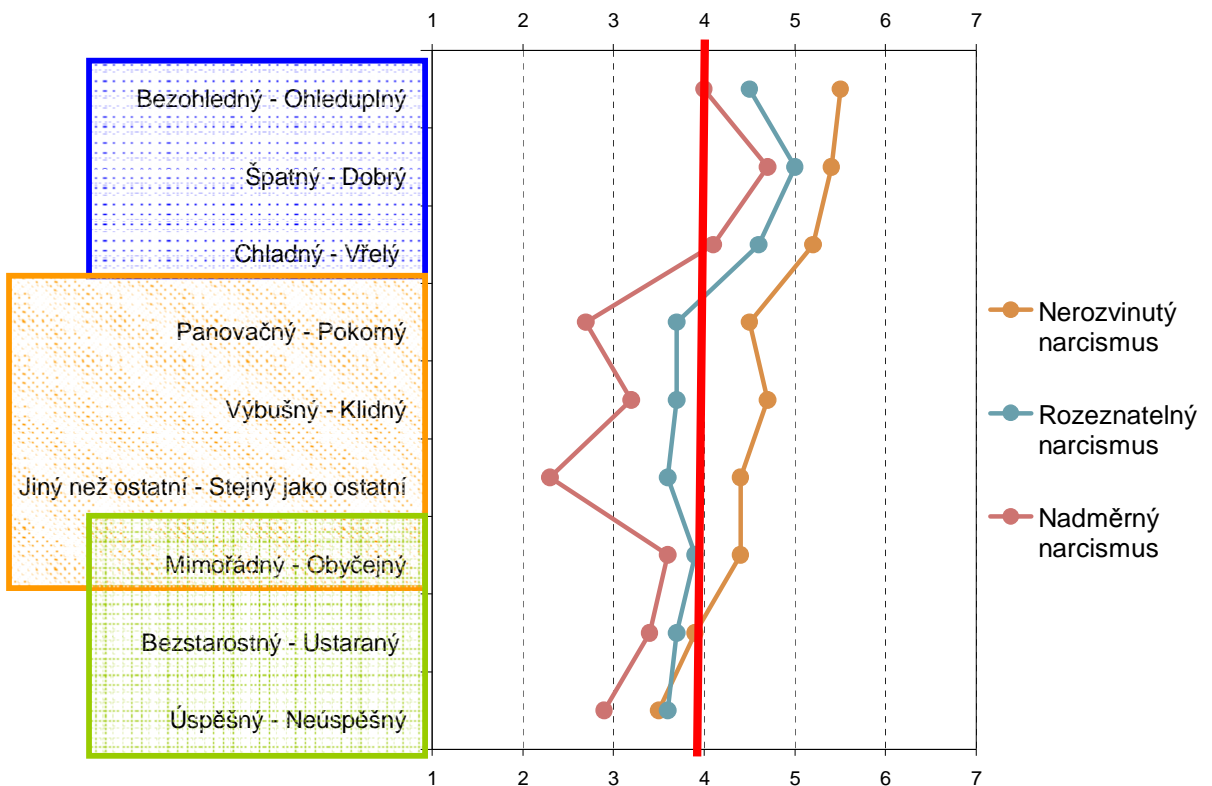
Pro podrobnější zmapování zkoumaného fenoménu jsme sémantický diferenciál znovu aplikovali na reprezentativním vzorku mladých lidí (Partnerské vztahy, $n = 870$). Tématem sémantického diferenciálu bylo i tentokrát respondentovo „Já“. Volba adjektiv vycházela z hypotéz vzešlých z předchozích výzkumů (např. zmíněný latentní pocit méněcennosti u lidí s narcistickými rysy). Ve všech sledovaných dimenzích se lidé lišili v závislosti na svém zařazení v typologii neklinického narcismu; rozdíly byly statisticky významné na hladině $p < 0,001$. Výjimku tvořilo pouze sebepojetí v jedné z dimenzí temperamentu (dvojice adjektiv *společenský – samotářský*). Pomocí faktorové analýzy (rotace Varimax) jsme v sémantickém diferenciálu objevili tři faktory (v grafu jsou znázorněny obdélníky odlišných barev). Faktory nebudeme nijak pojmenovávat a použijeme je jen jako pomůcku pro lepší orientaci v adjektivech.

V sémantickém diferenciálu aplikovaném ve výzkumu mezi mladými lidmi (Partnerské vztahy, $n = 870$) vplynuly obdobné výsledky jako v pilotní sondě (Narcismus, $n = 141$). Čím se zvyšoval narcistický skór mladých lidí, tím sami sebe dotyční hodnotili výrazně méně pozitivně v otázce mezilidských vztahů (vnímali se jako méně ohleduplní a vřelí) a temperamentu (vnímali se jako méně pokorní a klidní). Naopak pozitivněji se hodnotili v dimenzích úspěšnosti (jako úspěšnější, bezstarostnější, mimořádnější). Vnímali se také jako jiní než ostatní

a jako ne tak dobří. Všechny popsané charakteristiky se stupňovaly lineárně se zvyšujícím se narcistickým skórem.

Největší vzdálenost aritmetických průměrů sebehodnocení se vyskytuje v dimenzi *jiný než ostatní – stejný jako ostatní*. Dále pak v dimenzích *panovačný – pokorný* a *výbušný – klidný*. Těsný vztah mezi neklinickým narcismem a pocitem jinakosti, který se objevil i v *Pilotní sondě*, tak potvrdilo reprezentativní šetření na mladých lidech.

Graf 5. Sémantický diferenciál – pojem „Já“, tříděno podle typologie neklinického narcismu

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

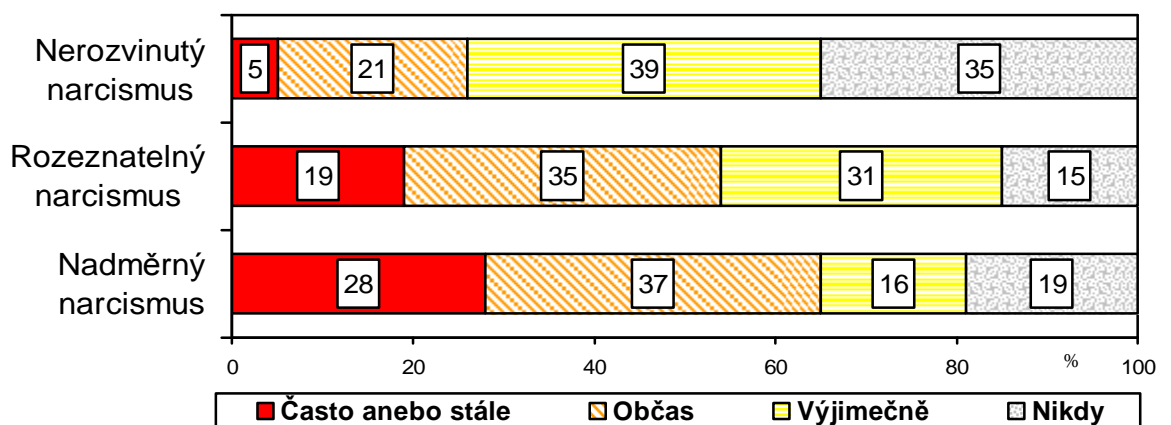
Zaměříme-li se na sémantické rozklíčování pojmu *jiný než ostatní*, zjistíme, že v sebehodnocení jednotlivých narcistických typů se tato dimenze váže na odlišné atributy. U *rozeznatelných narcistů* pojetí sebe sama jako jiného souvisí se sebhodnocením jakožto mimořádného ($r = 0,39, p < 0,001$), panovačného ($r = 0,31, p = 0,01$), výbušného ($r = 0,27, p = 0,001$), ale i společenského ($r = 0,19,$

$p = 0,02$). Ve všech zmíněných dimenzích (vč. jiný než ostatní) rozeznatelní narcisté skórují nevyhraněně (tzn. ve středních hodnotách) a tyto dimenze sledovanou skupinu příliš nespecifikují.

Sebepojetí jinakosti u *nadměrných narcistů* souvisí s vnímáním sebe sama jako panovačného ($r = 0,4$, $p = 0,02$), úspěšného ($r = 0,35$, $p = 0,05$), bezohledného ($r = 0,31$, $p = 0,09$), ale také i společenského ($r = 0,3$, $p = 0,07$). Z výčtu vyplývá, že u nadměrných narcistů se jinakost neváže na mimořádnost jako u předešlé skupiny, ale objevuje se vztah s bezohledností a úspěšností. V těchto dimenzích nadměrní narcisté navíc skórují výrazně a jsou pro tento typ velice příznačné (vč. popisované jinakosti). Připomínáme, že nadměrní narcisté častěji popisují svou domácnost jako dobře materiálně zajištěnou (oproti rozeznatelným narcistům), i s tím souvisí jejich vnímání sebe sama jako úspěšné(ho).

To, že lidé spadající do kategorií neklinického narcismu prožívají svou jinakost intenzivněji než zbytek populace, dokládá i otázka zaměřující se přímo na intenzitu prožívání vlastní jinakosti. Z mladých lidí s nerozvinutým narcismem zažívá minimálně občas pocit jinakosti 26 % z nich. U rozeznatelných a nadměrných narcistů je to však většina (54 % resp. 65 %).

Graf 6. „**Jak často máte pocit, že jste jiný(-á) než druzí?**“ - tříděno podle typologie neklinického narcismu

$\chi^2 = 82,9$, $DF = 6$, $p < 0,001$.

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, $n = 870$). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Pilotní sonda (Narcismus, n = 141) naznačila, že pocit jinakosti nadměrných narcistů patrně souvisí s latentním pocitem méněcennosti (nevnímají se tolik jako dobří). Tuto hypotézu jsme se pak jali prověřit ve výzkumu mladých lidí (Partnerské vztahy, n = 870). U respondentů s narcistickými rysy se v tomto šetření objevuje silné znechucení sebou samým, intenzivnější pocity méněcennosti, touha být stejný jako většina lidí a vyšší potřeba něco skrývat před ostatními (viz tabulka 16). Lidé s narcistickými rysy se současně i více obávají nepříznivého hodnocení ze strany ostatních, což podporuje tezi, že lidé s narcistickými rysy velice těžce přijímají kritiku [Morf, Rhodewalt 2001: 177]. Jak již bylo řečeno, narcisté sice zdůrazňují a vyzdvihují vlastní velkolepost a působí tak velice sebevědomě. Ve skutečnosti jsou však velice citliví na jakékoliv výtky vztahující se k jejich osobě. Důvodem je jejich intenzivní potřeba pozitivních společenských reakcí [např. Bushman, Baumeister 1998; Kernis, Sun 1994]. Negativní hodnocení narcisty může aktivovat jeho zranitelné a citlivé sebepojetí a on se začne nevědomě bránit (agresí, zlobou, rozhořčením) [Rhodewalt 2008]. Neschopnost přijímat kritiku, deklarovaná panovačnost a výbušnost jsou pak ty charakteristiky, které mohou vést k násilnickému chování (viz kapitoly k partnerskému násilí a sociálně patologického chování).

Tabulka 16. **Baterie otázek „Jak často...?“** – tříděno podle typologie narcismu (řádková procenta)

		Často anebo stále	Občas	Výjimečně anebo nikdy	Statistické hodnoty
„...si připadáte jako úspěšný člověk?“	Nerozvinutý narcismus	24	50	26	$\chi^2 = 15,6$ DF = 4 p = 0,05
	Rozeznatelný narcismus	20	47	33	
	Nadměrný narcismus	44	31	25	
„...jste sám(a) na sebe hrdý(-á)?“	Nerozvinutý narcismus	20	61	19	$\chi^2 = 23,1$ DF = 4 p = 0,003
	Rozeznatelný narcismus	28	51	21	
	Nadměrný narcismus	44	44	12	
„...jste znechucen (-a) sám (-a) sebou?“	Nerozvinutý narcismus	3	18	79	$\chi^2 = 82,1$ DF = 4 p < 0,001
	Rozeznatelný narcismus	14	36	50	
	Nadměrný narcismus	17	43	40	
„...máte pocit méněcenosti?“	Nerozvinutý narcismus	5	21	74	$\chi^2 = 82,9$ DF = 4 p < 0,001
	Rozeznatelný narcismus	19	35	46	
	Nadměrný narcismus	28	38	34	
„...musíte před ostatními něco skrývat?“	Nerozvinutý narcismus	11	34	55	$\chi^2 = 100$ DF = 4 p < 0,001
	Rozeznatelný narcismus	30	46	24	
	Nadměrný narcismus	50	41	9	
„...toužíte po tom být stejný (á) jako většina lidí?“	Nerozvinutý narcismus	16	29	55	$\chi^2 = 21,9$ DF = 4 p = 0,005
	Rozeznatelný narcismus	28	33	39	
	Nadměrný narcismus	31	19	50	
„...obáváte nepříznivého hodnocení ze strany druhých lidí?“	Nerozvinutý narcismus	17	40	43	$\chi^2 = 79,8$ DF = 4 p < 0,001
	Rozeznatelný narcismus	41	39	20	
	Nadměrný narcismus	53	38	9	
„...máte pocit, že si Vás druzí lidé neváží?“	Nerozvinutý narcismus	8	32	60	$\chi^2 = 97,8$ DF = 4 p < 0,001
	Rozeznatelný narcismus	29	44	27	
	Nadměrný narcismus	34	44	22	
„...máte pocit naplnění a osobního štěstí?“	Nerozvinutý narcismus	46	41	13	$\chi^2 = 21$ DF = 4 p = 0,007
	Rozeznatelný narcismus	31	53	16	
	Nadměrný narcismus	38	50	12	
„...máte pocit, že jste milován(-a)?“	Nerozvinutý narcismus	61	28	11	$\chi^2 = 54,4$ DF = 4 p < 0,001
	Rozeznatelný narcismus	32	48	20	
	Nadměrný narcismus	47	34	19	

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Z baterie otázek (tabulka 16) mimo jiné vyplývá i to, že lidé s narcistickými rysy mají i další problémy vázané na hodnocení jejich osoby ze strany ostatních. Rozeznatelní a nadměrní narcisté mají intenzivnější pocit, že si jejich druzí lidé

neváží, a deklarují nižší pocit naplnění a osobního štěstí. Na druhou stranu jsou mladí lidé s narcistickými rysy i intenzivněji přesvědčeni o své vlastní úspěšnosti (v porovnání se zbytkem mladé populace) a jsou na sebe také častěji hrdí. Rýsuje se zde na první pohled značně paradoxní rozpor – lidé s narcistickými rysy jsou sebou samými častěji znechucení, ale současně jsou na sebe i častěji hrdí. Podrobnější analýzou nicméně zjistíme, že u respondentů, kteří skórují v testu neklinického narcismu, nesouvisí intenzita prožívané hrdosti s pocitem znechucení tak těsně ($r = -0,23$, $p = 0,001$) jako u zbylé populace ($r = -0,32$, $p = 0,001$). Mladí lidé s narcistickými rysy tedy zřejmě pocit hrdosti (na sebe sama) vnímají více odděleně od dimenze znechucení sebou samým než zbytek populace. **Z dosavadní analýzy by bylo možné dimenzi hrdosti přisoudit explicitnímu sebevědomí⁶¹ a veřejné sféře života, zatímco znechucení sebevědomí implicitnímu a vnitřnímu životu narcisty.** Po potvrzení této hypotézy by však bylo potřeba důkladného kvalitativního šetření. Tuto skutečnost nicméně už zachytila zahraniční literatura. Vysoké explicitní, uvědomované sebevědomí narcistů má podle zahraničních autorů tendenci být následováno nízkým implicitním, neuvědomovaným sebevědomím [Jordan, Spenser, Zanna, et al. 2003; Zeigler-Hill 2006].⁶²

Přestože se to na první pohled může zdát, zmíněné skutečnosti nevyvrací představu narcisty jako jedince posedlého a fascinovaného sebou samým, ba naopak. Mezi lidmi s narcistickými rysy se sice objevuje pocit méněcennosti, ten se však transformuje právě v onu potřebu dominance (snahu vynikat, být mimořadný, velkolepý a mít takzvaně navrch), tolik specifickou pro narcismus. O narcistech pak tito autoři hovoří jako o lidech s diskrepantně vysokým sebehodnocením [Zeigler-Hill 2006]. Právě prostřednictvím tohoto pojmu chtějí autoři vyzdvihnout nekonzistentnost podprahově negativního sebehodnocení a vědomého sebezveličování [Zeigler-Hill 2006: 124].⁶³ Pod tíhou těchto

⁶¹ *Explicitní sebevědomí* charakterizuje míra akceptování vlastní osoby, to, zdali si dotyčný(á) sám/sama sebe vědomě cení a zdali se má rád(a) (vědomá interpretace). *Implicitní sebevědomí* se naopak skládá z nevědomého, automatického a naučeného sebehodnocení (akumulované hodnocení okolí).

⁶² Nejvyšší míra narcismu byla naměřena mezi lidmi s nízkým implicitním a vysokým explicitním sebevědomím [Zeigler-Hill 2006: 131].

⁶³ Obdobnou vnitřní diferenciaci zjišťuje i Paul Wink, který na základě analýzy empirických dat rozlišuje narcismus *zjevný* a *skrytý* [Wink 1991: 591]. *Zjevný narcismus* se podle autora vyznačuje přímým exhibicionismem, sebezdvihováním a obavami z nedostatečnosti získávané pozornosti a obdivu. Stejně tak i *skrytý narcismus* je charakteristický nevědomými pocity vlastní velkoleposti,

skutečností vnímají psychologové manifestovanou grandiozitu narcistů jakožto snahu transformovat pocit vlastní nedostatečnosti (např. Horneyova, Beckova, Rhodewalt, Zeigler, Tyl aj.).

Z tabulky 16 je také zřetelné, že až na dvě výjimky jsou všechny pocity stupňovány lineárně od nerozvinutého narcismu směrem k narcismu nadměrnému. Výjimky tvoří pocity přijímané lásky a zažívaného štěstí. Tyto pocity zažívají nejméně intenzivně rozeznatelní narcisté a nikoliv narcisté nadměrní.

Nejnižší intenzita výskytu naplněnosti, pocitu štěstí (často anebo stále zažívá pouze 31 % z nich) a přijímané lásky (taktéž pouze 32 %) je tak charakteristická právě pro rozeznatelné narcisty.

Faktorová analýza aplikovaná pouze na podsouboru rozeznatelných narcistů ukazuje, že pocit štěstí a lásky ze strany ostatních (faktor číslo dvě – 13,5 % vyčerpané variance) souvisí s tím, zda se oni sami vnímají jako úspěšní lidé a zda jsou na sebe hrdí (viz tabulka 17). Vnitřní pocit štěstí a lásky je tak u této skupiny těsně navázaný na úspěšnost ve veřejné a profesní sféře. Velice důležitý je z našeho pohledu i třetí faktor (9,4 % variance). Ten ukazuje, že u rozeznatelných narcistů je pociťovaná jinakost spojená s touhou nebýt stejný jako ostatní. Být jiný je pro rozeznatelného narcistu pravděpodobně pozitivní a vyhledávaná hodnota.⁶⁴

nicméně v interpersonálních vztazích se *skrytý narcismus* vyznačuje nedostatkem sebedůvěry, úzkostlivostí, studem a přecitlivělostí [Wink 1991: 591]. Touhu po grandiozitě pak *skrytý narcista* naplňuje prostřednictvím fantazií o sobě samém(m).

⁶⁴ Faktor č. 1 (33,4 % variance) vypovídá o tom, že pocity méněcennosti a znechucení se sebou samým souvisí s nepříznivým hodnocením ostatních, pocitem, že si jich ostatní neváží, že musí před ostatními něco skrývat a s touhou být stejný jako většina lidí.

Tabulka 17. **Rozeznatelní narcisté – vybrané výroky** (faktorová analýza, rotované řešení)

	Component		
	1	2	3
Jak často máte pocit méněcennosti?	,725		
Jak často jste znechucen (-a) sám(-a) sebou?	,721		
Jak často se obáváte nepříznivého hodnocení ze strany druhých lidí?	,680		
Jak často máte pocit, že si Vás druzí lidé neváží?	,557		
Jak často musíte před ostatními něco skrývat?	,550		
Jak často jste sám(a) na sebe hrdý(-á)?		,841	
Jak často si připadáte jako úspěšný člověk?		,798	
Jak často máte pocit naplnění a osobního štěstí?		,722	
Jak často máte pocit, že jste milován(-a)?		,508	
Jak často máte pocit, že jste jiný(-á) než druzí?			,694
Jak často toužíte po tom být stejný(á) jako většina lidí?	,544		-,574

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870) – podsoubor rozeznatelných narcistů (n = 163). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Pozn.: Analýza hlavních komponent. Pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,4.

Pro nadměrné narcisty jsou charakteristické především obavy z nepříznivého hodnocení jejich osoby (často anebo stále zažívá 53 % z nich) **a nutnost něco skrývat** (taktéž 50 %). Vzhledem k malému počtu nadměrných narcistů (n = 32) by faktorová analýza u tohoto podsouboru neměla příliš vypovídající hodnotu a od její aplikace jsme ustoupili.

Zajímavé je také vyzdvihnout ty položky předkládané baterie, u nichž typologie neklinického narcismu nehrála významnou roli (jako třídící proměnná). Jde o: přejídání se, agresivní chování doma, myšlenky na sebevraždu, držení diet, agresivní chování na veřejnosti, pocity viny, výbuchy vzteku, deprese, pocit osamělosti, náladovost a pocit tlaku ze strany druhých lidí. S těmito jevy neklinický narcismus nesouvisí na žádné rozumné hladině významnosti.

6.2 Sexuální orientace

Předchozí kapitola ukázala, že pro rozeznatelné narcisty je jejich jinakost pozitivní hodnotou, která je navíc spojována s mimořádností. Zcela odlišný jev se pak objevuje u nadměrných narcistů, kde *jinakost* není spojována s mimořádností, ale s bezohledností a úspěšností. Pro nadměrné narcisty jsou také velice charakteristické obavy z nepříznivého hodnocení a pocity nutnosti něco skrývat. U většiny z nich se opakovaně objevují i pocity méněcennosti.

Pocity méněcennosti mohou jistě v mnoha případech vycházet z traumatizujících zážitků, kterými si lidé s narcistickými rysy v mnoha případech prošli (partnerské násilí mezi rodiči, jejich problémy s alkoholem a drogami, úmrtí blízké osoby atd.). Tyto skutečnosti však z našeho pohledu plně nevysvětlují zjištěnou potřebu něco skrývat a pocity odlišnosti. Při snaze najít znak vysvětlující neuvědomělé spojování *jinakosti* s pospanými negativními charakteristikami u respondentů zařazených do kategorie nadměrných narcistů jsme si v Pilotní sondě (Narcismus, $n = 141$) všimli zřejmě určující charakteristiky této skupiny – vyskytoval se v ní výrazný podíl homosexuálů. Otázka na sexuální orientaci nebyla sice v pilotním dotazníku obsažena, nicméně výpovědi respondentů a naše pozorování na tuto specifitu třetího typu (nadměrného narcismu) opakovaně upozorňovaly. Jelikož šlo pouze o postřeh autora, který navíc pilotní studie nemohla doložit daty, využili jsme této informace pouze k formulaci hypotézy⁶⁵ určené k testování až v dalším šetření. Reprezentativní výzkum (Aktéři, důvěra a rizika, $n = 1081$) následně tezi o souvislosti narcismu a homosexuality podpořil. Lidé s vyšším narcistickým skórem totiž častěji souhlasili s výrokem „Možná bych si uměl(a) představit soužití nebo užší vztah s osobou stejného pohlaví“ ($r = 0,453, p < 0,001$).⁶⁶

⁶⁵ Hypotéza: Lidé s vyššími narcistickými skóry se častěji rekrutují z řad homosexuálů.

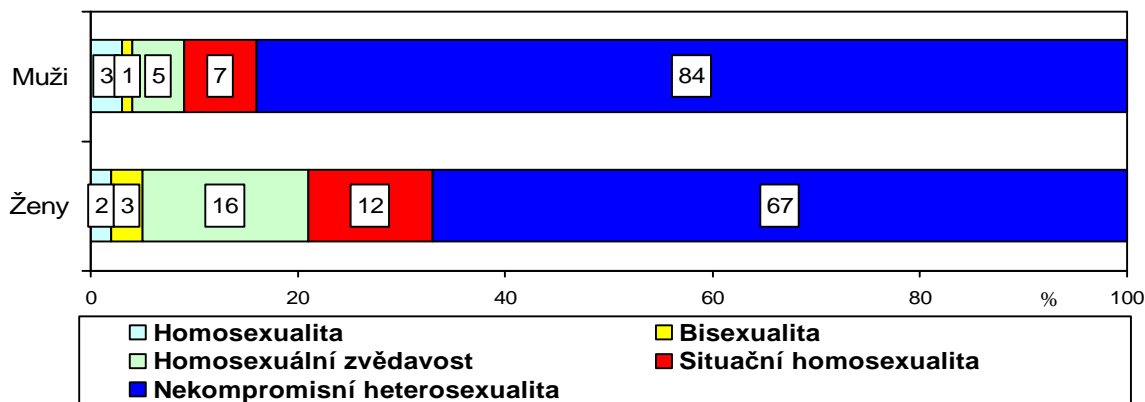
⁶⁶ Výrok, který jsme nazvali jako „prohomosexuální orientace“, však může současně i měřit „pouze“ přesvědčení o vlastní všemocnosti, tolik charakteristické právě pro narcismus, – typu: „Já přeci dokážu vše – dokonce si i představit soužití s osobou stejného pohlaví“.

Následoval výzkum mezi mladými lidmi (Partnerské vztahy, n = 870), kde jsme sexuální orientaci věnovali už systematickou pozornost.⁶⁷ V dotazníku jsme konkrétně zjišťovali, do jaké míry respondenty vzrušují ženy a do jaké míry je vzrušují muži. Obě varianty otázek jsme pokládali jak mužům, tak ženám. Otázka konkrétně zněla: „*Jaké tvrzení Vás nejlépe vystihuje?*“ s tím, že možnosti odpovědí byly: 1 – „*Vzrušuje mě představa pohlavního styku se ženou.*“ 2 – „*Představa pohlavního styku se ženou mě přímo nevzrušuje, ale ze zvědavosti jsem (příp. rád(a) bych) zkusil(a) jaké to je.*“ 3 – „*Vidina sexu se ženou mě nevzrušuje, ale dokáži si představit, že v krajním případě (uvěznění, nedostatek peněz, dlouhodobá sexuální neuspokojenost) bych na pohlavní styk se ženou přistoupil(a).*“ 4 – „*Sex se ženou mě nevzrušuje a takováto zkušenost by pro mě byla zcela nepřijatelná.*“ Následovala totožná otázka s možnostmi odpovědí, ve kterých jako objekt namísto ženy figuroval muž. I tato otázka byla předložena respondentům obou pohlaví. Kombinací variant odpovědí a pohlaví respondenta jsme vytvořili typologii: homosexualita, bisexualita, homosexuální zvědavost, situační homosexualita, nekompromisní heterosexuality a nezájem o sex (tato varianta se v datech vyskytla jen u dvou respondentů a do analýzy dat jsme ji tak kvůli malému výskytu nezahrnuli).

Výsledky šetření ukazují, že nekompromisní heterosexuality je příznačná především pro muže (viz graf 7). U žen se častěji objevuje homosexuální zvědavost a otevřenost k homosexuální zkušenosti v situaci, kdy se jiná možnost nenabízí. Podíl mladých žen a mužů, kteří přiznávají homosexuální anebo bisexuální orientaci, je obdobný (4 – 5 %).

⁶⁷ Odpovědi na otázky k tomuto tématu respondenti vyplňovali sami, aby jim nečinilo problém odpovídat po pravdě. Poté co zaznamenali své odpovědi, otočili vyplněnou stránku a dotazník vrátili tazateli. Ten jej po ukončení dotazování zalepil kolkem, aby si po odchodu nemohl odpovědi na intimní otázky přečíst.

Graf 7. **Sexuální orientace** – tříděno podle pohlaví

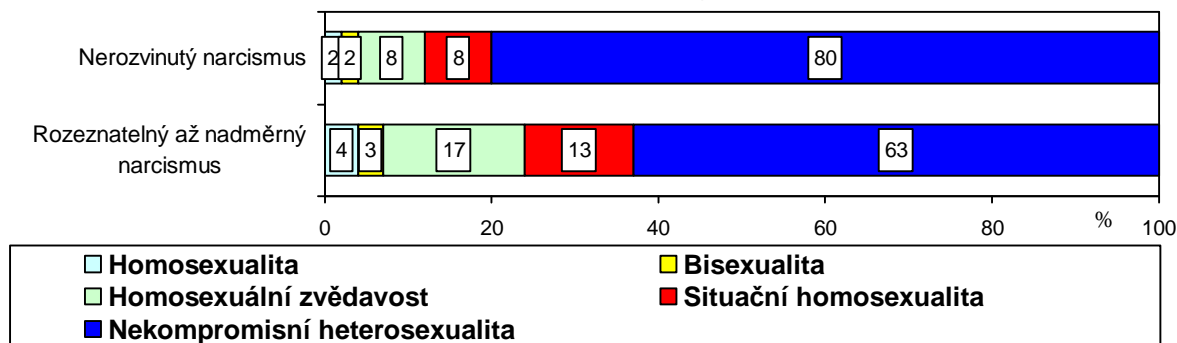
$\chi^2 = 39, DF = 4, p < 0,001.$

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, $n = 870$). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Cílem výzkumu nebylo zmapovat sexuální orientaci mladých lidí, tato otázka měla především pomocný charakter ve snaze lépe porozumět neklinickému narcismu. **Z pohledu neklinického narcismu se prokázalo, že lidé s narcistickými rysy jsou častěji dobrovolně otevření homosexuální zkušenosti⁶⁸** (12 % nerozvinutých narcistů, 24 % rozeznatelných až nadměrných narcistů). V podsouboru lidí s narcistickými rysy je i vyšší podíl homosexuálně orientovaných lidí. Vzhledem k menšímu počtu osob v kategorii „homosexualita“ můžeme hovořit ale pouze o náznaku pozorované tendence. Malý počet respondentů v jednotlivých kategoriích nám ani neumožnil v analýze rozlišovat mezi rozeznatelnými a nadměrnými narcisty.

⁶⁸ Tzn., že jsou v rámci naší typologie buď homosexuální, bisexuální anebo minimálně otevření sexuálnímu experimentování s osobou stejného pohlaví.

Graf 8. **Sexuální orientace** – tříděno podle typologie neklinického narcismu

$\chi^2 = 25,1$, $DF = 4$, $p < 0,001$.

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, $n = 870$). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Sexuální orientaci lze tedy obecně vnímat jako jev průkazně související s neklinickým narcismem. Současně také zjišťujeme, že jsou to lidé *otevření homosexuální zkušenosti*, kdo má nejčastěji pocit odlišnosti od ostatních (viz tabulku 18). Lidé otevření homosexuální zkušenosti a ti, kteří připouštějí homosexuální chování v bezvýhodné situaci, také výrazně častěji zažívají pocity méněcennosti.

Tabulka 18. **Baterie otázek „Jak často...?“** – tříděno podle sexuální orientace (řádková procenta)

		Často anebo stále	Občas	Výjimečně anebo nikdy	Statistické hodnoty
„...máte pocit méněcennosti?“	Otevřenost homosexuální zkušenosti	13	30	57	$\chi^2 = 24,5$ DF = 4 p = 0,08
	Situační homosexualita	15	29	56	
	Nekompromisní heterosexuality	7	23	70	
„...máte pocit, že jste jiný(-á) než druzí?“	Otevřenost homosexuální zkušenosti	29	34	37	$\chi^2 = 35,1$ DF = 4 p = 0,04
	Situační homosexualita	20	31	49	
	Nekompromisní heterosexuality	15	29	56	

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, $n = 870$). Otevřenost homosexuální zkušenosti ($n = 123$), Situační homosexualita ($n = 80$), Nekompromisní heterosexuality ($n = 640$). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Z výzkumů tedy celkově vyplývá, že intenzivní pocit odlišnosti a neobyčejnosti je pro lidi s nadměrným narcismem spíše každodenním stigmatem nežli pozitivní

hodnotou. Právě nevětšinová sexuální orientace může být oním faktorem, který v kombinaci s negativním vnímáním tohoto jevu veřejností může vést k nízkému sebevědomí u třetího narcistického typu a být oním stigmatem. Ve vzorku respondentů je však malý počet rozeznatelných a nadměrných narcistů a lze tak jen těžko zjistit, zda jsou to právě nadměrní narcisté, mezi kterými se vyskytuje nejvýraznější podíl lidí s nevětšinou sexuální orientací (jinými slovy velikost podsouborů neumožňuje vzájemně porovnat rozeznatelné a nadměrné narcisty v otázce sexuální orientace).

U rozeznatelných narcistů nicméně pozorujeme, že jejich vnímání odlišnosti své osoby je vázáno vesměs na pozitivní atributy (jako např. mimořádnost). Nabízí se zde proto hypotéza (vzešlá již z pilotní sondy Narcismus), že tato skupina svou specifičnost naopak vyhledává, zdůrazňuje a úmyslně prohlubuje. V případě, že se i v této skupině vyskytuje vysoký podíl lidí s nevětšinou sexuální orientací, jsou to pravděpodobně lidé, kteří se se svou odlišností dokázali mnohem lépe vyrovnat a interpretují jí spíše jako znak mimořádnosti než jako stigma. Pro potvrzení této hypotézy by však bylo potřeba vzorku, který by čítal alespoň 3000 respondentů.

Celou problematiku dokresluje i další skutečnost. Lidé s narcistickými rysy jsou výrazně méně spokojeni se svým sexuálním životem – viz tabulku 19 (podíl spokojených nerozvinutých narcistů: 74 %, rozeznatelných až nadměrných narcistů: 64 %). Tato skutečnost může souviset s častěji se vyskytující nevětšinou orientací. Ta může být nenaplněná a potlačovaná a může se projevovat nespokojeností v sexuálním životě. Je ale možné, že nespokojenost se sexuálním životem čerpá z celkové nespokojenosti s vlastním životem obecně – i tento postoj je pro neklinický narcismus velice příznačný.

Tabulka 19. „**Se svým sexuálním životem jsem zcela spokojený(-á)**“ – tříděno dle míry narcismu (řádková procenta)

	Určitě souhlasím	Spíše souhlasím	Asi souhlasím	Asi nesouhlasím	Spíše nesouhlasím	Určitě nesouhlasím
Nerozvinutý narcismus	28	32	14	10	10	6
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	17	28	19	9	17	10

$$\chi^2 = 20,5, DF = 5, p = 0,001$$

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Pozn.: Tučně jsou vyznačeny ty hodnoty, jejichž adjustovaná residua v testu chí-kvadrátu dosahují vyšší hodnoty než 2,1.

6.3 Partnerské vztahy

Na reprezentativním souboru celé populace (Aktéři, důvěra a rizika, n = 1081) jsme zjistili, že mezi jedinci výrazněji budoucími v testu neklinického narcismu jsou častěji zastoupeni lidé bezdětní a svobodní. Mnohem překvapivější je již ale skutečnost, že se sledovaná skupina narcistů nechystá ani rodinu zakládat (korelace s výrokem „Nezakládat rodinu za každou cenu“ (r = 0,265, p < 0,001)). Jelikož se jedná o významnou skutečnost, která bude mít vliv na demografický vývoj celé populace, rozhodli jsme se této problematice věnovat větší pozornost v následujícím výzkumu zaměřeném na mladé lidi (Partnerské vztahy, n = 870).

Z výzkumu vyplynulo, že mladí lidé s narcistickými rysy pociťují silněji (ve srovnání se zbytkem mladých lidí) tlak okolí k tomu, aby měli partnera anebo partnerku (viz tabulku 20). Absenci partnerského vztahu také častěji vnímají jako ukazatel neschopnosti, nedostatečnosti a méněcennosti nezadaného jedince. Citlivěji vnímaný tlak okolí se logicky transformuje ve vyšší zájem najít si a udržet partnera. I tuto charakteristiku tak pozorujeme mezi lidmi s narcistickými rysy, neboť právě oni častěji volí variantu setrvat ve vztahu s ne úplně preferovaným partnerem, než aby zůstali sami.

Tabulka 20. **Vybrané výroky** – tříděno dle míry narcismu (řádková procenta)

	Určitě souhlasím	Spíše + asi souhlasím	Spíše + asi nesouhlasím	Určitě nesouhlasím	
„Pocituji silný tlak okolí, tedy vrstevníků a rodiny, k tomu, abych měla(a) partnera/partnerku.“					
Nerozvinutý narcismus	4	21	41	34	100
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	9	34	34	22	100

$\chi^2 = 30,7$, DF = 3, $p < 0,001$

	Určitě souhlasím	Spíše + asi souhlasím	Spíše + asi nesouhlasím	Určitě nesouhlasím	
„Když někdo v mém věku nemá partnera/partnerku, připadá si nedostatečný, neschopný nebo méněcenný.“					
Nerozvinutý narcismus	3	31	38	28	100
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	11	43	32	14	100

$\chi^2 = 50,6$, DF = 3, $p < 0,001$

	Určitě souhlasím	Spíše + asi souhlasím	Spíše + asi nesouhlasím	Určitě nesouhlasím	
„Alespoň nějaký partner/nějaká partnerka je lepší než žádný/žádná.“					
Nerozvinutý narcismus	2	20	46	32	100
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	6	42	35	17	100

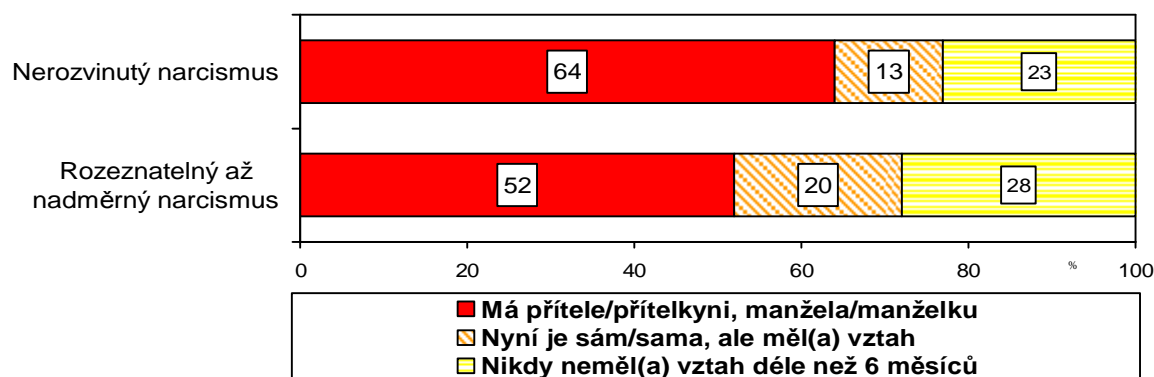
$\chi^2 = 60$, DF = 3, $p < 0,001$

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, $n = 870$). Lidé s nerozvinutým narcismem ($n = 685$), mladí s rozeznatelným až nadměrným narcismem ($n = 181$). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Pozn.: Tučně jsou vyznačeny ty hodnoty, jejichž adjustovaná residua v testu chí-kvadrátu dosahují vyšší hodnoty než 2,1.

Přes velkou vůli a zájem být součástí partnerského vztahu nemají mladí lidé s narcistickými rysy v navazování a udržování partnerských vztahů takové úspěchy jako zbytek populace ve stejném věku. Ve zkoumaném vzorku byli nejméně často součástí partnerského vztahu právě mladí lidé s narcistickými rysy (viz graf 9). Výzkum mezi mladými tak podporuje zjištění vzešlé z výzkumu na celé populaci (Aktéři, důvěra a rizika, $n = 1081$).

Graf 9. „Které z následujících tvrzení nejlépe vystihuje Váš současný stav?“ – tříděno podle typologie narcismu

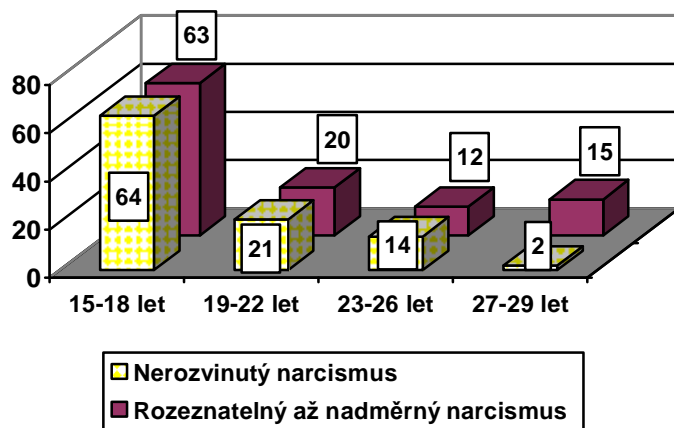
$\chi^2 = 9,6$, $DF = 2$, $p = 0,008$.

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, $n = 870$). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Jak zkušenost s partnerskými vztahy, tak i neklinický narcismus představují jevy těsně související s věkem (mladí lidé vykazují větší míru neklinického narcismu). Abychom zjistili, zda za vztahem mezi neklinickým narcismem a zkušeností s partnerstvím nestojí faktor věku, bylo potřeba implementovat tuto proměnou do podrobnější analýzy.

Z grafu 10 je patrné, že napříč různými věkovými kategoriemi se u obou skupin, rozdělených podle míry neklinického narcismu, objevuje obdobný podíl lidí bez zkušenosti s partnerským vztahem. Míra narcismu tak nesouvisí s tím, zda člověk zakusí partnerský vztah anebo ne. Výjimku tvoří pouze podsoubor lidí ve věku 27-29 let ($n = 198$). V této věkové skupině zůstává u rozeznatelných až nadměrných narcistů relativně vysoký podíl lidí bez zkušenosti s partnerským vztahem. Abychom však potvrdili, že se počínaje 23 rokem života mezi lidmi s narcistickými rysy příliš nesnižuje podíl lidí bez zkušenosti s partnerským vztahem, museli bychom dotazovat věkově širší spektrum populace.

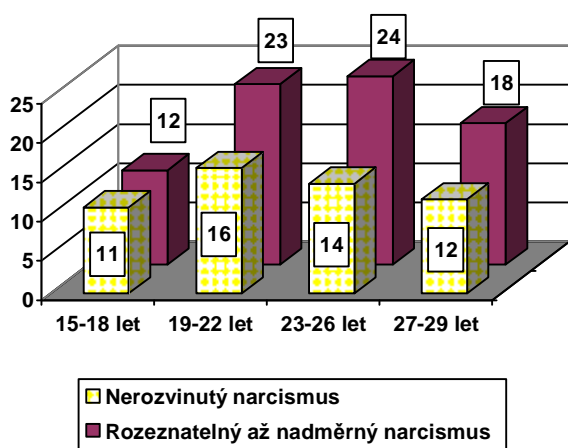
Graf 10. Podíl lidí, kteří nikdy neměli vztah trvající déle než 6 měsíců - tříděno podle věku a typologie narcismu (v procentech)

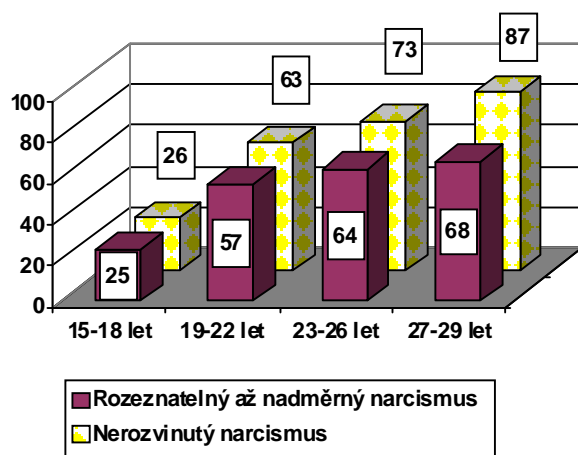
Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, $n = 870$), podsoubor lidí bez zkušenosti s partnerským vztahem $n = 209$. Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

V čem se však lidé s různou mírou neklinického narcismu liší, je to, zdali v současné době vztah mají anebo ne. Z grafů 11 a 12 je patrné, že ve všech věkových kategoriích jsou to především lidé s narcistickými rysy, kdo nebyl v době dotazování součástí partnerského vztahu (byť s delším partnerským vztahem zkušenost mají). Jelikož lidé s narcistickými rysy pravděpodobně nemají vyšší nároky na partnery než zbytek populace, ba naopak (častěji souhlasí s výrokem: „Alespoň nějaký partner/nějaká partnerka je lepší než žádný/žádná.“ viz tabulku 20), zdá se, že buď nejsou na partnerském trhu příliš úspěšní anebo mají problém s udržení partnerských vztahů. Ani pro jednu z hypotéz však prezentovaný výzkum nenabízí podporu (nejednalo se o hlavní výzkumné téma a otázky takového typu se tak v dotazníku nevyskytovaly).

Graf 11. **Podíl lidí, kteří jsou nyní sami, ale měli vztah trvající déle než 6 měsíců** - tříděno podle věku a typologie narcismu (v procentech)

Graf 12. **Podíl lidí, kteří mají přítele/ přítelkyni, manžela/manželku** - tříděno podle věku a typologie (v procentech)

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870), podsoubor lidí se zkušeností s partnerským vztahem n = 127. Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870), podsoubor lidí v partnerském vztahu n = 529. Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Lidem s narcistickými rysy se ani příliš nechce do uzavírání manželství. I tuto skutečnosti jsme zjistili ve výzkumu na vzorku celé populace (Aktéři, důvěra a rizika, n = 1081). Zjištěnou skutečnost si vysvětlujeme buď tím, že nemají s kým manželství uzavřít (jsou častěji bez partnera/partnerky), anebo nedostatkem zájmu. Mezi svobodnými respondenty lze pozorovat narcistické rysy (rozeznatelný a nadměrný narcismus dohromady) u 25 % z nich, mezi ženatými jen u 12 % dotázaných.

Z následující tabulky je patrné, že i v jednotlivých věkových skupinách je mezi svobodnými větší podíl lidí s narcistickými rysy než mezi ženatými. V takto podrobném třídění nejsou rozdíly mezi skupinami sice statisticky průkazné, nicméně ukazují stejnou tendenci, kterou jsme zjistili na celém vzorku. Vliv věku je tak i tentokrát minimální.

Tabulka 21. **Míra narcismu, rodinný stav a věková kategorie** (kontingenční tabulka)

				Narcistní typy		Celkem
				Nerozvinutý narcismus	Rozeznatelný až nadměrný narcismus	
15 – 18 let	Svobodný	Počet	141	50	191	
		Podíl (řádková %)	74	26	100	
	Ženatý, vdaná	Počet	0	0	0	
		Podíl (řádková %)	-	-	-	
	Celkem	Počet	141	50	191	
		Podíl (řádková %)	74	26	100	
19 – 22 let	Svobodný	Počet	161	58	219	
		Podíl (řádková %)	74	26	100	
		Adj. rezidua	-1,4	1,4		
	Ženatý, vdaná	Počet	11	1	12	
		Podíl (řádková %)	92	8	100	
		Adj. rezidua	1,4	-1,4		
	Celkem	Počet	172	59	231	
		Podíl (řádková %)	74	26	100	
	23 – 26 let	Svobodný	Počet	151	41	192
Podíl (řádková %)			79	21	100	
Adj. rezidua			-0,6	0,6		
Ženatý, vdaná		Počet	34	7	41	
		Podíl (řádková %)	83	17	100	
		Adj. rezidua	0,6	-0,6		
Celkem		Počet	185	48	233	
		Podíl (řádková %)	79	21	100	
27 – 29 let		Svobodný	Počet	74	24	98
	Podíl (řádková %)		76	24	100	
	Adj. rezidua		-2,7	2,7		
	Ženatý, vdaná	Počet	72	7	79	
		Podíl (řádková %)	91	9	100	
		Adj. rezidua	2,7	-2,7		
	Celkem	Počet	146	31	177	
		Podíl (řádková %)	82	18	100	

Věková kategorie 19–22 let: $\chi^2 = 2$, $DF = 1$, $p = 0,14$.

Věková kategorie 23–26 let: $\chi^2 = 0,4$, $DF = 1$, $p = 0,35$.

Věková kategorie 27–29 let: $\chi^2 = 7,4$, $DF = 1$, $p = 0,005$.

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, $n = 870$). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Míra neklinického narcismu také souvisí s intenzitou prožívané lásky. Lidé s neklinickým narcismem si nejsou tolik jistí, že jsou svým partnerem/svou partnerkou milovaní (v porovnání s lidmi s nerozvinutým narcismem). Tento fakt jsme zjistili i pomocí sémantického diferenciálu. Novou skutečností však je, že rozeznatelní až nadměrní narcisté sami deklarují méně intenzivní pocity lásky vůči svému partnerovi/ své partnerce.

Tabulka 22. **Vybrané výroky** – třídění dle míry narcismu (*řádková procenta*)

	Určitě ano	Spíše ano + asi ano	Spíše ne + asi ne	Určitě ne	
Máte pocit, že svého partnera/partnerku milujete (miloval(a) jste)?					
Nerozvinutý narcismus	72	25	2	1	100
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	55	39	5	1	100

$\chi^2 = 17$, DF = 3, p = 0,004

	Máte pocit, že Vás Váš(a) partner/partnerku miluje?				
Nerozvinutý narcismus	58	35	6	1	100
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	43	45	11	1	100

$\chi^2 = 14,6$, DF = 3, p = 0,01

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). Podsoubor lidí, kteří mají zkušenost s partnerským vztahem trvajícím déle než 6 měsíců (n = 602). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Pozn.: Tučně jsou vyznačeny ty hodnoty, jejichž adjustovaná residua v testu chí-kvadrátu dosahují vyšší hodnoty než 2,1.

Lidé s narcistickými rysy častěji přiznávají, že jsou svému partnerovi nevěrní. Minimálně několikrát bylo svému partnerovi/své partnerce nevěrných 25 % lidí s narcistickými rysy, zatímco u mladých lidí s nerozvinutým narcismem zaznamenáváme obdobnou výpověď „pouze“ u 15 %. O nulové zkušenosti s nevěrou vypovídá 58 % lidí s nerozvinutým narcismem a 48 % mladých s rozeznatelným až nadměrným narcismem.

Tabulka 23. **Nevěra** – třídění dle míry narcismu (řádková procenta)

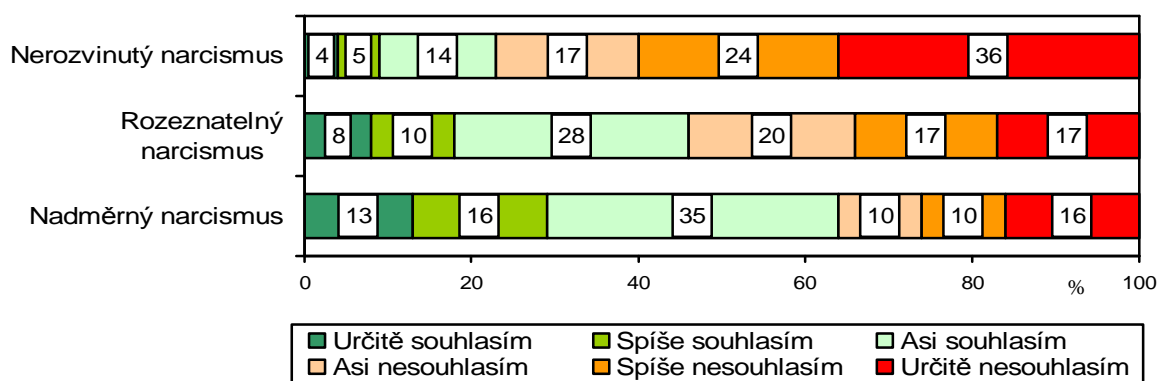
	Stává se to relativně často	Několikrát k tomu došlo	Jednou se to už stalo	Ještě nikdy k tomu nedošlo	
Čím dál větší počet lidí přiznává, že byli svému (současnému anebo minulému) partnerovi někdy sexuálně nevěrní. Stalo se to i Vám, že jste byl(a) nevěrný/á?					
Nerozvinutý narcismus	1	14	27	58	100
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	6	19	27	48	100

$\chi^2 = 22, DF = 3, p < 0,001$

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Velice zajímavé je i to, jak lidé s narcistickými rysy vnímají roli partnera v otázce společného sexuálního života. Lidé s narcistickými rysy nazírají na svého partnera více účelově – tzn. je jim mnohem častěji předmětem sloužícím výhradně jejich sexuálnímu uspokojení. S postojem „Partnerka/partner je tu především od toho, aby MĚ kdykoliv sexuálně uspokojil/a“ souhlasí 64 % respondentů spadajících do kategorie nadměrného narcismu a jen 23 % těch, které jsme zařadili do kategorie nerozvinutého narcismu.

Graf 13. „Partner/partnerka je tu především od toho, aby MĚ kdykoliv sexuálně uspokojil/a.“ - tříděno podle typologie narcismu

$\chi^2 = 61,5, DF = 10, p < 0,001.$

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Ve výzkumu jsme se respondentů dále ptali, s kolika partnery měli během svého života pohlavní styk. Mladí lidé s nerozvinutým narcismem udávali v průměru 4,8 partnerů. Respondenti, které jsme zařadili mezi rozeznatelné narcisty, vypovídali v průměru o 5,5 sexuálních partnerech a nadměrní narcisté o 5,7 partnerech. Pomocí T-testu jsme zjistili, že rozdíly mezi průměry jsou statisticky průkazné. Se zvyšujícími se narcistickými rysy tak lidé častěji střídají sexuální partnery a svým partnerům jsou současně i častěji nevěrní.

6.4 Mezilidské vztahy: zdánlivá ambivalence v rovině komunikace

Jak jsme již uvedli, pro lidi s vyšším narcistickým skórem je velice charakteristická silná orientace na výhru (těsný vztah s vertikálním individualismem). Vítězství v jakékoliv podobě má tak pro ně mnohem větší význam než pro osoby s méně narcistickými rysy. Z pohledu komunikace se lidé s vyšším narcistickým skórem zasazují o vítězství ve dvou pro ně velice charakteristických rovinách. Ty se na první pohled jeví jako značně protichůdné, nicméně vzhledem k jejich společnému cíli (vítězství, zisk) se vzájemně nevyklučují. První zjištěnou podobu komunikace (výzkum Aktéři, důvěra a rizika, n = 1081) lze vnímat jako značně *asociální*, zatímco druhou jako v zásadě *sociální*. Faktorem, jenž určuje, ke kterému ze zmíněných způsobů komunikace dojde, je skutečnost, zdali výhody (v jakékoliv podobě) vyplývající z interakce může čerpat pouze jedna strana, nebo všechny. První případ, kdy výsledkem interakce může být pro jednu stranu zisk (příp. úspěch), zatímco pro druhou ztráta (příp. neúspěch), nazvěme *negociační komunikací*. Druhý případ, kdy obě dvě strany buď získají, anebo ztratí, nazvěme *ego-konfirmační komunikací*.

V případě, že se lidé s vyšším narcistickým skórem dostanou do situace, kdy výhody vyplývající z interakce může čerpat pouze jedna strana, objevuje se *komunikace negociační*. V takovémto případě jsou lidé s narcistickými rysy ve svých zájmech a postojích značně neoblomní a pro své vítězství jsou ochotni obětovat i mezilidské vztahy. Dojde-li proto k *negociační komunikaci*, chovají se lidé s narcistickými rysy nanejvýš *asociálně*. *Negociační komunikace* se pak

projevuje menší schopností dohodnout se s ostatními na řešení společných problémů ($r = 0,13$; $p < 0,001$)⁶⁹ a většími potížemi bezkonfliktně vyřešit rozpory (například se sousedy $r = 0,17$; $p < 0,001$). Příčinou takového jednání je chorobná sebestřednost lidí s vyšším narcistickým skórem („Snažím se ohlížet v první řadě na sebe, i kdyby to mělo způsobit jiným lidem potíže“ ($r = 0,58$; $p < 0,001$); „Když to, co dělám, vadí druhým lidem, je to jejich problém a ne můj“ ($r = 0,46$; $p < 0,001$); „Rád získávám věci, které chci mít, i když vím, že to působí problémy druhým lidem“ ($r = 0,56$; $p < 0,001$)). K obdobnému poznatku dospěl i Campbell, který prostřednictvím experimentálního šetření zjistil, že v momentě, když jsou zájmy lidí narcistickými rysy v rozporu s ostatními, neváhají intence ostatních nekompromisně vyloučit (dostane-li k tomu příležitost) [Campbell et al. 2005: 1359]. Respondenti s vyšším narcistickým skórem jsou oproti zbylé populaci také častěji přesvědčeni, že je potřeba „trvat vždy na svém“ ($M = 56,4$; $F_{(1)} = 20,1$, $p < 0,001$), a než aby ustoupili ($M = 48,1$; $F_{(1)} = 16,1$, $p < 0,001$), jsou ochotni hnát situaci do krajnosti ($M = 55,2$; $F_{(1)} = 16,1$, $p < 0,001$). Lidem, kteří výrazněji skórují v testu narcismu, však nejde tolik o dosažení pomyslného ideálu pravdy („Pro pravdu se třeba i obětovat“ ($r = -0,1$; $p < 0,001$)); jejich činnost je spíše vedena snahou o dosažení vlastních zájmů („Mé potřeby jsou důležitější než potřeby ostatních“ ($r = 0,68$; $p < 0,001$)). V případě, že se ve svých intencích dostanou lidé s vyšším narcistickým skórem do rozporu s ostatními, řeší vzniklou situaci často v afektu a mohou být i agresivní („Když s někým zásadně nesouhlasím, je pro mě většinou těžké o tom v klidu pohovořit a přitom se nerozrušit“ ($r = 0,28$; $p < 0,001$); „Dost rychle ztrácím trpělivost“ ($r = 0,36$; $p < 0,001$)).

Nastane-li situace, kdy mohou užitek z interakce čerpat obě strany, a nehrozí tak utrpění porážky, objevuje se *ego-konfirmativní komunikace*. V takovýchto případech jsou lidé s vyšším narcistickým skórem velice společenští a komunikativní. Skutečnost, že častěji vyhledávají sociální interakce, dokládá například zjištění, že restaurace, kavárny, vinárny a různé kulturní a společenské akce jsou jim, v porovnání se zbylou populací, častějším zdrojem informací ($r = 0,26$; $p < 0,001$). Tezi o aktivním vyhledávání sociálních interakcí podporuje

⁶⁹ U tohoto a následujících výroků (pokud nebude uvedeno jinak) jsme testovali míru souhlasu na sedmibodové škále, kdy 1 – rozhodně souhlasím až 7 – rozhodně nesouhlasím. Korelační koeficient odkazuje na závislost mezi touto škálou a narcistním skórem.

i např. silnější fixace na mobilní telefon jakožto prostředek bezprostřední komunikace („Neumím si představit jediný den bez mobilního telefonu, prostě musím být v kontaktu s přáteli a známými“ ($r = 0,36$; $p < 0,001$)). Jak jsme ale zjistili, lidé s narcistickými rysy během komunikace neradi zprostředkovávají intimní informace o sobě („Je lepší se o své pocity dělit s řadou dalších lidí, než být považován za uzavřeného a bezcitného“ ($r = -0,13$; $p < 0,001$)).⁷⁰ Komunikace jim proto slouží spíše jako prostředek k prezentaci idealizovaného obrazu sebe sama a jejím účelem je spíše utvrzení se ve svém specifickém sebepojetí. Právě tato skutečnost nás vedla k volbě názvu *ego-konfirmační komunikace*.

V případě, kdy nejsou ostatní ochotní přijmout specifickou interpretaci skutečnosti formulovanou člověkem s narcistickými rysy, nabývá tato osoba přesvědčení, že se dostává do situace, kdy mu hrozí prohra/ztráta. *Ego-konfirmační komunikace* tak může velice lehce přejít do roviny *negociační*.

6.5 Profesní život

Nárůst narcismu v západoevropských a severoamerických společnostech je často vysvětlován přesunem trhu do terciární sféry. Vymezení sektoru služeb, stejně jako jeho operacionalizace, není však příliš jednoznačné. V našem výzkumu *Aktéři, důvěra a rizika* ($n = 1081$) jsme se proto zaměřili pouze na jeden z charakteristických rysů terciární sféry, a to na důraz na sebe prezentaci. Problematiku sebe prezentace jsme operacionalizovali do baterie o čtyřech otázkách: „Zastáváte v zaměstnání či ve veřejném životě takovou pozici, která klade vysoké nároky na: a/ fyzický vzhled, b/ oblečení, c/ vystupování a d/ jazykový projev“. Možnými variantami odpovědí byly: „ano“ nebo „ne“.

Většina lidí (53 %) ve svém zaměstnání, anebo veřejném životě zastává takovou pozici, která klade vysoké nároky na vystupování. Společensko-profesní pozice

⁷⁰ Tento fakt výrazně kontrastuje s představou Gillesa Lipovetského, který soudobého narcistu vnímá jako jedině neustále komunikujícího své pocity a dojmy [Lipovetsky 2003: 46].

více jak třetiny lidí pak klade vysoké nároky na oblečení (37 %) a jazykový projev (37 %). Nejnižší nároky Češi pociťují v oblasti fyzického vzhledu (32 %).

Vysoké nároky na fyzický vzhled, oblečení, vystupování a jazykový projev pociťují nejméně často lidé *ekonomicky neaktivní*, tzn. důchodci, studenti, nezaměstnaní a osoby na mateřské dovolené (společensko-profesní život 65 % z nich neklade vysoké nároky na žádný ze čtyř sledovaných rysů sebe prezentace).⁷¹ Mezi jednotlivými skupinami, které jsou krátkodobě anebo dlouhodobě ekonomicky neaktivní, nejsou v tomto směru rozdíly. Z popsaného zjištění proto vyplývá, že vysoké nároky na sebe prezentaci jsou těsně spojeny s vykonáváním profese. Respondenti, kteří pociťují vysoké požadavky na sebe prezentaci, pracují nejčastěji na následujících pozicích⁷²: řídicí pracovníci (46 % z nich pociťuje vysoké nároky na všechny čtyři sledované atributy sebe prezentace), úředníci (40 %) a živnostníci a podnikatelé (36 %). Požadavky tohoto typu pak z pracujících respondentů pociťují nejméně lidé zaměstnaní jako dělníci (5 %), techničtí mistři anebo manuálně pracující v obchodech (16 %).⁷³

Co se týče neklinického narcismu, respondenti, kteří alespoň v jedné ze zmíněných sfér sebe prezentace zvolili odpověď „ano“, měli signifikantně vyšší narcistický skór. Míra jejich narcismu se navíc úměrně zvětšovala se zvyšujícím se počtem kladných odpovědí na testované atributy. Nejvyšší narcistický skór pak měli lidé, kteří ve svém společensko-pracovním životě zastávají takovou pozici, která klade vysoké nároky na všechny čtyři rysy sebe prezentace ($M = 54,7$; $F_{(2)} = 8,4$, $p < 0,01$).⁷⁴

Podrobnější analýzou jsme zjistili, že respondenti zařazení mezi *rozeznatelné až nadměrné narcisty* deklarují vyšší důraz na sebe prezentaci, a to napříč různými socio-profesními skupinami. Konkrétně postavení většiny řídicích pracovníků,

⁷¹ V celé populaci vysoké nároky na fyzický vzhled, oblečení, vystupování a jazykový projev ve svém profesním a veřejném životě nepociťuje 42 % dotázaných.

⁷² Ve výzkumu jsme rozlišovali následující socioprofesní skupiny (otázka: „Jaké je Vaše ekonomické postavení?“): vyšší řídicí pracovník; nižší řídicí pracovník; úředník; technik, mistr; živnostník, podnikatel; manuálně pracující v obchodě; kvalifikovaný dělník a nekvalifikovaný dělník.

⁷³ Kvůli další analýze bylo potřeba sloučit kategorie čítající malé množství respondentů. Malé četnosti se objevovaly především v kategoriích *techničtí mistři* a *manuálně pracující v obchodě*. Z pohledu sebe prezentace se respondenti spadající do těchto skupin chovali stejně, a proto jsme je sloučili do jedné kategorie. Obdobně i vyšší a nižší řídicí pracovníky.

⁷⁴ Průměrná hodnota skóru neklinického narcismu lidí, jejichž pozice klade vysoké nároky na všechny čtyři rysy sebe prezentace.

úředníků a živnostníků a podnikatelů, jejichž narcistický skór se pohybuje v rozmezí *nerozvinutého narcismu*, klade nejčastěji nároky v jedné až třech sledovaných rovinách sebe prezentace (viz tabulku 24). Naopak u většiny lidí, kteří sice pracují ve stejných profesích, nicméně dosahují narcistního skóru v intervalu *rozeznatelných až nadměrných narcistů*, pozorujeme prokazatelně vyšší nároky na sebe prezentaci ve všech čtyřech sledovaných rovinách. Obdobný trend, tedy zvyšující se nároky na sebe prezentaci v závislosti na zvyšujícím se narcistickém skóru, pozorujeme i u dalších profesí,⁷⁵ nicméně jsou to především řídicí pracovníci, úředníci, živnostníci a podnikatelé, u koho lze tuto tendenci registrovat v nejintenzivnější míře. Pozorovaný posun se naopak neobjevuje (ve statisticky průkazné míře) u dělnických profesí a u respondentů ekonomicky neaktivních (viz tabulku 24).

⁷⁵ Profesní pozice 75 % *rozeznatelných až nadměrných narcistů* pracujících jako techničtí mistři anebo manuální pracující v obchodě klade nároky na 1 ze 3 ukazatelů sebe prezentace. U *nerozvinutých narcistů* pracujících v téže profesi deklaruje tuto skutečnost pouze 55 % z nich.

Tabulka 24. **Míra narcismu, socioprofesionální sebezařazení, nároky na sebe prezentace (kontingenční tabulka)**

		Nároky na sebe prezentaci ⁷⁶				
		4 ze 4	1–3 ze 4	0 ze 4	Celkem	
Nerozvinutý narcismus	Řídící pracovníci	Počet	42	56	5	103
		Podíl (řádková %)	41	54	5	100
		Adjustovaná rezidua	5,07	1,22	-6,00	
	Úředníci	Počet	28	48	6	82
		Podíl (řádková %)	34	59	7	100
		Adj. rezidua	2,83	1,88	-4,68	
	Techničtí mistři, manuálně pracující v obchodě	Počet	20	69	36	125
		Podíl (řádková %)	16	55	29	100
		Adjustovaná rezidua	-1,93	1,59	0,02	
	Živnostníci, podnikatelé	Počet	17	30	14	61
		Podíl (řádková %)	28	49	23	100
		Adjustovaná rezidua	1,13	0,03	-1,07	
	Dělníci	Počet	6	46	85	137
		Podíl (řádková %)	4	34	62	100
		Adjustovaná rezidua	-5,88	-4,23	10,08	
	Ekonomicky neaktivní	Počet	38	67	214	319
		Podíl (řádková %)	12	21	67	100
		Adjustovaná rezidua	-3,74	-8,07	10,83	
Celkem	Počet	151	316	360	827	
	Podíl (řádková %)	18	38	44	100	

Rozeznatelný až nadměrný narcismus ⁷⁷	Řídící pracovníci	Počet	15	4	0	19
		Podíl (řádková %)	79	21	0	100
		Adjustovaná rezidua	4,06	-2,27	-2,20	
	Úředníci	Počet	14	9	0	23
		Podíl (řádková %)	61	39	0	100
		Adjustovaná rezidua	2,56	-0,61	-2,48	
	Techničtí mistři, manuálně pracující v obchodě	Počet	4	21	3	28
		Podíl (řádková %)	14	75	11	100
		Adjustovaná rezidua	-2,95	3,71	-1,09	
	Živnostníci, podnikatelé	Počet	8	3	0	11
		Podíl (řádková %)	73	27	0	100
		Adjustovaná rezidua	2,52	-1,23	-1,61	
	Dělníci	Počet	2	14	17	33
		Podíl (řádková %)	6	42	52	100
		Adjustovaná rezidua	-4,45	-0,32	6,09	
	Ekonomicky neaktivní	Počet	12	15	34	61
		Podíl (řádková %)	20	25	56	100
		Adjustovaná rezidua	-2,45	-2,62	5,21	
Celkem	Počet	55	66	54	175	
	Podíl (řádková %)	31	38	31	100	

Nerozvinutý narcismus: $\chi^2 = 140,7$, $DF = 10$, $p < 0,001$.

Rozeznatelný až nadměrný narcismus: $\chi^2 = 69$, $DF = 10$, $p < 0,001$.

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, $n = 1081$). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

⁷⁶ Počet oblastí (ze čtyř testovaných), na které klade vysoké nároky respondentův společenský život anebo profese.

⁷⁷ V této skupině mají výsledky pouze ilustrační charakter – v kontingenční tabulce u rozeznatelných až nadměrných narcistů byla u 40 % polí očekávaná hodnota četností nižší než 5.

Otázkou však zůstává, zda zjištěná skutečnost – narcističtí respondenti zastávají profese, které kladou vyšší nároky na sebe prezentaci – odráží reálný stav věcí anebo spíše specifickou narcistickou percepce (ve sledované otázce je totiž velký prostor pro subjektivní interpretaci). Projevy narcismu obecně charakterizuje zveličování za účelem zlepšení obrazu mluvčího v očích posluchačů [Morf, Rhodewalt 2001: 177] (v tomto případě tazatele). Druhým možným způsobem, jak zjištěná data interpretovat, proto je, že respondenti s vyšším narcistickým skórem zveličují význam a náročnost své pracovní pozice (z pohledu nároků na sebe prezentaci). V takovém případě by sledované otázky nevypovídaly o úzkém vztahu mezi neklinickým narcismem a profesním životem, nýbrž o specifické percepční deformaci respondentů s vyšším narcistickým skórem. Tuto variantu interpretace na první pohled podporuje zjištění, že respondenti s narcistickými rysy se ve stejné míře objevují jak mezi řídicími pracovníky, tak i mezi dělníky.

Vyšší nároky na sebe prezentaci deklarují současně lidé, kteří mají podřízené (u 38 % z nich klade jejich zaměstnání nároky na 4/4 rovin sebe prezentace).⁷⁸ Právě tato proměnná snižuje váhu možné interpretace zjištěných výsledků výhradně prostřednictvím percepční deformace. Podrobnější analýzou totiž zjistíme (viz tabulku 25), že ve všech profesních kategoriích (vyjma úředníků) jsou to právě lidé s vyšším narcistickým skórem, kdo má častěji podřízené. Lidé s narcistickými rysy jsou tak sice ve všech ekonomicko-profesních skupinách zastoupeni v obdobné míře, nicméně v rámci těchto skupin zřejmě zastávají významnější pozice. To vysvětluje vyšší nároky profese, kterou vykonávají, na jejich vlastní sebe prezentaci.

Otázka na podřízené současně i reprezentuje objektivní proměnnou (tzv. tvrdou proměnnou), a z toho důvodu je nasnadě snížit význam vlivu percepční deformace. Kdyby totiž respondenti zveličovali i co se týče počtu podřízených, a zlepšovali tak obraz sebe sama v očích tazatele, šlo by už o vědomou lež.

⁷⁸ Srovnání: na 4 ze 4 atributů sebe prezentace klade důraz profese anebo společenská pozice 25 % respondentů (n = 1081).

Tabulka 25. **Míra narcismu, socioprofesionální sebezařazení, podřízení**
(kontingenční tabulka)

		„Máte nějaké podřízené?“			
		ANO	NE	Celkem	
Nerozvinutý narcismus	Řídící pracovníci	Počet	61	41	102
		Podíl (řádková %)	61	39	100
		Adjustovaná rezidua	9,75	-9,75	
	Úředníci	Počet	15	67	82
		Podíl (řádková %)	18	82	100
		Adjustovaná rezidua	-1,18	1,18	
	Techničtí mistři, manuálně pracující v obchodě	Počet	33	93	126
		Podíl (řádková %)	26	74	100
		Adjustovaná rezidua	0,88	-0,88	
	Živnostníci, podnikatelé	Počet	4	56	60
		Podíl (řádková %)	7	93	100
		Adjustovaná rezidua	-3,25	3,25	
	Dělníci	Počet	5	131	136
		Podíl (řádková %)	4	96	100
		Adjustovaná rezidua	-6,34	6,34	
	Celkem	Počet	118	388	506
		Podíl (řádková %)	23	77	100

Rozeznatelný až nadměrný narcismus	Řídící pracovníci	Počet	17	2	19
		Podíl (řádková %)	89	11	100
		Adjustovaná rezidua	5,98	-5,98	
	Úředníci	Počet	4	19	23
		Podíl (řádková %)	17	83	100
		Adjustovaná rezidua	-1,61	1,61	
	Techničtí mistři, manuálně pracující v obchodě	Počet	8	20	28
		Podíl (řádková %)	29	71	100
		Adjustovaná rezidua	-0,36	0,36	
	Živnostníci, podnikatelé	Počet	4	8	12
		Podíl (řádková %)	33	67	100
		Adjustovaná rezidua	0,16	-0,16	
	Dělníci	Počet	3	30	33
		Podíl (řádková %)	9	91	100
		Adjustovaná rezidua	-3,26	3,26	
	Celkem	Počet	36	79	115
		Podíl (řádková %)	31	69	100

Nerozvinutý narcismus: $\chi^2 = 116,3$, $DF = 4$, $p < 0,001$.

Rozeznatelný až nadměrný narcismus: $\chi^2 = 39,7$, $DF = 4$, $p < 0,001$.

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, $n = 1081$). Data byla sebírána s podporou grantu MSM0021620841.

Analýzou dat se současně i otevírá klasické dilema příčiny a důsledku. Jsou to lidé s vyšším narcistním skórem, kteří častěji vyhledávají zaměstnání, jež klade důraz na vytváření dojmu? Anebo je to naopak společnost a pracovní trh, které svými vysokými nároky na vzhled a projev produkují zástupy lidí s narcistickými rysy? Otázkou, jež nám pomůže nastíněné dilema objasnit, bude výrok: „Zkuste se nyní oprostít od svého současného postavení ve společnosti a zaměstnání. Chtěl(a) byste do budoucna zastávat nějaké místo s vysokými nároky uvedenými v předchozí otázce?“ Zjistili jsme, že se zvyšujícím se narcistickým skórem zintenzivňuje zájem (byť slabě) o působení ve sféře s vysokými nároky na sebe prezentaci ($r = 0,15$; $p < 0,001$).

Potřebnou informaci umožňující rozklíčování vyřčeného dilematu ale dostaneme teprve v momentě, když vzájemně protřídíme tři sledované ukazatele, tedy: 1/ otázky měřící *přítomnost* vysokých nároků na sebe prezentaci ve veřejné sféře; 2/ *zájem* o takovou pozici a 3/ míru neklinického *narcismu*. Pro jednodušší orientaci jsme varianty odpovědí všech tří ukazatelů dichotomizovali. Baterii otázek měřící *přítomnost* důrazu na sebe prezentaci ve veřejném životě jsme transformovali na: 1/ „*Působí* v prostředí s vysokými nároky na sebe prezentaci“ – tato varianta odpovědi zahrnuje ty respondenty, kteří souhlasili alespoň s jedním ze čtyř sledovaných atributů baterie (58 %), a 2/ „*Nepůsobí* v prostředí s vysokými nároky na sebe prezentaci“ – ta slučuje ty jedince, kteří u všech otázek baterie odpověděli „ne“ (42 %). Otázku měřící *zájem* o pozici s vysokými nároky na sebe prezentaci jsme dichotomizovali na: 1/ „*Chce* působit v prostředí s vysokými nároky na sebe prezentaci“ – varianty odpovědí „určitě ano“, „spíše ano“ (36 %) a 2/ „*Nechce* působit v prostředí s vysokými nároky na sebe prezentaci“ – tato kategorie slučuje ty jedince, kteří odpověděli variantami „určitě ne“ anebo „spíše ne“ (44 %).⁷⁹ Působení v oboru s vysokými nároky na vzhled a chování jsme vzájemně prokombinovali s ochotou působit v této oblasti. Vzniklou čtyřpolní matici jsme pak prokřížili dichotomizovanou škálou neklinického narcismu⁸⁰ (viz tabulku 26).

⁷⁹ Pětina respondentů (20 %) uvedla odpověď „nevím, nepřipadá v úvahu“, a to přesto, že tato varianta odpovědi nebyla nabízena.

⁸⁰ U obou dvou narcistních typů jak u *rozeznatelného*, tak u *nadměrného narcismu* jsme zjistili obdobné rozložení odpovědí na sledované téma. Rozlišování těchto dvou typů by tak analýzu sebe prezentace nikterak neobohatilo a jen by zneřehledňovalo prezentaci našich zjištění. Z tohoto důvodu jsme zmíněné dva typy v následující analýze sloučili.

Tabulka 26. **Sebe prezentace** (kontingenční tabulka, sloupcová procenta)

		Narcistní typy		Populace
		Nerozvinutý narcismus	Rozeznatelný až nadměrný narcismus	
A	Chce působit v prostředí s vysokými nároky na sebe prezentaci a v takovémto prostředí současně i působí	16	30	18
B	Chce působit v prostředí s vysokými nároky na sebe prezentaci, ale v takovémto prostředí v současnosti nepůsobí	25	35	27
C	Nechce působit v prostředí s vysokými nároky na sebe prezentaci, nicméně v takovémto prostředí působí	6	4	5
D	Nechce působit v prostředí s vysokými nároky na sebe prezentaci a v takovémto prostředí také nepůsobí	54	30	49
Celkem		100	100	100

$\chi^2 = 32,3$, $DF = 3$, $p < 0,01$.

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, $n = 1081$). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Porovnáme-li mezi sebou dva narcistní typy, zjistíme, že lidé, u nichž jsou pozorovatelné narcistické rysy (*rozeznatelný až nadměrný narcismus*), se častěji vyskytují ve dvou kategoriích, které charakterizuje společný zájem *působit v prostředí s vysokými nároky na sebe prezentaci* (varianty A a B). *Nerozvinutí narcisté* naopak častěji vypovídají, že takovouto společensko-profesní pozici zastávat *nechtějí* (varianty C a D). Zaměříme-li se na ty kombinace odpovědí, které obsahují variantu „*působí v prostředí s vysokými nároky na sebe prezentaci*“ (varianty A a C, příp. *nepůsobí* – varianty B a D), zjistíme, že vztah tohoto indikátoru (*přítomnost důrazu na sebe prezentaci*) a narcismu eliminuje právě zájem *působit v takovéto oblasti*. Zjištěné skutečnosti tak podporují spíše tezi, že jsou to častěji lidé s narcistickými rysy, kdo vyhledávají profese s vysokými nároky na vzhled a vystupování. Naopak se nedostává opory pro tvrzení, že narcistický typ osobnosti formují pozice ve veřejném životě, jež kladou vysoké

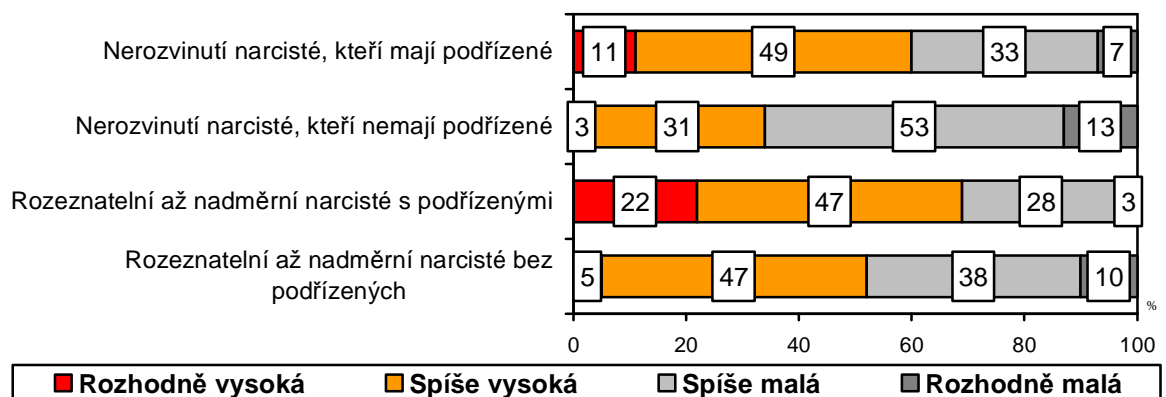
nároky na sebezprezentaci. K totožnému zjištění dochází i Vazire, který zkoumal stejný jev na podskupině celebrit [Vazire, Naumann, Rentfrow, Gosling 2008].⁸¹

Respondentů jsme se současně ptali, jakou si myslí, že mají šanci uspět na pozici s vysokými nároky na sebezprezentaci (viz graf 14). Z následujícího grafu je patrné, že jsou to především lidé zastávající vyšší pracovní pozice (mají podřízené), kdo si častěji myslí, že by měl šanci na takovém postu uspět.⁸² Podřízené pak mají nejčastěji lidé pracující jako *řídící pracovníci*.⁸³

Z předchozích analýz současně i víme, že jsou to právě řídící pracovníci, kdo nejčastěji pociťuje vysoké nároky na sebezprezentaci. To dokládá, že vyšší sebedůvěra vychází z dosavadních zkušeností respondenta. Nelze však přehlédnout i prvek zveličování, který je u respondentů s narcistickými rysy nepochybně přítomný. O této skutečnosti vypovídá fakt, že jak mezi lidmi s podřízenými, tak i mezi těmi, kteří podřízené nemají, jsou to vždy respondenti s vyšším narcistickým skórem, kdo deklaruje vyšší šanci na takové pozici uspět (viz graf 14).

Graf 14. Šance uspět na pozicích s vysokými nároky na sebezprezentaci

"Bez ohledu na míru Vašeho zájmu o takovéto místo, jaká si myslíte, že by byla Vaše šance uspět na pozici s vysokými nároky na fyzický vzhled, oblečení, vystupování a jazykový projev?"

Zdroj: *Aktéři, důvěra a rizika* (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

⁸¹ Vazire a jeho kolegové zjišťovali, zdali se celebrity díky šoubyznysu narcisty postupně stávají, anebo zda jsou narcističtí dříve, než s touto profesí začnou. Potvrdila se druhá zmíněná hypotéza [Vazire, Neumann, Rentfrow 2008: 1143].

⁸² Další proměnou, která vysoce ovlivňuje odpovídání na tuto otázku, je společensko-profesní postavení. Socioprofesní postavení a fakt, zda respondenti mají podřízené, spolu velice těsně souvisí.

⁸³ Konkrétně, ze všech lidí, kteří mají podřízené, jich 50 % udává, že zastávají pozici řídicího pracovníka.

Z výzkumu vztahu individualismu a neklinického narcismu víme, že narcismus souvisí se soutěživostí [již např. Emmons 1984; Morf et al. 2000; Watson et al. 1997–1998]. Nepřekvapí nás proto, že lidé narcistickými rysy častěji deklarují *zájem o dosažení řídicího postavení* ($M = 55,4$; $F_{(1)} = 36,7$, $p < 0,001$), zatímco lidé s nižším skórem se *jakékoliv řídicí funkci častěji vyhýbají* ($M = 47,3$; $F_{(1)} = 36,7$, $p < 0,001$). Kdyby si mohli vybrat, dali by lidé s vyšším narcistickým skórem častěji přednost *osamostatnění se a podnikání* ($M = 53,4$; $F_{(1)} = 22,6$, $p < 0,001$) před *postavením zaměstnance* ($M = 47,4$; $F_{(1)} = 22,6$, $p < 0,001$).

6.6 Sebekontrola

Internalizovaná kontrola může výrazným způsobem zamezit vzniku negativních projevů jedince především v situacích, kdy vnější kontrolní mechanismy nepůsobí [Podaná, Buriánek 2007: 56]. Hirschi a Gottfredson [Hirschi, Gottfredson 1990] proto ve své teorii kriminality kladou důraz na sebekontrolu jakožto klíčovou dispozici ovlivňující výskyt delikvence. Nedostatek sebekontroly podle autorů usnadňuje přístup k rizikovému a k delikventnímu chování. Tuto základní dispozici člověka – ovládat vlastní chování a přiměřeným způsobem reagovat na různé situace a podněty – jsme v námi prezentovaném omnibusovém šetření měřili pomocí upravené varianty škály sebekontroly [*self-control scale* podle Grasmick et al. 1993].

V souladu s dosavadními aplikacemi škály v českém prostředí [Podaná, Buriánek 2007] budeme dodržovat již ustálené české názvy jednotlivých dimenzí sebekontroly. Test sebekontroly Hirschiho a Gottfredsona se skládá ze čtyř dimenzí: 1/ *vyhledávání rizika* (riziko jako test, riziko jako zábava a vyhledávání vzrušení a dobrodružství), 2/ *egocentrismus* (preferenze vlastních zájmů, nezájem o druhé), 3/ *emocionální impulsivita* (netrpělivost, hněv a emocionalita) a 4/ *prezentismus* – příklon k bezprostředním podnětům a k rychlým výsledkům jednání (ovlivnění situací, rychlé potěšení a krátkodobé cíle) [Podaná, Buriánek 2007: 57]. Struktura faktorů (rotované řešení) škály sebekontroly ve výzkumu

Aktéři důvěra a rizika (n = 1081) odpovídala původnímu teoretickému modelu Hirschiho a Gottfredsona [Podaná, Buriánek 2007: 57].

Analýzou dat (*Aktéři důvěra a rizika*, n = 1081) jsme zjistili, že se zvyšujícím se narcistickým skórem se snižuje míra sebekontroly ($r = -0,66$; $p < 0,001$). Nepřekvapí nás, že tento vztah umocňuje především faktor měřící egocentrismus (viz tabulku 27), což je jev velice blízký neklinickému narcismu. Míra neklinického narcismu však koreluje i se zbylými třemi faktory, a proto nelze příčinu vztahu narcismu a sebekontroly vysvětlovat pouze egocentrickou dimenzí.

Tabulka 27. **Sebekontrola**

Dimenze sebekontroly	Korelace se škálou narcismu
Egocentrismus	$r = 0,55$, $p < 0,001$
Vyhledávání rizika	$r = 0,33$, $p < 0,001$
Emocionální impulzivita	$r = 0,26$, $p < 0,001$
Presentismus	$r = 0,15$, $p < 0,001$

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebírána s podporou grantu MSM0021620841.

Skutečnost, že pro lidi s vyšším narcistickým skórem je charakterická nižší míra sebekontroly, nabízí užitečné vysvětlení výsledků zahraničních výzkumů. Zahraniční autoři zaznamenali vyšší míru narcismu (měřeno NPI) mezi agresory [Martinez, Zeichner, Reidy, Miller 2008], sexuálními násilníky [Ryan 2004], pachateli a oběťmi domácího násilí [Beasley, Stoltenberg 1992], ale i například mezi finančními podvodníky [Blicke et al. 2006]. Jednou z příčin častějšího výskytu delikventního chování mezi narcisty tak může být jejich nízká míra internalizované kontroly, která pravděpodobně souvisí především s jejich výrazným egocentriem.

6.7 Partnerské násilí

6.7.1 Metodika dotazování

Ve výzkumu mezi mladými lidmi (Partnerské vztahy, $n = 870$) jsme se vedle neklinického narcismu soustředili i na problematiku partnerského násilí. Od začátku jsme si byli vědomi, že zkoumání partnerského násilí prostřednictvím dotazníku skýtá jisté limity a úskalí (stejně jako i použití dotazníkových metod obecně). Pomocí škály například zkoumáme výpověď respondentů o jejich chování a nikoliv chování samotné. Informace o interakcích v páru získáváme pouze od jedné strany a nedochází k porovnání s výpovědí druhého partnera. Naším dotazníkem navíc nezjistíme ani hluboké příčiny konfliktů v páru, či veškeré souvislosti použití té které taktiky respondentem, či jeho partnerem/partnerkou. I přes tyto limity se domníváme, že v případě, že je naším cílem zjistit rozsah používání násilných taktik v mladé české populaci, bylo dotazníkové šetření a použití námi zkonstruovaných škál ze všech metodologicky, organizačně a ekonomicky dostupných možností nejvhodnější variantou řešení.

Vycházeli jsme zejména z přístupů výzkumníků jako M. A. Straus a R. J. Gelles, kteří partnerské násilí vnímají jako mnohadimenzionální jev, který je způsoben souborem mnoha příčin. Partnerské násilí pak vnímáme jako podmnožinu násilí mezi intimními partnery, eventuelně násilí v rodině (blížeji ke konceptualizaci a k pojmovému vymezení viz Bartoš, Soudková 2011). Partnerské násilí jsme identifikovali jako soubor čtyř jevů: fyzické agrese, sexuálního násilí, psychického týrání a ekonomického zneužívání⁸⁴ [Adams et al., 2008; Heise, Garcia-Moreno, 2002]. Každou z těchto forem násilí jsme následně operacionalizovali do pěti indikátorů. Při formulaci indikátorů jsme se v souladu s východisky tvůrců CTS2⁸⁵ snažili, aby se jednotlivé indikátory navzájem lišily co do závažnosti. Například u fyzického násilí jsme vybrali jako indikátor měřící nejméně závažný projev

⁸⁴ Ačkoliv se ve většině výzkumů zaměřených na dating violence ekonomické násilí příliš neakcentuje, považujeme ho spolu s Adams, Sullivan, Bybee a Greeson [Adams et al., 2008] za důležitou dimenzi použití moci v partnerském vztahu.

⁸⁵ Ve zmíněném výzkumu jsme sice aplikovali vlastní škálu partnerského násilí, ta se ale inspirovala designem Strausovy škály CTS2, kterou i přes některé výtky vnímáme jako zatím nejadekvátnější nástroj pro použití v kvantitativních výzkumech.

fyzického násilí výrok „Dal(a) jsem mu/jí facku“ a nejzávažnější pak výrok „V hádce jsem použil(a) nějaký těžký předmět, nůž anebo zbraň“. Obdobně jsme postupovali i u ostatních forem partnerského násilí. Vytvořenou škálu partnerského násilí (tzn. dvacet výroků – čtyři typy násilí x pět indikátorů) jsme konzultovali s odborníky z praxe i s experty z řad výzkumníků. Srozumitelnost vzniklé škály jsme také ozkoušeli se studenty ve věku 15 až 17 let, abychom se ujistili, že vzniklý instrument bude schůdný i pro nejmladší respondenty.

V samotném dotazníkovém šetření se pak respondenti vyjadřovali ke všem dvaceti výrokům – nejdřív z pozice pachatele a následně i z pozice oběti.⁸⁶ U každého výroku respondent sám označil, jak často k oné situaci ve vztahu s jeho/její partnerkou/partnerem došlo, a to pomocí sedmibodové škály. Jako referenční rámec byl zvolen časový úsek jednoho roku. Po vzoru CTS2 byla navíc přidána možnost „Jednou, dvakrát se to během našeho vztahu stalo“. Tímto byly podchyceny i případné náznaky donucujícího a omezujícího jednání či ojedinělé zkušenosti s násilím, které se vyskytly mimo námi sledovaný časový rámec. Sedmibodová stupnice výskytu se tak skládala z následujících kategorií: *Jednou, dvakrát se to během našeho vztahu stalo, Dochází (Došlo) k tomu tak jedenkrát za rok, 2 až 6 krát za rok, Přibližně každý měsíc, Několikrát za měsíc, Alespoň jednou týdně, Nikdy k tomu nedošlo.*⁸⁷

Jelikož cílovou skupinou byli velmi mladí respondenti, kteří často ještě s nikým nechodili, bylo potřeba vytvořit filtr, který zaručí, že na otázky týkající se chování v partnerském vztahu (včetně zkušenosti s násilím) budou odpovídat jen lidé, kteří mají s partnerským vztahem doopravdy nějakou osobní zkušenost. Arbitrárně jsme zvolili, že přes filtr na tento typ otázek projdou jen ti respondenti, kteří byli ženatí/vdaní anebo prožívají/prožili⁸⁸ partnerský vztah trvající déle než 6 měsíců (tuto podmínku splňovalo 602 respondentů, tzn. 69 % vzorku).⁸⁹

⁸⁶ Při formulaci otázek bylo násilnické chování pokud možno normalizováno, respondenti vyplňovali odpovědi na nejcitlivější otázky sami bez asistence tazatele, dotazník byl na závěr před zraky tazatele zalepen a okolkován.

⁸⁷ Škála byla úmyslně orientována od nejintenzivnější zkušenosti po žádnou zkušenost (varianta „Nikdy k tomu nedošlo“). Tímto způsobem jsme se pokusili stimulovat přiznání se k případné zkušenosti.

⁸⁸ V případě, že respondent(ka) v době dotazování partnera/partnerku neměl, popisoval(a) svůj poslední vztah trvající déle než 6 měsíců (n = 125).

⁸⁹ Přihlíželi jsme zejména k tomu, že při stanovení nižší hranice než půl roku by mohlo docházet ke značným zkreslením vůči referenčnímu rámci výskytu násilí ve vztahu za uplynulých 12 měsíců.

6.7.2 Zjištění

Z výzkumu mezi mladými lidmi (Partnerské vztahy, $n = 870$) vyplynulo, že lidé s narcistickými rysy ($n = 118$) častěji vypovídají o zkušenostech s partnerským násilím jak v roli pachatele, tak v roli oběti. Jedná se přitom o všechny sledované typy partnerského násilí a o obdobnou intenzitu zkušenosti v roli oběti i pachatele (srovnání v rámci jednotlivých typů partnerského násilí). Rozdíly mezi lidmi s různou mírou narcistických rysů jsou navíc dosti alarmující. Fyzické násilí v posledním roce svého vztahu zakusila v roli pachatele i oběti zhruba čtvrtina mladých lidí s narcistickými rysy (26 % v roli pachatele, 23 % v roli oběti). Ještě vyšší je podíl lidí, kteří mají zkušenost se sexuálním násilím, těch je u sledované skupiny zhruba třetina (34 % v roli pachatele, 31 % v roli oběti). Zhruba dva z pěti lidí spadajících do kategorie rozeznatelných až nadměrných narcistů mají zkušenost s ekonomickým násilím (61 % v roli pachatele, 65 % v roli oběti). S psychickým násilím mají pak zkušenost cca dvě třetiny mladých lidí s narcistickými rysy (68 % v roli pachatele, 69 % v roli oběti).

Pokud se zaměříme na intenzitu zažívaného násilí, zjistíme mezi jednotlivými typy sledovaného násilí pouze drobné rozdíly. V případě sexuálního, psychického a ekonomického násilí lidé s narcistickými rysy přiznávají, že jsou častěji pachateli anebo oběťmi opakovaného až intenzivního partnerského násilí (viz následující tabulka). V případě fyzického násilí vypovídají lidé zařazení mezi rozeznatelné až nadměrné narcisty častěji jak o občasné, tak i o opakované až intenzivní zkušenosti (v roli pachatele i v roli oběti).

Tabulka 28. **Zkušenost s partnerským násilím v roli pachatele a oběti** – tříděno podle typologie neklinického narcismu (řádková procenta)

		Pachatelé			Oběti		
		Bez zkušenosti	Občasná zkušenost	Opakovaná až intenzivní zkušenost	Bez zkušenosti	Občasná zkušenost	Opakovaná až intenzivní zkušenost
Fyzické násilí	Nerozvinutý narcismus	93	5	2	91	5	5
	Rozeznatelný až nadměrný narcismus	74	14	5	77	13	10
	<i>Statistiky</i>	$\chi^2 = 52,1, DF = 2, p < 0,001$			$\chi^2 = 17,4, DF = 2, p < 0,001$		
Sexuální násilí	Nerozvinutý narcismus	86	11	3	84	11	5
	Rozeznatelný až nadměrný narcismus	66	15	19	69	13	18
	<i>Statistiky</i>	$\chi^2 = 44, DF = 2, p < 0,001$			$\chi^2 = 23,9, DF = 2, p < 0,001$		
Psych. násilí	Nerozvinutý narcismus	55	30	15	56	23	21
	Rozeznatelný až nadměrný narcismus	32	22	46	31	28	41
	<i>Statistiky</i>	$\chi^2 = 37,6, DF = 2, p < 0,001$			$\chi^2 = 28,1, DF = 2, p < 0,001$		
Ekonom. násilí	Nerozvinutý narcismus	55	21	24	54	20	26
	Rozeznatelný až nadměrný narcismus	39	19	42	35	18	47
	<i>Statistiky</i>	$\chi^2 = 15,3, DF = 2, p < 0,001$			$\chi^2 = 19,3, DF = 2, p < 0,001$		

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, $n = 870$). Lidé mající zkušenost s partnerským vztahem trvajícím alespoň 6 měsíců ($n = 602$). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Pozn.: Tučně jsou vyznačeny ty hodnoty, jejichž adjustovaná residua v testu chí-kvadrátu dosahují vyšší hodnoty než 2,1 a hodnoty testu $\chi^2 p \leq 0,05$.

Jelikož jsme zjistili, že mezi lidmi s narcistickými rysy je obdobný podíl obětí i pachatelů partnerského násilí, pokusili jsme se najít faktory, které by diferencovaly mezi těmito dvěma situacemi. U mladých lidí s narcistickými rysy, kteří mají zkušenost s partnerským vztahem trvajícím déle než 6 měsíců ($n = 118$ respondentů), se neprokázala souvislost výskytu partnerského násilí v jednotlivých rolích se základními sociodemografickými ukazateli, jako jsou věk, pohlaví, vzdělání, kulturní kapitál (měřeno počtem knih a uměleckých děl

v domácnosti), příjem a například i počet sourozenců. V rámci otázek sledovaných v dotazníku se nicméně přeci jen nalézá jev, který velmi těsně souvisí s výskytem partnerského násilí u mladých lidí s narcistickými rysy. Jde opět o sexuální preference respondenta (viz tabulku 29). U lidí zařazených mezi rozpoznatelné až nadměrné narcisty pozorujeme vyšší *otevřenost k homosexuální zkušenosti*⁹⁰ jak u pachatelů, tak i obětí všech typů partnerského násilí; výjimku tvoří pouze psychické a ekonomické násilí v roli oběti. Co se týče odlišnosti v podílu lidí otevřených k homosexuální zkušenosti, nejvíce se liší skupina lidí se zkušeností⁹¹ s fyzickým anebo sexuálním násilím od skupiny respondentů bez zkušenosti s těmito typy partnerského násilí. Podíl mladých lidí s narcistickými rysy otevřených homosexuální orientaci se v případě lidí zaangažovaných ve fyzickém anebo sexuálním násilím pohybuje v rozmezí 35 – 41 %. V případě rozeznatelných až nadměrných narcistů bez zkušenosti s fyzickým anebo sexuálním násilím je podíl lidí otevřených homosexuální zkušenosti v rozmezí 15 % až 19 %.

⁹⁰ Tzn., že jsou v rámci naší typologie buď homosexuální, bisexuální anebo minimálně otevření sexuálnímu experimentování s osobou stejného pohlaví.

⁹¹ Pro jednodušší orientaci a přehlednost jsme respondenty roztřídili do dvou skupin: „má zkušenost“ s daným typem partnerského násilí (minimálně *k tomu dochází (došlo) tak jedenkrát za rok*) a „bez zkušenosti“ (*nikdy k tomu nedošlo* sloučeno s kategorií *alespoň jednou, dvakrát se to během vztahu stalo*). Uvědomujeme si, že cenou za názornost a srozumitelnost je závažná redukce informace. V důsledku dichotomizace sledovaných proměnných stíráme závažnost jednotlivých indikátorů (*facka* versus *napadení nožem*) a současně i četnost výskytu (*jednou za rok* versus *alespoň jednou týdně*). Pokud však disponujeme s tak malým podsouborem (lidé s narcistickými rysy, kteří mají zkušenost s partnerským vztahem trvajícím déle než šest měsíců (n = 118)), nenabízí se nám korektnější řešení. Vzhledem k popsáním skutečnostem je smyslem následující analýzy naznačení trendů a obecnějších souvislostí, a neklademe si tak za cíl zjistit vypovídající podíly výskytu jednotlivých kombinací násilí.

Tabulka 29. Podíl respondentů otevřených homosexuální zkušenosti v rámci kombinací jednotlivých kategorií⁹²

Typ násilí	Role pachatele		Role oběti	
	Má zkušenost	Bez zkušenosti	Má zkušenost	Bez zkušenosti
Fyzické	41 %	16 %	37 %	19 %
Sexuální	39 %	15 %	35 %	17 %
Psychické	29 %	10 %	24 %	21 %
Ekonomické	29 %	13 %	24 %	21 %

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). Podsoubor lidí, kteří mají zkušenost s partnerským vztahem trvajícím alespoň 6 měsíců a současně jsou zařazení mezi rozeznatelné až nadměrné narcisty (n = 110). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Pozn.: Tučně jsou vyznačeny ty hodnoty, jejichž adjustovaná residua v testu chí-kvadrátu dosahují vyšší hodnoty než 2,1 a hodnoty testu χ^2 $p \leq 0,05$.

Ve snaze interpretovat zjištění – u lidí s narcistickými rysy velmi těsně souvisí výskyt partnerského násilí s tím, zda jsou otevření homosexuální zkušenosti – se nabízí velké spektrum hypotéz, od většího výskytu partnerského násilí mezi homosexuálními narcisty až po frustraci z heterosexuálního vztahu (v případě nutkání k homosexuálnímu styku). Pro hlubší porozumění otevřené problematice by však bylo potřeba znát mnoho dalších informací, jako například, zda dotyčný(á) má nějakou sexuální zkušenost s osobou stejného pohlaví, zda je partnerem/partnerskou respondentů osoba stejného pohlaví, zda své sexuální preference dotyčný(á) potlačuje atd. Jelikož šetření mezi mladými lidmi nebylo cílené na zjišťování sexuálního chování, žádná z těchto otázek nebyla respondentům položena. Důvodem analýzy bylo nicméně osvětlit, kdy se jedinec s narcistickými rysy stane pachatelem a kdy obětí partnerského násilí. Jelikož se otevřenost homosexuální zkušenosti objevuje v obdobné míře jak mezi oběťmi, tak mezi pachateli partnerského násilí, sexuální preference nám, i přes silnou souvislost, neumožňují tento jev vysvětlit.

V další analýze jsme zjistili, že pro mladé lidi s narcistickými rysy, kteří někdy **páchali fyzické násilí**, je charakteristické (na rozdíl od narcistů bez zkušenosti

⁹² Jak číst tabulku: 41 % lidí s narcistickými rysy, kteří někdy spáchali fyzické násilí na svém partnerovi/své partnerce, vypovídá o *otevřenosti k homosexuální zkušenosti*. Z mladých lidí s narcistickými rysy, kteří nemají zkušenost s pácháním fyzického násilí, je jen 16 % z nich otevřených homosexuální zkušenosti.

s tímto typem násilí), že často⁹³ něco skrývají (52 % z nich) a že často trpí výbuchy vzteku (38 %). Respondenti spadající do této skupiny také častěji přiznávají, že se doma chovají často agresivně (31 %), zažívají často pocity viny (31 %) a že jim vyhovují silovější sexuální praktiky, jako jsou např. facky a svazování (28 %). Pro **pachatele sexuálního násilí** s narcistickými rysy je také příznačné, že jim vyhovují popsané silovější sexuální praktiky (26 % z nich), že často zažívají pocity viny (31 %) a to, že často uvažují o sebevraždě (18 %).

Oběti fyzického násilí s narcistickými rysy (v porovnání s lidmi bez zkušenosti s tímto jevem) jsou často nespokojeny se svým životem (69 %) a často i touží být jako většina lidí (44 %). **Oběti sexuálního násilí**, u kterých pozorujeme narcistické rysy, často zažívají deprese (36 %) a pocity viny (31 %). **Oběti psychického násilí** s narcistickými rysy častěji trpí pocity osamělosti (27 %), depresemi (21 %) a jsou častěji ochotni vyhovět svému partnerovi, i když je to proti jejich vlastnímu přesvědčení a založení (21 %). I **oběti ekonomického násilí**, u kterých pozorujeme narcistické znaky, častěji vypovídají o ochotě vyhovět svému partnerovi/své partnerce, a to i v případě, že to je proti vlastnímu přesvědčení a založení (22 %).

Jelikož je analyzovaný podsoubor velice malý (n = 118), není možné zjištěné výsledky příliš zobecňovat. Mnoho charakteristik, které zde byly popsány, jsou navíc příznačné pro pachatele a oběti partnerského násilí obecně (tzn. nehledě na míru neklinického narcismu (Bartoš, Soudková 2011)). I přes uvědomované limity se v našich zjištěních objevují obecnější tendence, které se opakují napříč jednotlivými typy partnerského násilí. Minimálně v případě lidí s narcistickými rysy se totiž ukazuje, že pro oběti ekonomického a psychického násilí je charakteristická vyšší míra ochoty vyhovět svému partnerovi i proti vlastnímu přesvědčení a založení. Tato charakteristika může u některých jejich partnerů vést k vykořisťování anebo psychickému týrání své polovičky. U narcistických obětí partnerského násilí se také často vyskytují deprese, které mohou být důsledkem zažívaného násilí. Pro pachatele sexuálního a fyzického násilí s narcistickými rysy je zase charakteristická obliba v tvrdších sexuálních

⁹³ Intenzitu výskytu sledovaného jevu jsme zjišťovali na pětibodové škále (1 – stále, 2 – často, 3 – občas, 4 – výjimečně, 5 – nikdy). V následující analýze sledujeme podíl lidí, kteří zvolili varianty odpovědi 1 anebo 2, tzn. že mají alespoň občasnou zkušenost.

praktikách. Vzhledem k takovýmto preferencím může být u těchto lidí pomyslná hranice, kde končí hrátky a škádlení a kde začíná násilí, značně vychýlená. Ani zmíněné faktory však dostatečně neosvětlují, kdy se člověk s narcistickými rysy stane obětí a kdy pachatelem partnerského násilí. Jak ukáže následující analýza, zdroj absence faktorů diferencujících mezi pachateli a oběťmi patrně spočívá v tom, že respondenti s narcistickými rysy jsou současně jak oběťmi, tak i pachateli partnerského násilí.

Před tím, než se dostaneme ke zkoumání reciprocity násilnického chování, je důležité také poznamenat, že výskyt/absence partnerského násilí mezi lidmi s narcistickými rysy nesouvisí s přesvědčením, že *je třeba užívat síly, aby byl člověk uznáván a respektován*. Právě u lidí s narcistickými rysy jsme totiž očekávali, že páchaní násilí bude souviset s potřebou získat si uznání a respekt.

Pro jednodušší orientaci a přehlednost analýzy reciprocity násilí jsme stejně jako v předchozí analýze zkušenosti s partnerským násilím dichotomizovali, na: „*má zkušenost*“ s daným typem partnerského násilí (minimálně *dochází (došlo) k tomu tak jedenkrát za rok*) a „*bez zkušenosti*“ (*nikdy k tomu nedošlo* sloučeno s kategorií *alespoň jednou, dvakrát se to během vztahu stalo*). Cenou za názornost a srozumitelnost bude citelná redukce informace (intenzita, závažnost).

Nejprve se zaměříme na pachatele partnerského násilí s narcistickými rysy a budeme zjišťovat, jak tato zkušenost souvisí s případnou rolí oběti.

Pokud jedinec s narcistickými rysy přiznává, že má zkušenost s **pácháním fyzického násilí**, vypovídá často⁹⁴ i o zkušenosti s rolí oběti psychického násilí (v 97 % případů), ekonomického násilí (72 %) a fyzického násilí (55 %). Obdobně i ti, kteří mají nějakou zkušenost s **pácháním sexuálního násilí**, popisují zkušenosti s psychickým (84 %), ekonomickým (84 %) a sexuálním násilím (53 %) v roli oběti.

Pokud se člověk s narcistickými rysy stal v průběhu posledního roku alespoň jednou **pachatelem psychického násilí** vůči svému partnerovi, velmi často pak přiznává roli oběti psychického (v 84 % případů) a ekonomického násilí (83 %). **Pachatelé ekonomického násilí** se často prezentují jako oběti ekonomického (84 %) a psychického násilí (82 %).

⁹⁴ Ve smyslu, že převažuje přítomnost takové zkušenosti nad její absencí (tzn. více jak 50 % podsouboru deklaruje takovou zkušenost).

Tabulka 30. Podíl pachatelů jednotlivých typů násilí s narcistickými rysy, kteří mají současně i zkušenost s rolí oběti

Pachatel násilí...	Zkušenost s rolí oběti násilí...			
	Fyzického	Sexuálního	Psychického	Ekonomického
Fyzického	55 %	48 %	97 %	72 %
Sexuálního	45 %	53 %	84 %	84 %
Psychického	31 %	37 %	84 %	83 %
Ekonomického	31 %	40 %	82 %	84 %

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). Podsoubor lidí, kteří mají zkušenost s partnerským vztahem trvajícím alespoň 6 měsíců a současně jsou zařazení mezi rozeznatelné až nadměrné narcisty (n = 110). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Pozn.: V tabulce jsou tučně zvýrazněné ty kombinace výskytu rolí pachatel-oběť, které se objevují ve většině případů (tzn. u více jak 50 % respondentů).

Jak je z výčtu patrné, v případě lidí s narcistickými rysy, kteří vypovídají o zkušenosti s páčáním nějakého typu partnerského násilí, se vždy objevuje i převažující⁹⁵ zkušenost s psychickým a ekonomických násilím v roli oběti. Psychické a ekonomické násilí v roli oběti tak zažívá (podle svých slov) většina pachatelů všech typů partnerského násilí. V případě páčání psychického a ekonomického násilí jde navíc o recipocitu násilí stejného typu (v rámci páru). Pachatelé fyzického násilí současně vypovídají o převažující zkušenosti s fyzickým násilím v roli oběti a pachatelé sexuálního násilí o tom, že jsou i oběťmi sexuálního násilí. I zde se tedy objevuje recipocita v rámci sledovaného typu násilí.

Kompatibilní výsledky dostáváme i v případě zkušeností obětí partnerského násilí (spadajících mezi rozeznatelné až nadměrné narcisty). Lidé s narcistickými rysy, kteří se stali alespoň jednou v posledním roce **obětí fyzického násilí**, často přiznávají, že i oni byli někdy pachateli nějakého typu partnerského násilí. Konkrétně 89 % obětí fyzického násilí páčalo na své(m) partnerovi/partnerce psychické násilí, 81 % ekonomické násilí, 65 % sexuální násilí a 62 % fyzické násilí. Lidé s narcistickými rysy, kteří mají zkušenost s rolí **obětí sexuálního násilí**, zase většinou přiznávají, že se někdy stali pachateli psychického (82 %), ekonomického (79 %) a sexuálního násilí (59 %).

⁹⁵ Ve smyslu, že u této skupiny převažuje přítomnost takové zkušenosti nad její absencí (viz předchozí poznámka).

Oběti psychického násilí často přiznávají, že jsou pachateli psychického (82 %) a ekonomického násilí (73 %). **Oběti ekonomického násilí** ve většině případů přiznávají zkušenost s psychickým násilím (86 %) a ekonomickým násilím (79 %) v roli pachatele.

Tabulka 31. **Podíl obětí jednotlivých typů násilí s narcistickými rysy, které mají současně i zkušenost s rolí pachatele**

Oběť násilí...	Zkušenost s rolí pachatele násilí...			
	Fyzického	Sexuálního	Psychického	Ekonomického
Fyzického	62 %	65 %	89 %	81 %
Sexuálního	41 %	59 %	82 %	79 %
Psychického	36 %	42 %	82 %	73 %
Ekonomického	29 %	44 %	86 %	79 %

*Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, n = 870). Podsoubor lidí, kteří mají zkušenost s partnerským vztahem trvajícím alespoň 6 měsíců a současně jsou zařazení mezi rozeznatelné až nadměrné narcisty (n = 110). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.
Pozn.: V tabulce jsou tučně zvýrazněné ty kombinace výskytu rolí pachatel-oběť, které se objevují ve většině případů (tzn. u více jak 50 % respondentů).*

V porovnání s analýzou zkušeností „pachatelů“ se u analýzy „obětí“ vyskytla jediná výjimka. Oběti fyzického násilí, krom zkušenosti s pácháním recipročního násilí (fyzické násilí) a „vždy přítomného“ násilí ekonomického a psychického, často vypovídají i o páchání násilí sexuálního.

I přes tento rozdíl jsou si profily obětí a pachatelů partnerského násilí velice podobné (co do reciprocity) a lze proto usuzovat, že rozdíly mezi oběťmi a pachateli se stírají. V případě lidí s narcistickými rysy by tak bylo možné hovořit spíše o násilí bez pachatele a oběti. Alternativním pojmenováním by pak mohlo být „aktéři“ partnerského násilí anebo „lidé zaangażovaní v násilném vztahu“.

Jak již bylo uvedeno v předmluvě analýzy, velký rozdíl v reciprocitě může být skrytý v intenzitě zažívaného násilí. Lidé s narcistickými rysy mohou páchat intenzivní násilí, ale do role oběti se mohli dostat jen jednou za rok (anebo obráceně). Velikost výzkumného podsouboru však podrobnější analýzu, která by brala v potaz i intenzitu násilí, neumožňuje.

6.8 Další projevy v rovině sociálně patologického chování

Ve výzkumu mladých lidí jsme současně i zjišťovali, zda mají respondenti zkušenosti s různými typy patologického chování, a v případě, že ano, zda se jedná o jednorázovou anebo opakovanou zkušenost. Spíše než do hloubky jsme problematiku sledovali více do šíře a dotazovali jsme se úmyslně na různé jevy - od požívání drog, vandalismu, účasti v bitkách až po krádeže drobného majetku. Účelem bylo najít směry patologického jednání, které jsou pro sledovanou skupinou příznačné. Svě zkušenosti respondenti popisovali prostřednictvím tříbodové škály (několikrát, jednou a vůbec ne). Otázky dotazníku četl tazatel, který i odpovědi zaznamenával. Nejednalo se tak o samovyplňování jako v případě zjišťování zkušenosti s partnerským násilím, ale o standardizovaný rozhovor.

Při podrobnější analýze sledovaných otázek jsme zjistili, že respondenti zařazení do kategorie nerozvinutých narcistů a nadměrných narcistů se v otázkách zkušenosti s drobnou patologií vzájemně příliš neliší. Při prezentaci výsledků jsme tak tyto typy sloučili. Lidé s narcistickými rysy mají oproti mladým lidem, kteří v testu narcismu skórují výrazně méně, častěji jednorázovou i opakovanou zkušenost s požitím drog, jako je extáze nebo speed (zkusilo 51 %), ale i s požitím LSD, pervitinu, heroinu nebo kokainu (19 %) – viz následující tabulka. Mladí lidé s narcistickými rysy mají také častěji jednorázovou anebo opakovanou zkušenost s úmyslným poškozováním věcí nebo zařízení, jako jsou autobusové zastávky, okna, sedadla ve vlacích nebo autobusech a parkující auta (36 %). Častěji také deklarují jednorázovou anebo opakovanou zkušenost s účastí na nějaké skupinové bitce ve škole, na ulici nebo jiném veřejném místě (44 %).

Jednorázovou zkušenost mají lidé s narcistickými rysy častěji se sprejováním na zdi (jednou zkusilo 23 % lidí s narcistickými rysy) a s krádeží v supermarketu (taktéž 33 %). Jedinou z testovaných delikventních zkušeností, na jejíž výskyt nemá vliv míra neklinického narcismu aktéra, je zcizení kola, mopedu nebo skútru.

Tabulka 32. „V mládí chtějí lidé vyzkoušet různé věci a zažívat rozmanité situace. Je to přirozený způsob, jakým člověk hledá sám sebe. Jak často jste Vy osobně udělal(a) některou z následujících věcí?“ – tříděno podle typologie neklinického narcismu (řádková procenta)

	Několikrát	Jednou	Vůbec ne	
	Požil(a) jste někdy drogy jako extáze nebo speed?			
Nerozvinutý narcismus	8	17	75	100
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	21	30	49	100

$\chi^2 = 49,4$, DF = 2, $p < 0,001$

	Sprejoval(a) jste někdy něco na zeď?			
Nerozvinutý narcismus	4	9	87	100
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	7	23	70	100

$\chi^2 = 31,1$, DF = 2, $p < 0,001$

	Požil(a) jste někdy drogy jako LSD, pervitin, heroin nebo kokain?			
Nerozvinutý narcismus	3	5	92	100
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	8	11	81	100

$\chi^2 = 22,4$, DF = 2, $p < 0,001$

	Poškodil(a) jste někdy úmyslně věc nebo zařízení, jako jsou autobusové zastávky, okna, sedadla ve vlacích nebo autobusech, parkující auta?			
Nerozvinutý narcismus	3	12	85	100
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	9	27	64	100

$\chi^2 = 39,1$, DF = 2, $p < 0,001$

	Ukradl(a) jste někdy něco v obchodě nebo supermarketu?			
Nerozvinutý narcismus	8	22	70	100
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	12	33	55	100

$\chi^2 = 14,5$, DF = 2, $p < 0,001$

	Účastnil(a) jste se nějaké skupinové bitky ve škole, na ulici nebo jiném veřejném místě?			
Nerozvinutý narcismus	11	19	70	100
Rozeznatelný až nadměrný narcismus	22	22	56	100

$\chi^2 = 17,7$, DF = 2, $p < 0,001$

Zdroj: Výzkum Partnerské vztahy (lidé ve věku 15 až 29 let, $n = 870$). Data byla sebrána s finanční podporou GAUK.

Pozn.: Tučně jsou vyznačeny ty hodnoty, jejichž adjustovaná residua v testu chí-kvadrátu dosahují vyšší hodnoty než 2,1.

Zahraniční studie spojují s neklinickým narcismem bezdůvodnou agresivitu [Martinez, Zeichner, Reidy, Miller 2008], domácí násilí [Beasley, Stoltenberg 1992]), sexuální násilí [Ryan 2004], páchaní vražd, ozbrojených loupeží, znásilnění a přepadení [Bushman, Baumeister 2002], ale i kriminalitu tzv. bílých límečků [Blickle et al. 2006]. Stejně tak i naše zjištění, která mají spíše explorační a orientační charakter, dokládají, že neklinický narcismus nesouvisí pouze s pozitivními atributy (jako např. výkonnost, cílevědomost, pracovitost), ale má i řadu negativních projevů. Ve všech námi sledovaných ukazatelích drobné delikvence a kriminality deklarovali mladí lidé s narcistickými rysy vyšší míru zkušenosti (často i opakující se). Častější výskyt delikventního chování si vysvětlujeme několika faktory, které vzešly z našich dosavadních výzkumů. Ty patrně souvisejí i s partnerským násilím, které se mezi lidmi s narcistickými rysy objevuje také častěji. K delikventnímu chování v případě neklinických narcistů vede podle našeho názoru kombinace silné orientace na vítězství (soutěživost), nízké míry sebekontroly, pocitu méněcennosti, potlačované potřeby, pocit nespokojenosti, frustrace a pozorovaná lhostejnost k bližním. Ukazuje se, že v momentě, kdy je hlavní hodnotou sám jedinec a jeho sebenaplnění, prostředky, které volí k dosažení svého cíle, se neomezují pouze na ty společností schvalované.

DISKUZE

Témat k diskusi nabízí předložená práce mnoho. Pod „tíhou“ empirických výsledků by bylo dobré se znovu zamyslet nad vymezením problematiky individualismu. Stranou by neměla zůstat ani otázka, do jaké míry představuje neklinický narcismus sociální jev a zda tento fenomén přispívá anebo naopak narušuje fungování společnosti. Neméně významným podnětem k diskusi je i zjištěný vztah vertikálního individualismu a neklinického narcismu. Za zcela klíčové téma nicméně považujeme to, zda je vůbec možné výpovědím lidí s narcistickými rysy důvěřovat.

Jako velice podnětnou, jak v rovině empirie, tak i teorie, vnímáme zjištěnou nezávislost mezi individualismem a kolektivismem⁹⁶ a s tím související otázku implementace atributu *spolupráce* v testu INDCOL. Z výzkumu *Aktéři, rizika a důvěra* (n = 1081) totiž vyplývá, že orientace na *spolupráci*⁹⁷ spíše, než aby umožňovala diferenciaci mezi individualismem a kolektivismem, tak jejich potenciální rozdíly ruší. Tato skutečnost ale nabízí minimálně dvojí možnou interpretaci. První možné uchopení problematiky vychází z předpokladu, že orientaci na *spolupráci* lze považovat za univerzální společensko-kulturní jev, jehož přítomnost je nezbytná pro přežití jakéhokoliv typu společnosti.⁹⁸ V této perspektivě pak kolektivismus a individualismus ztělesňují pouze dva projevy téhož – jakési Durkheimovské *solidarity* (jde o dvě formy společenských vazeb, příp. integrace). Přijmeme-li tuto optiku, nezbyvá než uznat, že téma je operacionalizováno správně a absence závislosti mezi individualismem a kolektivismem vychází z ontologické podstaty těchto jevů.

⁹⁶ Toto zjištění se diametrálně nerozhází se zahraničními výsledky a nelze je tak přisuzovat specifčnosti české společnosti.

⁹⁷ Ve výzkumech USA koreluje *spolupráce* (HC) z individualistických subdimenzí s orientací na *jedinečnost* (HI: $r = 0,2$, $p \leq 0,001$), nikoliv však se *soutěživostí* (VI). V jiných výzkumech (ES) spolu individualismus a kolektivismus dokonce pozitivně korelují ($r = 0,12$, $p \leq 0,001$). (Gouveia 2003: 52)

⁹⁸ Tuto možnost interpretace podporuje i skutečnost, že *spolupráce*, jakožto jediná z pěti sledovaných dimenzí, je nezávislá na věku a ve všech věkových kategoriích se tak objevuje v obdobné míře.

Druhým možným východiskem pro interpretaci zjištěné nezávislosti individualismu a kolektivismu je předpoklad, že ve svém projevu jde o natolik protikladné jevy (byť podstata může být tatáž), že se zvyšujícím se podílem individualistických rysů musí u jedince nutně úměrně ubývat míra jeho orientace na kolektiv (a naopak). Člověk/společnost v perspektivě těchto argumentů nemůže být současně nadměrně individualistický(-á) a výrazně kolektivistický(-á),⁹⁹ stejně jako nemůže být silně liberální a zároveň i silně konzervativní. Tento předpoklad podporuje i sledovaný fenomén narcismu, který v prezentované analýze ztělesňuje extrémní podobu individualismu (pozitivně koreluje s individualismem), přičemž se negativně vymezuje vůči kolektivismu. Vyjdeme-li z tohoto východiska, budeme zjištěnou nezávislost mezi individualismem a kolektivismem přisuzovat nesprávné operacionalizaci tématu (zavádějící implementace dimenze *spolupráce*, která rozdíly mezi individualismem a kolektivismem anuluje) a nikoliv ontologické podstatě vztahu mezi těmito jevy. Jelikož kořen problému ambivalentnosti interpretace našeho zjištění spočívá v samotném východisku vstupujícím do operacionalizace (*má být spolupráce součástí škály měřící individualismus a kolektivismus?*), nebude to zřejmě dotazníkové šetření, co nám zprostředkuje validní odpověď na vyřčené dilema (dotazníkové šetření je totiž ze své podstaty deduktivní technika).

Nevyřešeným problémem také zůstává, zdali fakt, že mladí lidé jsou spíše individualističtí, zatímco starší občané inklinují častěji ke kolektivismu, způsobuje sociokulturní posun části české společnosti směrem k individualismu (mladá postkomunistická generace), anebo se jedná „pouze“ o životní fázi¹⁰⁰ charakteristickou pro každou generaci.

Výsledky výzkumu *Aktéři, rizika a důvěra* (n = 1081) současně i nabádají k zamyšlení se nad rolí neklinického narcismu v soudobé společnosti. Na jednu stranu jsme totiž zjistili, že neklinický narcismus silně souvisí s individualismem, a to především s vertikálním individualismem orientovaným na soutěživost. Soutěživost nepochybně představuje základní mechanismus tržní společnosti a neklinický narcismus se tak jeví jako jeho logický a přirozený důsledek.

⁹⁹ Nevyhraněný kolektivista ale může být současně i nevyhraněným individualistou.

¹⁰⁰ Tato životní etapa pak odezní v okamžiku, kdy se členové nové generace ožení/vdají, případně založí rodinu (ženatí/vdaní lidé jsou totiž spíše kolektivisticky nastavení).

Na druhou stranu, přijmeme-li tezi, že orientace na *spolupráci* ztělesňuje vlastnost nezbytnou pro přežití jakéhokoliv typu společnosti, tak je to právě neklinický narcismus, kdo tuto podmínku společenského života patrně výrazně podkopává (se zvyšujícím se narcistickým skórem se u jedince snižuje jeho orientace na spolupráci). Výsledky výzkumu mezi mladými lidmi (Partnerské vztahy, $n = 870$) navíc ukazují, že neklinický narcismus vede často k patologickému chování, počínaje drobnými krádežemi v obchodě, otevřeností k drogám a konče partnerským násilím. Neklinický narcismus tak představuje jev, který ztělesňuje jak superkomformitu, tak i sociální patologii. Konformita v jedné oblasti (veřejný a profesní život) navíc v případě neklinického narcismu přináší nonkonformitu v jiných oblastech (mezilidské vztahy).

Neméně důležitým tématem diskuse je stylizace respondentů s narcistickými rysy. V odborné literatuře jsou totiž lidé s těmito rysy velice často charakterizováni inklinací ke zveličování za účelem vylepšení svého obrazu v očích posluchačů. Příčiny tohoto jevu se pak často spojují s *nekonzistentním sebevědomím* (kombinace prezentovaného sebezveličování a podvědomého a skrytého sebepodceňování). Pro naši analýzu je však důležité především to, do jaké míry se tato skutečnost promítá do odpovídání respondentů na otázky tazatele. Z dat vyplývá (Aktéři, rizika a důvěra, $n = 1081$), že do jisté míry určitě ano. U respondentů s vyšším narcistickým skórem se objevuje tendence zveličovat informace týkající se své osoby (vlastní schopnosti a dovednosti). To dokládá například skutečnost, že jak v rámci podskupiny respondentů „s podřízenými“, tak i „bez podřízených“ to byli vždy lidé narcistickými rysy, kdo častěji deklaroval šance uspět na pozicích s vyššími nároky na sebe prezentaci (jejich sebevědomí tak nevycházelo výhradně z již získaných dovedností).

Na druhou stranu však v témže šetření (Aktéři, rizika a důvěra, $n = 1081$) respondenti s vyšším narcistickým skórem častěji přiznávají i skutečnosti, které jsou společností mnohdy odsuzované, jako např. agresivní sklony, egoismus, bezcitnost aj. Nelze proto jednoduše říci, že lidé s narcistickými rysy kompletně vylepšují v přítomnosti posluchačů svůj obraz. Protiargumentem by však mohlo být, že respondentům s narcistickými rysy nemusí jít výhradně o společenské uznání, ale i o to být středem pozornosti.

Problematiku validity výpovědi lidí s narcistickými rysy by tak bylo žádoucí otestovat prostřednictvím experimentálního šetření. Jako užitečné se jeví rozdělení otázek do tematických okruhů podle toho, zda se týkají 1/ přímo jejich osoby, 2/ záležitostí, které mají částečný vztah k jejich osobě, a 3/ věcí, které se jich vůbec nedotýkají. V každé dimenzi by se pak výpověď respondenta konfrontovala s jeho představou o společensky žádoucí odpovědi. Zajímavé by bylo i měnit publikum (jeden tazatel, více tazatelů apod.). Otázka práce s informacemi v těchto oblastech, včetně vlastní stylizace, se totiž zdá být u neklinického narcismu zcela klíčovým tématem. Její zodpovězení by umožnilo stanovit limity pro možné zkoumání neklinického narcismu prostřednictvím výpovědí samotných aktérů.

ZÁVĚR

Prostřednictvím dotazníkového šetření na reprezentativním vzorku populace se prokázala souvislost individualismu a neklinického narcismu. Tato skutečnost je vážným argumentem pro to, aby se během výkladu a výzkumu problematiky neklinického narcismu začal důsledně vyzdvihoval i sociální původ tohoto jevu a jeho těsná návaznost na uspořádání společnosti. Předkládaná práce potvrzuje i teze zahraničních autorů, kteří zdůrazňují, že neklinický narcismus nelze vnímat jako sebelásku, protože jeho zdrojem je daleko více pocit méněcennosti, který nicméně zůstává skryt. Zjištěná méněcennost podle našich výsledků u mladých lidí souvisí jak s traumatizujícími zkušenosti, kterými si dotyční často prošli (partnerské násilí v rodině, alkoholismus rodičů, úmrtí blízké osoby), tak i s materiálním zázemím rodiny a s nevětšinovou sexuální orientací. Jak popisují zahraniční výzkumy, traumatizující zkušenosti a pocity méněcennosti může lidská mysl podvědomě transformovat v silnou orientaci na sebe.

V pozadí neklinického narcismu pak stojí především dvě určující charakteristiky: velikášské pocity vlastní důležitosti a vykořisťovatelské chování. Tyto atributy jsou přítomné i v dalších dimenzích a charakteristikách narcismu.

Neklinický narcismus není jevem, který by se v ČR týkal většiny veřejnosti (v různé intenzitě jej lze pozorovat u zhruba pětiny lidí starších 18 let). Slabší výskyt nicméně sledovaný fenomén dohání svým významem. Ukazuje se totiž, že přítomnost neklinického narcismu velmi silně ovlivňuje podobu naší společnosti a její fungování.

Živení pocitem méněcennosti se lidé s narcistickými rysy snaží zvrátit pocíťovanou nehodnotnost své osoby - touží vyniknout, jsou velice soutěživí, usilují o řídicí postavení, prestiž, moc a snaží obsadit pozice, kde by byli středem pozornosti a mohli se předvést. Důsledky zažívaného příkoří a frustrace se tak v této rovině ukazují jako jistý mechanismus vertikální mobility a na neklinický narcismus lze nahlížet jako na hybnou sílu výkonnostní společnosti, nebo také jako na logický profil člověka, který je efektivní součástí takového uspořádání.

Neklinický narcismus je však silně ambivalentním jevem. V případě neklinického narcismu je totiž cena za úspěšnost velmi vysoká, to především pro okolí narcisty. Pokud se lidé s narcistickými rysy dostanou do rozhodovacích pozic, neberou často na zřetel dlouhodobé zájmy skupiny a upřednostňují krátkodobé a často individuální zisky (ty mohou být s těmi dlouhodobými mnohdy v rozporu). Lidé s narcistickými rysy neberou ani ohledy na své spolupracovníky, sousedy a ani na své blízké (často je i vykořisťují). Primární skupiny jim nejsou ani příliš velkým referenčním rámcem nebo zárukou sociální kontroly. Pro dosažení svého cíle jsou lidé s narcistickými rysy ochotní udělat téměř cokoli a nezastaví se ani před drobnou kriminalitou (např. krádeže v obchodech). Jejich jednání má i dosti devastující důsledky – jsou častěji těmi, kdo sprejuje po zdech anebo ničí veřejná prostranství či soukromý majetek.

Projevy neklinického narcismu mají velmi závažnou povahu i v rovině osobních vztahů. Lidé s narcistickými rysy častěji střídají sexuální partnery, ve vztazích jsou častěji nevěrní, nechtějí příliš uzavírat manželství a počít potomky. V partnerském vztahu jsou navíc velmi často aktéry partnerského násilí, a to jak fyzického, sexuálního, psychického, tak i ekonomického zneužívání.

Stejně faktory, které vedou k vysoké výkonnosti (silná orientace na vítězství, traumatizace, nízká míra sebekontroly, pocity méněcennosti, pocit nespokojenosti, frustrace a pozorovaná lhostejnost k bližním), tak vedou i k silně patologickému chování. V metaforické rovině by tak bylo možné o neklinickém narcismu uvažovat jako o pomyslných horolezeckých „mačkách“. Díky nim se sice jednodušeji dostáváme na vrchol, nicméně jejich ostrými hroty zanecháváme znatelné „šrámy“ v našem okolí.

Neklinický narcismus a individualismus velice těsně souvisí s věkem. Jednorázový sociologický výzkum nedokáže odpovědět na otázku, zda se jedná o kulturní posun směrem k větší sebestřednosti, anebo o životní etapu, která časem odezní (takovou informaci by mohl přinést opakovaný výzkum v horizontu pěti anebo deseti let). V případě, že se jedná o kulturní posun, bude potřeba se na popsané souvislosti připravit a zasadit se o protiopatření, neboť neklinický narcismus s sebou přináší vážná bezpečnostní rizika a společensky odstředivé síly. Již tento výzkum nicméně naznačuje jisté cesty, jak neklinický narcismus

mírnit – od postupné detabuizace homosexuality, přes intenzivnější boj proti domácímu násilí, zvýšení možnosti sociální mobility, menší důraz na výkonnost a úspěch jako hodnotu člověka. Samozřejmě jsme si vědomi, že se nejedná o příliš lehké úkoly.

V případě, že se nejedná o společensko-kulturní posun, je potřeba v rámci rozhodovacích pozic (například u veřejných funkcí, ale i v případě soukromých firem) eliminovat situace, kdy lidé s narcistickými rysy budou samostatně rozhodovat o strategických plánech. Jimi prosazené strategie by mohly představovat dlouhodobé riziko pro tyto organizace. Ani toto doporučení však nebude v praxi jednoduše uplatnitelné.

LITERATURA

- ADAMS, A. E., C. M. SULLIVAN, D. BYBEE, R. M. GREESON. 2008. „Development of the Scale of Economic Abuse.“ *Violence Against Women* 14: 563-588.
- AMES, D. R. – ROSE, P. - ANDERSON, C. M., 2006: „The NPI-16 as a Short Measure of Narcissism.“ *Journal of Research in Personality* 40 (4): 440–450.
- ANDERSEN, H. – MORCH, S., 2005: “Individualization and the challenged subject.” *Identity: an international Journal of Theory and Research* (3) 261-285.
- BARTOŠ, F., SOUDKOVÁ, Š. 2011. „Přítomnost násilí v partnerských vztazích mladých Čechů“. *Sociologický časopis – v recenzním řízení*.
- BAUMAN, Z., 2004: „Individualizovaná společnost“, Praha: Mladá fronta.
- BAUMAN, Z., 2002: „Tekutá modernita“, Praha: Mladá fronta.
- BAUMEISTER, R. F. – SMART, L. – BODEN, J. M., 1996: “Relations of threatened egotism to violence and aggression: The dark side of high self-esteem.” *Psychological Review*, 103, 5-33.
- BEASLEY, R., C. D. STOLENBERG. 1992. „Personality Characteristics of Male Spouse Abusers.“ *Professional Psychology Research and Practice* 23 (4): 310–317.
- BECK, U. – BECK-GERNSHEIM, E., 2005: “Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences”, London: SAGE Publications.
- BECK, J. S., GABBARD, G., & HOLMES, J. (eds.). 2005. “Oxford textbook of psychotherapy.” London: Oxford University Press.
- BERKING, H. 1996. „Solidary Individualism: The Moral Impact of Cultural Modernization in Late Modernity.“ Pp. 189–202 in S. Lash, B. Szerszynski, B. Wynne (eds.). *Risk, Environment and Modernity: Towards a New Ecology*. London: Sage.
- BLICKLE, G., A. SCHLEGEL, P. FASSBENDER, U. Klein. 2006. „Some Personality Correlates of Business White-Collar Crime.“ *Applied Psychology: An International Review* 55 (2): 220–233.
- BOND, M. H., 2002: “Reclaiming the individual from Hofstede’s ecological analysis – a 20 year odyssey: Comment on Oyserman et al.” *Psychological Bulletin*, 128(1), 73-77.
- BRADLEE, P. – EMMONS, R., 1992: “Locating narcissism within the interpersonal circumplex and five-factor model.” *Personality and Individual Differences*, 13, 821-830.
- BRUNELL, A. B., W. A. GENTRY, W. K. CAMBELL, B. J. HOFFMAN, K. W. KUHNERT, K. G. DEMARREE. 2008. „Leader Emergence: The Case of the Narcissistic Leader.“ *Personality and Social Psychology Bulletin* 34 (12): 1663–1676.
- BŘICHÁČEK, V. 1978. „Úvod do psychologického škálování.“ Bratislava: Psychologické a didaktické testy.
- BURIÁNEK, J., Z. PODANÁ. 2007. „Česká mládež v perspektivě delikvence.“ Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- BUSHMAN, B. J., A. M. BONACCI, M. van DIJK, R. F. BAUMEISTER. 2003. „Narcissism, Sexual Refusal, and Aggression: Testing a Narcissistic Reactance

- Model of Sexual Coercion." *Journal of Personality and Social Psychology* 84 (5): 1027–1040.
- BUSHMAN, B. J., R. F. BAUMEISTER. 2002. „Does Self-love or Self-hate Lead to Violence?“ *Journal of Research in Personality*, 36, 543-545.
- BUSS, D. M., L. M. CHIODO. 1991. „Narcissistic Acts in Everyday Life.“ *Journal of Personality* 59 (2): 179–215.
- CAMPBELL, W. K. 1999. „Narcissism and Romantic Attraction.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 77 (6): 1254–1270.
- CAMPBELL, J. D., S. ASSANAND, A. Di PAULA. 2003. „The Structure of the Self-Concept and Its Relation to Psychological Adjustment.“ *Journal of Personality* 71 (1): 115–140.
- CAMPBELL, W. K., A. M. BONACCI, J. SHELTON, J. J. EXLINE, B. J. BUSHMAN. 2004. „Psychological Entitlement: Interpersonal Consequences and Validation of New Self-Report Measure.“ *Journal of Personality Assessment* 83 (1): 29–45.
- CAMPBELL, W. K., C. P. BUSH, A. B. BRUNELL, J. SHELTON. 2005. „Understanding the Social Costs of Narcissism: The Case of the Tragedy of the Commons.“ *Personality and Social Psychology Bulletin* 31 (10): 1358–1368.
- CAMPBELL, W. K. – GOODIE, A. S. – FOSTER, J. D., 2004: „Narcissism, overconfidence, and risk attitude. *Journal of Behavioral Decision Making*“, 17(4): 297-311.
- CARROLL, L. 1987. „A Study of Narcissism, Affiliation, Intimacy, and Power Motives Among Students in Business Administration.“ *Psychological Reports* 61: 355–358.
- CHEN, C. C. – MENDEL, J. R. – HUNT, J. G., 1997: “Testing the effects of vertical and horizontal collectivism: A study of reward allocation preferences in China.” *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28(1), 44-70.
- DSM-IV-TR. „Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders.“ 2003. Washington: American Psychiatric Association.
- DURHKHEIM, E., 2004: “Společenská dělba práce.” Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- ELIAS, N., 2001: “The society of individuals.” New York: Continuum.
- ELLIS, H. 1915 (1898). *Affirmations*. Boston: Houghton Mifflin.
- EMMONS, R. A.. 1984. „Factor Analysis and Construct Validity of the Narcissistic Personality Inventory.“ *Journal of Personality Assessment* 48 (3): 291–300.
- FISKE, A. P., 1990: “Structures of social life: The four elementary forms of human relations.” New York: Free Press.
- FISKE, A. P., 1992: “The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations.” *Psychological Review*, 99(4), 689-723.
- FOSTER, J., 2003: “Individual differences in narcissism: Inflated self-views across the lifespan and around the world.” *Journal of Research in Personality* 37 (6)
- FOSTER, J. D. – SHIRA, I. – CAMOBELL, W. K., 2006: “Theoretical models of narcissism, sexuality, and relationship commitment.” *Journal of Social and Personal Relationships*, 23, 367-386.
- FREUD, S. 1919. „Totem and Taboo.“ London: Routledge.

- FREUD, S. 1957 (1914). „On narcissism: An introduction.“ Pp. 73–102 in Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud vol. 14. London: Hogarth Press.
- FOSTER, J. D., W. K. CABELL, J. M. TWENGE. 2003. „Individual differences in narcissism: Inflated self-views across the lifespan and around the World.“ *Journal of Research in Personality* 37: 469- 486.
- FOSTER, J. D., I. SHRIRA, W. K. CABELL. 2006. „Theoretical Models of Narcissism, Sexuality, and Relationship Commitment.“ *Journal of Social and Personal Relationships* 23 (3): 367–386.
- FROMM, E. 2000. „Lidské srdce.“ Praha: Nakladatelství Josefa Šimona.
- GABRIEL, M. T., J. W. CRITELLI, J. S. EE. 1994. „Narcissistic Illusions in Self-Evaluations of Intelligence and Attractiveness.“ *Journal of Personality* 62 (1): 143–155.
- GIDDENS, A. 1991. „Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age.“ Cambridge: Polity Press.
- GIDDENS, A., 1993: „The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love & Eroticism in Modern Societies“, Cambridge: Polity Press.
- GIDDENS, A., 1999: „Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge“: Polity press.
- GOUVEIA, V. V. – CLEMENTE, M. – ESPINOZA, P., 2003: “The horizontal and vertical attributes of individualism and collectivism in Spanish population.” *Journal of Social Psychology*, 143(1), 43-63.
- GRASMICK, H. G., C. R. TITTLE, R. J. BURSİK, B. J. ARNEKLEV. 1993. „Testing the Core Empirical Implications of Gottfredson and Hirschi’s General Theory of Crime.“ *Journal of Research in Crime and Delinquency* 30 (1): 5–29.
- GRAYDEN, C. 1958. „The Relationship between Neurotic Hypochondriasis and Three Personality Variables: Feelings of Being Unloved, Narcissism, and Guilt Feelings.“ *Dissertation Abstracts International* 18: 2209–2210.
- HARDER, D. W. 1979. „The Assessment of Ambitious-Narcissistic Character Style with Three Projective Tests: The Early Memories, T. A. T., and Rorschach.“ *Journal of Personality Assessment* 43 (1): 23–33.
- HARDIN, G. 1968. „The Tragedy of the Commons.“ *Science* 162 (3859): 1243–1248.
- HEISE, L., C. GARCIA-MORENO. 2002. „Violence by intimate partners.“ Pp. 87–121 in: Krug, E., L. L. Dahlberg, J. A. Mercy (eds). *World Report on Violence and Health*. Geneva. World Health Organization.
- HENDIN, H. M., J. M. CHEEK. 1997. „Assessing Hypersensitive Narcissism: A Reexamination of Murray’s Narcissism Scale.“ *Journal of Research in Personality* 31 (4): 588–599.
- HORNEYOVÁ, K. 2000. „Neuróza a lidský růst.“ Praha: Triton.
- HO, D.Y.-F. – CHIU, C.-Y., 1994: “Component ideas of individualism, collectivism, and social organization: An application in the study of Chinese culture.” In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kagitcibasi, S.-C. Choi, – G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism: Theory and applications* (137-156). Thousand Oaks, CA: Sage.
- HOFSTEDE, G. H., 1980: *Culture’s consequences: International differences in work-related values*. Newbury Park, CA: Sage.

- JORDAN, C. H., S. J. SPENCER, M. P. ZANNA, E. HOSHINO-BROWNE, J. CORREL. 2003. „Secure and Defensive High Self-Esteem.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 85 (5): 969–978.
- KERNIS, M. H., C. SUN. 1994. „Narcissism and Reactions to Interpersonal Feedback.“ *Journal of Research in Personality* 28 (1): 4–13.
- KOHUT, H. 1971. „The Analysis of the Self.“ New York: International Universities Press.
- KOHUT, H. 1978–1991. „The Search for the Self. Selected Writings of Heinz Kohut: 1950–1981.“ New York: International Universities Press.
- LASCH, CH. 1979: „The culture of Narcissism“, New York: Warner Books.
- LIBROVÁ, H. 2010: „Individualizace v enviromentální perspektivně: sociologické rámcování mění pohled a plodí otázky.“ *Sociologický časopis*, vol. 46, No. 1: 125-152
- LINHART, J., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ, H. MAŘÍKOVÁ (eds.). 1996. „Velký sociologický slovník.“ I. díl. Praha: Karolinum.
- LIPOVETSKY, G., 1999: „Soumrak povinnosti“, Praha: Prostor.
- LIPOVETSKY, G., 2000: „Třetí žena“, Praha: Prostor.
- LIPOVETSKY, G., 2003: „Éra prázdnoty“ Praha: Prostor.
- MACFARLANE, A. 1978: „The origins of English individualism: The family, property and social transition.“ New York: Cambridge University Press.
- MAFFESOLI, M. 2002. „O nomádství.“ Praha: Prostor.
- MARTINEZ, M. A., A. ZEICHNER, D. E. REIDY, J. D. MILLER. 2008. „Narcissism and Displaced Aggression: Effects of Positive, Negative, and Delayed Feedback.“ *Personality and Individual Differences* 44 (1): 140–149.
- MAZLISH, B. 1982. „American Narcissism.“ *The Psychohistory Review* 10 (3/4): 185–202.
- MORF, C. C. – RHODEWALT, F., 2001: „Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model.“ *Psychological Inquiry*, 12(4), 177-196.
- MORF, C. C., C. WEIR, M. DAVIDOV. 2000. „Narcissism and Intrinsic Motivation: The Role of Goal Congruence.“ *Journal of Experimental Social Psychology* 36 (4): 424–438.
- NÄCKE, P. 1899. „Die sexuellen Perversitäten in der Irrenanstalt“ *Wiener klinischen Rundschau* (27–30).
- NELSON, M. R. – SHAVITT, S., 2002: „Horizontal and vertical individualism and achievement values: A multimethod examination of Denmark and the United States.“ *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(5), 439-458.
- OYSERMAN, D. – COON, H. M. – KEMMELMEIER, M., 2002: „Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses.“ *Psychological Bulletin*, 128(1), 3-72.
- PAULHUS, D. L. 1998. „Interpersonal and Intrapsychic Adaptiveness of Trait Self-Enhancement: A Mixed Blessing?“ *Journal of Personality and Social Psychology* 74 (5): 1197–1208.
- PAULHUS, D. L. 2001. „Normal Narcissism: Two Minimalist Accounts.“ *Psychological Inquiry*, 12, 228 – 230.

- RASKIN, R. – TERRY, H., 1988: „A principal-Components Analysis of the Narcissistic Personality Inventory and Further Evidence of Its Construct Validity.“ *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 54, No. 5, 890-902
- RHEE, E. – ULEMAN, J. S. – LEE, H. K., 1996: “Variations in collectivism and individualism by in-group and culture: Confirmatory factor analysis.” *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(5), 1037-1054.
- RHODEWALT, F., C. C. MORF. 1995. „Self and Interpersonal Correlates of the Narcissistic Personality Inventory.“ *Journal of Research in Personality* 29: 1–23.
- RHODEWALT, F. (ed.). 2008. „Personality and Social Behavior.“ New York: Psychology Press.
- RHODEWALT, F., B. PETERSON. 2008. „The Self and Social Behavior: The Fragile Self and Interpersonal Self-Regulation.“ Pp. 49–78 in F. Rhodewalt (ed.). *Personality and Social Behavior*. New York: Psychology Press.
- ROBINS, R. W., J. S. BEER. 2001. „Positive Illusions about the Self: Short-Term Benefits and Long-term Costs.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 80 (2): 340–352.
- ROKEACH, M., 1973: „The nature of human values.“ New York: Free Press.
- ROSE, P., W. K. CAMPBELL. 2004. „Greatness Feels Good: A Telic Model of Narcissism and Subjective Well-being.“ Pp. 1–15 in S. P. Shohov (ed.). *Advances in psychology research* (Vol. 31). Hauppauge, New York: Nova.
- RYAN, K. M. 2004. „Further Evidence for a Cognitive Component of Rape.“ *Aggression and Violent Behavior* 9 (6): 579–604.
- RHODEWALT, F. 2007. „Personality and Social Behaviour“ . New York: Taylor and Francis.
- SAMUEL, D. – WIDIGER, T., 2008: „Convergence of Narcissism Measures From the Perspective of General Personality Functioning.“ *Assessment* 15 (3): 364–374.
- SENNETT, R., 2002: „The fall of public man“. London: Penguin.
- SIMMEL, G. 1922. „Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung.“ Leipzig, München: Duncker und Humblot.
- SIMMEL, G., 1971: „On Individuality and Social Forms,“ Chicago: The university of Chicago press.
- SHARON, S., 2006: “The horizontal/ vertical distinction in cross-cultural consumer research.” *Journal of consumer psychology*, 16(4), 325-356.
- SCHWARTZ, S. H., 1990: “Individualism-collectivism: Critique and proposed refinements. *Journal of Cross-Cultural Psychology*”, 21, 139-157.
- SCHWARTZ, S. H. – BILSKY, W., 1987: “Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications.” *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 878-891.
- SINGELIS, T. M. – TRIANDIS, H. C. – BHAWUK, D. – GELFAND, M. J., 1995: “Horizontal and vertical dimensions of individualism and collectivism: A theoretical and measurement refinement.” *Gross-Cultural Research: The Journal of Comparative Social Science*, 29(3), 240-275.
- SINGELIS, T. M., 1994: “The measurement of independent and interdependent self-construals.” *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 580-591.

- SMITH, B. M. 1990. „The Measurement of Narcissism in Asian, Caucasian, and Hispanic American Women.“ *Psychological Reports* 67 (3): 779–785.
- STRAUS, M. A., R. J. GELLES. 1990. „Violence in American families: risk factors and adaptation to violence.“ New Brunswick. Transaction.
- THOMSON, I. T., 1989: “The transformation of the social bond: Images on individualism in the 1920s and 1970s.” *Social Forces* 67, 851-870.
- TRIANDIS, H. C. – CHEN, X. P. – CHAN, D. K., 1998: “Scenarios for the measurement of collectivism and individualism.” *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29(2), 275-289.
- TRIANDIS, H. C. – GELFAND, M. J., 1998: “Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism.” *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 118-128.
- TRIANDIS, H. C., 1995: “Individualism & collectivism.” Boulder, CO: Westview.
- TRIANDIS, H. C., 1993: “Collectivism and individualism as cultural syndromes.” *Cross Cultural Research*, 27, 155-180.
- TRIANDIS, H. C. – BONTEMPO, R. – BETANCOURT, H. – BOND, M. – LEUNG, K., 1986: “The measurement of the ethics aspects of individualism and collectivism across cultures.” *Australian Journal of Psychology*, 38, 257-267.
- TRIANDIS, H. C. – LEUNG, K. – VILLAREAL, M. J. – CLARK, F. L., 1985: “Allocentric versus idiocentric tendencies: Convergent and discriminant validation.” *Journal of Research in Personality*, 19(4), 395-415.
- TYL, J. 2005. „Metamorfóza Narcise: z mytologie do psychopatologie, z psychopatologie do dějin.“ *Revue Psychoanalytická psychoterapie* 7 (1): 25–39.
- TWENGE, J. M., S. KONRATH, J. D. FOSTER, W. K. CAMPBELL, B. J. BUSHMAN. 2008. „Egos Inflating Over Time: A Cross-Temporal Meta-Analysis of the Narcissistic Personality Inventory.“ *Journal of Personality* 76 (4): 875-901.
- VAZIRE, S. – FUNDER, D., 2006: “Impulsivity and the self-defeating behavior of narcissists.” *Personality and Social Psychology Review*, 10, 154-165.
- VAZIRE, S., L. P. NAUMANN, P. J. RENTFROW, S. D. GOSLING. 2008. „Portrait of a Narcissist: Manifestations of Narcissism in Physical Appearance.“ *Journal of Research in Personality* 42 (6): 1439–1447.
- WALLACE, H. – BAUMEISTER, R., 2002: “The performance of narcissists rises and falls with perceived opportunity for glory.” *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 819-834.
- WATSON, A. 1965. “Objects and Objectivity: A Study in the Relationship between Narcissism and Intellectual Subjectivity.” Doctoral dissertation. Chicago: The University of Chicago.
- WATSON, P. J., S. O. GRISHAM, M. V. TROTTER, M. D. BIEDERMAN. 1984. „Narcissism and Empathy: Validity Evidence for the Narcissistic Personality Inventory.“ *Journal of Personality Assessment* 48 (3): 301–305.
- WATSON, P. J., R. J. MORRIS, L. MILLER. 1997–1998. „Narcissism and the Self as Continuum: Correlations with Assertiveness and Hypercompetitiveness.“ *Imagination, Cognition, and Personality* 17 (3): 249–259.
- WEBER, M. 1922. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I*. Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

- WINK, P. 1991. „Two Faces of Narcissism.“ *Journal of Personality and Social Psychology* 61 (4): 590–597.
- ZEIGLER-HILL, V. 2006. „Discrepancies Between Implicit and Explicit Self-Esteem: Implications for Narcissism and Self-Esteem Instability.“ *Journal of Personality* 74 (1): 119–144.

Text disertační práce je ze značné části publikovaný již v člancích:

- BARTOŠ, F. 2010. „Škála měřící intenzitu neklinického narcismu: konstrukce a zjištění.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 46 (1): 101–124.
- BARTOŠ, F. 2010. „Širší souvislosti neklinického narcismu: profesní život, komunikace a sebekontrola.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 46 (5): 747–771
- BARTOŠ, F. 2010. „Individualismus a kolektivismus v české populaci a jejich souvislosti s narcismem“ *Sociológia* 42 (2): 134-161

PŘÍLOHY

Příloha 1. Faktorová analýza 32 výroků, rotace quarimax
(pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,45)

Rotated Component Matrix	Component						
	1	2	2	4	5	6	7
(V) Růžička pracuji v prostředí, které vyžaduje součinnost	,713						
(V) Společnost může být dobrá, pouze když v ní existuje součinnost	,701						
(V) Když má někdo lepší výsledky než já, jsem nervózní, ale zároveň mě to vyburcuje k vyšším výkonům	,683						
(V) Šlivo mě, když je někdo lepší než já	,660						
(V) Nepřipínám si je zvrátit	,620						
(V) Houpačení je základem přírody	,548						
(V) Houpačení je základem přírody	,520						
(V) Považuji za nulažné, abych svou práci nevedl(a) lépe než ostatní	,511	,167					
(V) Nepatřím mezi lidi, pro které je vězství důležité		,125					
(IC) Je pro mne důležité udržet ve skupině harmonické vztahy		,122					
(IC) Teší mne, když mchu trávit čas s ostatními		,110					
(IC) Mám důležitou roli, když mchu spolupracovat s ostatními		,084					
(H) Když s někým mluvím, dávám přednost tomu být přímý(á) a upřímný(á)		,061			,461		
(IC) Společnost svých spolupracovníků je pro mne důležitá		,047					
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám		,402					
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám		,366					
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám		,344					
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám		,341					
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám		,341					
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám		,437					
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám				,785			
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám				,783			
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám					,603		
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám					,501		
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám						,745	
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám						,584	
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám							,681
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám							,632
(IC) Když se někdo z mých příbuzných dostane do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu měl vstoupit účelně pomoci, kdyby byl odlišný z mých spolupracovníků, významně neovládám							,514

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Příloha 2. Faktorová analýza 24 výroků, rotace quarimax
 (pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,4)

Rotated Component Matrix^a

	Component				
	1	2	3	4	5
(V1) Rác(á) pracuji v prostředí, které vyžaduje součinnost:	,750				
(V2) Společnost může být doctírá, pouze když v ní existuje soudrživost	,712				
(V3) Když má někdo lepší výsledky než já, jsem nešťastný, ale zároveň mě to motivuje k vyšším výkonům	,675				
(V4) Štve mě když je někdo lepší než já	,656				
(V5) Nejdůležitější je zvítězit	,610				
(V6) Považuji za důležitě, svých svou práci ovedl(a) lépe než ostatní	,541	,702			
(V7) Soupeření je zákon přírody	,530	,690			
(H1) Mám dobrý pocit, když mohu spolupracovat s ostatními		,678			
(H2) Spokojenost mých spolupracovníků je pro mna důležitě		,627			
(H3) Je pro mne důležitě udržet v skupině harmonické vztahy		,598			
(H4) Těší mne když mru tu trávil čas s ostatními		,505			
(H5) Hm(ě), bych všsny(á), kdyby ty někdy ty mýst spolupracovník(á) výrazně nenanár		,453			
(H6) Když se někdo z mých přiznávých dostal do finančních potíží v rámci svých možností bych mu(j) pomohl(a)			677		
(H7) Mé vlastní čestive i ve závis na šlešší lid(k)ole m(ě)			653		
(H8) Jsem uchutř(á) vzjal se čim usli, která m(ě) velice uváí, v případě že s ní má(á) lidine nesouhlasí			620		
(H9) Fnknu s tm přije má mamka, jsem mnohtrý(á) vykonávati m(m)ost, které se mi nanejvíš ptříví			552		
(H10) Obvykle obchtuj své v ochř(á)jmy ve sroopčet celé skupiny			530		
(H11) Než učiním důležitě rozhodnutí, poradím se s většincu členů své rodiny a m(m)na přáteli				,819	
(H12) Nemám ráč, když musím dál najezu svů(á) nesouhlas s ostatními členy své skupiny, leby s těmi, s nimiž časou rovořím, chodím za zabavou nebo s polupřizáuj				,799	
(H13) To, co se děje v mém životě, se týká pouze m(ě)					774
(H14) Čovek by měl žít svůj život nezávisle na ostatních					572
(H15) Jsem zcela určité jedinečné bytost					477
(H16) Báv(ě) m(ě), že jsem v(m)nohe věcech jedinečný(á) a odlišný(á) od ostatních					
(H17) Často se zabývám činnostmi které přináší (potěšení) pouze mn(ě)					

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Quarimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.

Příloha 3. Faktorová analýza 24 výroků, rotace quarimax, zadání: dvoufaktorové řešení (pro přehlednost jsou uvedeny pouze hodnoty faktorových zátěží vyšší než 0,4)

Rotated Component Matrix

	Component	
	1	2
(V) Rád(a) pracuji v prostředí, které vyžaduje soustředěnost	,886	
(H) Baví mě, že jsem v mnoha věcech jedinečný(á) a odlišný(á) od ostatních	,862	
(V) Když má někdo lepší výsledky než já, jsem netvárný, ale zároveň mě to vybuzuje k vyšším výkonům	,859	
(V) Škve mě, když je někdo lepší než já	,829	
(V) Nejlepší je zvítězit	,800	
(V) Společnost může být dobrá, pouze když v ní existuje soutěživost	,575	
(V) Považuji za důležité, abych svou práci odvedl(a) lépe než ostatní	,567	
(V) Společnost je základem přírody	,560	
(H) Často se zabývám činnostmi, které přinesí polešení pouze mně	,517	
(H) Člověk by měl žít svůj život nezávisle na ostatních	,499	
(H) Jsem zcela určité jedinečný(á) bytost	,458	
(H) To, co se děje v mém životě, se líká pouze mně	,416	
(HC) Je pro mne důležité udržet ve skupině harmonické vztahy	,669	
(IC) Mám dobrý pocit, když mohu spolupracovat s ostatními	,651	
(HC) Mě vlastní štěstí velice zájímá sledit lidi kolem mě	,607	
(IC) Spokojenost mých spolupracovníků je pro mne důležitá	,603	
(IC) Děl(a) bych pyšný(á), když byl některý z mých spolupracovníků výrazně oceněn	,553	
(HC) Když se někdo z mých příbuzných dostal do finančních potíží, v rámci svých možností bych mu(ji) pomohl(a)	,546	
(IC) Těší mne, když mohu trávit čas s ostatními	,536	
(VC) Pokud si to přeje má rodina, jsem ochotný(a) vykonávat činnosti, které se mi nanejvýš protiví	,524	
(VC) Než učiním důležité rozhodnutí, poradím se s velkou částí své rodiny a mnoha přáteli	,520	
(VC) Obvykle obhájuji své vlastní zájmy ve prospěch celé skupiny	,513	
(VC) Jsem ochotný(á) vzdát se činnosti, která má velice baví, v případě že s ní má rodina neshody	,482	
(VC) Nemám rád, když musím dát nejavo svůj nesouhlas s ostatními členy své skupiny, tedy s těmi, s nimiž často bavím, chodím za zábavou nebo spolupracuji		

Extraction Method: Principal Component Analysis.
 Rotation Method: Quartimax with Kaiser Normalization.
 a. Rotation converged in 3 iterations.

Zdroj: Aktéři, důvěra a rizika (2008, n = 1081). Data byla sebrána s podporou grantu MSM0021620841.